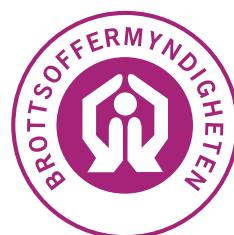

DE VINNANDE BIDRAGEN I
BROTTSOFFERMYNDIGHETENS UPPSATSTÄVLING

BROTTSOFFER I FOKUS 2017

FÖRORD

Brottsoffermyndigheten har som övergripande mål att främja brottsoffers rättigheter och uppmärksamma deras behov och intressen. Myndighetens huvuduppgifter är att besluta i ärenden om brotts-skadeersättning och administrera Brottsofferfonden. Brottsoffermyndigheten fungerar även som ett kunskapscentrum i brottsofferfrågor och återkräver utbetald brotts-skadeersättning av kända gärningspersoner.

Brottsofferfonden stödjer olika projekt och verksamheter som utvecklar och synliggör brottsofferarbetet i Sverige. I år fördelas nära 35 miljoner kronor till brottsofferinriktade verksamheter i ideell, privat och offentlig regi samt till viktimologisk forskning.

För att väcka intresse för brottsofferfrågor hos studenter på universitets- och högskolenivå, har Rådet för Brottsofferfonden sedan 1997 utlyst en uppsatstävling kallad Brottsoffer i fokus. Sammanlagt har nära 600 uppsatser skickats in sedan tävlingens första omgång. De har belyst brottsoffer inom ett flertal olika ämnen såsom juridik, socialt arbete, omvårdnad, psykologi, journalistik, kriminologi, teologi och sociologi. Tävlingen har bidragit till att många studenter för med sig ett brottsofferperspektiv i sina kommande yrkesliv. Ett flertal av deltagarna har dessutom gått vidare med forskning inom det viktimologiska området. Förhoppningen är att tävlingen bidrar till en fortsatt gynnsam utveckling av brottsofferarbetet samt en ökad och fördjupad kunskap inom området.

Den trettonde omgången av tävlingen avslutades i juni 2016. Intresset för tävlingen har varit större än någonsin och så många som 64 olika uppsatser har deltagit. I denna antologi publiceras de uppsatser som tilldelats första, andra och tredje pris. Vi hoppas att de ska inbjuda till läsning och väcka intresse för de frågor som de behandlar.

Umeå mars 2017

Annika Öster
GENERALDIREKTÖR

INNEHÅLL

”Lösningen är en enkelbiljett till hemlandet” – en kvalitativ studie av socialsekreterares uppfattningar av ärenden som rör våldsutsatta papperslösa kvinnor

Emma Linder och Lisa Vallin

Institutionen för socialt arbete, Linnéuniversitetet ..... sid 5

Skadestånd utan straff - Civilrättslig rättvisa efter sexuella övergrepp

William Svärd

Juridiska institutionen, Stockholms universitet ..... sid 83

Preschoolers' Disclosures of Child Sexual Abuse: A Multiple-Case Study

Mikaela Magnusson

Psykologiska institutionen, Göteborgs universitet ..... sid 169

Linnéuniversitetet

Institutionen för socialt arbete

Examensarbete

”Lösningen är en enkelbiljett till hemlandet”

– en kvalitativ studie av socialsekreterares uppfattningar av ärenden som rör våldsutsatta papperslösa kvinnor

Författare: Emma Linder & Lisa Vallin

Handledare: Marie Eriksson

Examinator: Ulrika Järkestig-Berggren

Termin: VT 2016

Kurskod: 2SA47E

Abstract

Title: *"The solution is a one-way ticket back home" - A qualitative survey of social workers' perceptions on managing undocumented women who have been victims of violence.*
[Translated title]

Author: Emma Linder & Lisa Vallin

Supervisor: Marie Eriksson

Assessor: Ulrika Järkestig-Berggren

The aim of the study is to examine and analyze social workers' perceptions of law practice of supportive regulations for abused, undocumented women who are in need of protection, in order to problematize the connection between norm and practice in social service case management. In a qualitative approach, the study is conducted through eight interviews, based on two vignettes, with representatives from the public sector in Gothenburg. The vignettes were based on two fictive narratives that both include women who are victims of abuse, but have different ethnicity and legal status. By using vignettes it was anticipated to find whether there are different perceptions among the social workers in terms of considering the residents' ethnicity and legal status in relation to the possibilities of receiving support. According to Swedish law the social services have responsibility to assist all residents within the country. Since the undocumented migrants have difficulties claiming their rights in the public sector, many stay in destructive relationships. The focal point of this study is the uncertainties and inconsistencies among social service staff regarding offering support to these women, especially after acute situations. The UN's Declaration of Human Rights expresses that all humans are equal, regardless of ethnicity, gender, etc. (see declaration). Thus, rejecting a woman her right to claim social service contradicts these regulations. The results of the study relates to T.H Marshall's, Lister's and Fernández's discussion about citizenship, de los Reyes theory about postcolonialism, Mattson's intersectionality, Hasenfeld's Human Service Organizations, Libsky's Street-level Bureaucrat and Johansson's Freedom of Action. Further, different concepts on new institutional theory from Johansson and Svensson, Johansson and Laanemets, are used to analyze our data. Our selected theories, concepts and reasoning can be used to understand our empirical data in different levels in society.

The study shows that the juridical fate of undocumented women who have been subject to violence is not only determined by laws and regulations, but also on individual attitudes of social workers as well as cultural interests within an organization. These results indicate that the widely accepted notion of Sweden being an equal society, does not comply with practice. In conclusion, this study shows that social workers have an important role in the development of a women-friendly, gender inclusive theory and praxis of citizenship.

Keywords: Social workers, undocumented migrants, social services, human rights, citizenship, abused women, exclusion

Förord

Vi vill börja med att tacka de informanter som deltagit i vår studie som med sina värdefulla uppfattningar och erfarenheter av våldsutsatta papperslösa kvinnor gjort denna studie intressant och möjlig att genomföra.

Vi vill även rikta ett stort och varmt tack till en ovärderlig handledning av Marie Eriksson, som med sitt otroliga engagemang och intresse hållit oss över vattenytan genom hela forskningsprocessen. Med sina inspirerande ord har hon väglett oss genom de mest kritiska stunder och bidragit till att vi med glädje har kunnat färdigställa uppsatsen. Vi vill också tacka Barzoo Eliassi för värdefulla kommentarer i samband med slutseminariet. Även våra nära och kära har hjälpt oss med viktiga synpunkter, ett stort tack till er!

Sist men inte minst vill vi tacka varandra för ett väl genomfört arbete. Inte nog med att vi producerat en färdig kandidatuppsats, har vi båda lärt av varandra och utvecklats på många plan under processens gång.

Emma & Lisa

Innehållsförteckning

1. Problembakgrund	10
1. 1 Papperslös och rättslös?.....	10
1. 2 Papperslösa kvinnor som våldsoffer.....	11
1. 3 Papperslösa kvinnors rätt till stöd.....	11
1. 4 Problemformulering	13
1. 5 Syfte och frågeställningar.....	14
1. 6 Disposition.....	14
2. Tidigare forskning.....	16
2. 1 Forskning om papperslösa personers situation i det svenska välfärdssystemet	16
2. 2 Våldsutsatta papperslösa kvinnor	19
2. 3 Våldsutsatta papperslösa kvinnors möte med välfärdsstaten	20
2. 4 Slutsatser av tidigare forskning	21
3. Internationella konventioner, nationella lagar och lokala riktlinjer.....	23
3. 1 FN:s internationella konventioner	23
3. 2 Europa.....	24
3. 3 Nationella lagar	25
3. 4 Göteborg	25
4. Teoretisk ansats	27
4. 1 Postkolonialism och intersektionalitet.....	27
4. 2 Medborgarskapsbegreppet.....	28
4. 3 Nyinstitutionell organisationsteori	29
4. 4 Människobehandlande organisationer	30
4. 5 Handlingsutrymme	31
4. 6 Teoretisk tillämpning.....	32
5. Metod.....	34
5. 1 Val av metod.....	34
5. 2 Vinjetter.....	34
5. 3 Utformning av vinjetter	36
5. 4 Urvalsprocess	38
5. 5 Tillvägagångssätt.....	39
5. 6 Bearbetning av data och analysmetod	40
5. 7 Tillförlitlighet och trovärdighet.....	41
5. 8 Forskningsetiska överväganden.....	42

5. 9 Arbetsfördelning.....	43
6. Resultat och analys.....	44
6. 1 Förhållningssätt och tillämpning av socialtjänstlagen.....	44
6. 2 Praktikens dilemman - socialtjänstlagen, internationella konventioner och Migrationsverkets beslut.....	47
6. 3 “Det handlar ju bara om tillämpningen av lagen” - andra faktorer som påverkar handlingsutrymmet	50
6. 3. 1 <i>Ekonomi och arbetsbelastning</i>	50
6. 3. 2 <i>Person- och identitetsnummer</i>	52
6. 3. 3 <i>Chefens betydelse och det personliga intresset</i>	53
6. 4 Vems är ansvaret?.....	55
6. 5 Sammanfattande konklusion	61
6. 6 Presentation av idealtyper.....	61
7. Slutdiskussion	65
7. 1 Slutsatser.....	65
7. 2 Metoddiskussion.....	67
7. 3 Förslag till framtida forskning.....	68
Referenser	69
Bilagor	76
Bilaga 1.....	76
Bilaga 2.....	78
Bilaga 3.....	81

1. Problembakgrund

1. 1 Papperslös och rättslös?

De senaste årens konflikter i Mellanöstern har resulterat i att miljoner människor har tvingats lämna sina hem. Enligt United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) var det under 2015 ca 60 miljoner människor på flykt från ofta krigsdrabbade länder, varav 162 877 sökte asyl i Sverige. Av dem var knappt 30 % kvinnor (UNHCR 2015; Migrationsverket 2016). Det har talats mycket om hur vårt samhälle ska kunna erbjuda nyanlända personer en rättssäker välfärd och hur resurserna ska räcka till. Något som sällan uppmärksammas i samhällsdebatten är de personer som av någon anledning lever utanför systemet och innehar en rättslös position i vårt samhälle, de så kallade papperslösa människorna.

Sverige omtalas inte sällan som det mest jämställda landet i världen. För att säkra kvinnors rättigheter och motverka diskriminering har Sverige ratificerat Förenta Nationens (FN) konvention om kvinnors rättigheter (CEDAW 1979). Ansvaret att praktiskt följa konventionen ligger på staten, som förväntas implementera den i kommuner och landsting. Trots en lång historia av jämställdhetsarbete präglas det svenska samhället av strukturer som upprätthåller en ojämn maktfördelning mellan könen (Socialdepartementet 2015, s. 96). Tidigare forskning visar hur kvinnor diskrimineras under asylprocessen och hur utlänningslagen (2005:716) är konstruerad utifrån en manlig norm (Bexelius 2008; Freudenthal, D’Orazio & Jonsson 2014; Sager 2011). Maja Sager (2011) menar vidare att definitionen av en flykting har konstruerats efter normen, en medelålders heterosexuell man med politiska asylskäl, vilken därför är svår att applicera på kvinnor (ibid., s. 31). Kvinnor söker främst asyl på grund av att de har varit utsatta för tvångsgifte, misshandel, diskriminering eller sexuella övergrepp (Freudenthal, D’Orazio & Jonsson 2014, s. 27). Maria Bexelius (2008) lyfter fram en bristande kunskap angående kvinnors asylskäl, som inte sällan uppfattas som otillräckliga, vilket leder till att fler kvinnor än män riskerar att få avslag på sin asylansökan (ibid., s. 16 f.). Detta indikerar att kvinnor löper en större risk än män att bli papperslösa.

För att få vistas i Sverige krävs uppehållstillstånd eller visum, med undantag för asylsökande som befinner sig i Sverige när asylansökan behandlas. Papperslösa människor vistas alltså i landet utan tillstånd enligt rådande lagstiftning, men kan ha rest in i landet legalt

(Socialstyrelsen 2010, s. 271). Människor kan bli papperslösa av olika skäl, till exempel genom att de aldrig sökt asyl, fått avslag på sin asylansökan eller att deras uppehållstillstånd har gått ut (Röda Korset 2010). Det finns ingen tillförlitlig statistik om hur många papperslösa människor det finns i Sverige och uppskattningarna varierar alltifrån 10 000-50 000 (Socialstyrelsen 2010, s. 13; Röda Korset & Stockholms Stadsmission 2015, s. 10). I takt med att Sveriges invandringspolitik förändras, till exempel genom införandet av ID- och gränskontroller, blir fler offer för människosmuggling och det blir svårare att söka asyl (Nielsen 2016, s. 178 ff.), vilket i sin tur kan leda till att allt fler människor blir papperslösa.

1. 2 Papperslösa kvinnor som våldsoffer

En stor del av de flyktingar som kommer till Sverige har upplevt grova brott som strider mot mänskliga rättigheter och förekomsten av psykiskt ohälsa är stor (UNHCR 2008, s. 7; Socialstyrelsen 2015, s. 7). Av de som söker asyl i Sverige har ca 48 % uppgett att de utsatts för tortyr eller annat fysiskt eller sexuellt våld (Feijen & Frennmark 2011, s. 110). Kvinnor är speciellt utsatta för sexuellt och könsbaserat våld (UNHCR 2008, s. 7). När en kvinna utsätts för våld kränks hennes rätt till frihet från både könsdiskriminering och könsrelaterat våld (Bexelius 2008, s. 27). Enligt FN (2006) har det könsrelaterade våldet sina grundorsaker i patriarkatet, men bör alltid analyseras i sin specifika kontext och hänsyn bör tas till de maktordningar som samverkar i förtrycket. Faktorer som klass, ålder, etnicitet, sexualitet och status samverkar och påverkar kvinnors livsvillkor och deras erfarenheter av könsbaserat våld, övergrepp och diskriminering (ibid., s. 27 f.). Papperslösa kvinnor har dessutom en begränsad rättslig status vilket kan öka deras utsatthet för våld och förtryck. Marianne Oskarsson (2013) menar att om papperslösa kvinnor utsätts för våld, kränkningar eller utnyttjas, anmäls detta sällan eftersom det finns en rädsla för att kontakta samhällets myndigheter då de riskerar att bli utvisade från landet (ibid., s. 3, 9). Det gör papperslösa kvinnor till så kallade "zero risk victims" ur förövarens ögon (Soova 2012).

1. 3 Papperslösa kvinnors rätt till stöd

FN:s konvention om kvinnors rättigheter ska genomsyra samhället på alla nivåer. Socialtjänsten bär ansvaret för att kommunen erbjuder personer som vistas inom kommunen det stöd och hjälp som behövs, enligt 2 kap. 1 § socialtjänstlagen (2001:453). Vidare ska kvinnor som brottsoffer särskilt beaktas under 5 kap. 11 § socialtjänstlagen. Huruvida en kvinna som befinner sig illegalt i Sverige, som varit utsatt för våld och är i behov av stöd, har

rätt till samhällstjänster tycks vara oklart enligt tidigare forskning (Oskarsson 2013; Cuadra & Staaf 2012; Sager 2011). Oskarsson (2013, s. 3) beskriver i sin kartläggning att papperslösa kvinnor direkt avvisas och hänvisas till kvinnojourer när de kontaktar socialtjänsten, med argumentet att de inte kommer stanna i landet. Vidare har det dock uppmärksammats att våldsutsatta papperslösa kvinnor även nekats stöd från kvinnojourer (Geddie & LeVoy 2012, s. 15; Oskarsson 2013, s. 9 f.). Carin Cuadra och Annika Staaf (2012) belyser att bemötandet inom olika socialtjänster skiljer sig åt, vilket äventyrar myndigheters rättssäkerhet, samt att kunskapen om papperslösa är begränsad och måste förbättras (ibid., s. 90, 95). Studien visar även att myndighetspersoner i kommuner möter papperslösa personer i allt högre grad än tidigare (Cuadra & Staaf 2012, s. 11). Marianne Oskarsson (2014, s. 13 ff.) har i en studie undersökt kvinnojourers uppfattningar om socialtjänstens juridiska skyldigheter att stödja våldsutsatta papperslösa kvinnor utifrån ett genusrättsvetenskapligt perspektiv. Resultat i studien visar att det finns en brist på erfarenhet av ärenden med papperslösa inom socialtjänsten, vilket enligt Oskarsson (2014, s. 72 f.) bidrar till att många handläggare saknar rutiner för hur de ska agera. Oskarsson (2014) bekräftar Cuadras och Staafs (2012) resultat som visar att rätten till stöd för papperslösa personer inom kommuner varierar. Rapporter visar även att andra myndigheter brister i rättssäkerheten när det gäller ärenden rörande våldsoffer. Ett exempel rör Migrationsverket (2006, s. 10) som menar att människor som utsätts för övergrepp och kränkningar kan vara i behov av specialistvård eller terapeutiskt stöd och poängterar, i enlighet med Socialstyrelsen (2015, s. 22), att dessa personer bör hänvisas hjälp om ohälsa uppmärksammas under asylprocessen. Maite Aguirrem Zamacona (2008) visar dock i sin rapport att tre av åtta kvinnor som erfårit sexuella övergrepp och är i behov av stöd inte blivit hänvisade hjälp (ibid., s. 40).

Enligt Eve Geddie och Michele LeVoy (2012) har papperslösa kvinnors existens osynliggjorts i diskussionen och i forskning om papperslösa (ibid., s. 15). Röda Korset och Stockholms Stadsmission (2015) betonar behovet av att synliggöra papperslösa kvinnor som utsatts för våld samt att fler kartläggningar av kommunernas ansvar bör göras för att tillförsäkra papperslösa kvinnors skydd från våld (ibid., s. 39). Göteborgs Stad (2014) har utformat en plan mot våld i nära relationer för åren 2014-2018. I planen beskriver kommunen att våldsutsatta kvinnors ärenden, inklusive papperslösa kvinnors, ska prövas i enlighet med principen om vistelsekommunens yttersta ansvar och att våldsutsatta papperslösa kvinnor ska få skydd undan våld under det akuta inledande skedet (Göteborgs Stad 2014, s. 14). Vidare har riktlinjer utformats under 2014, där rätt till skyddat boende omfattar alla kvinnor, oavsett

legal status (se bilaga 1). Göteborgs Stad efterfrågar dock ett förtydligande i vad som ingår i kommunens yttersta ansvar, då det finns en viss oklarhet i vad ett akut skede innebär i praktiken (Göteborgs Stad 2014, s. 34).

Som framgår av tidigare forskning föreligger det en bristande rättsäkerhet inom socialtjänsten i ärenden gällande våldsutsatta papperslösa kvinnor. De tidigare studier som har gjorts rörande våldsutsatta papperslösa kvinnors rätt till skydd undan våld har i huvudsak utgått ifrån kvinnojourers perspektiv (se t.ex. Oskarsson 2014). Det föreligger en kunskapslucka där socialsekreterares perspektiv på området är bristfälligt och vi finner det således relevant att undersöka detta.

1. 4 Problemformulering

Sveriges åtstramade flyktingpolitik och det ökade antalet människor som sökt asyl under 2015 gör att rätten att söka asyl blir starkt begränsad, vilket kan leda till att fler människor blir papperslösa. Kvinnor riskerar i högre grad än män att få avslag på sin asylansökan (Bexelius 2008, s. 16 f.) och utsätts för våld, på grund av faktorer som exempelvis kön och etnisk tillhörighet (FN 2006, s. 66 ff.). Tidigare forskning visar att papperslösa kvinnor direkt avvisas och hänvisas till kvinnojourer vid kontakt med socialtjänsten (Oskarsson 2013, s. 3) och beroende på var de papperslösa kvinnorna geografiskt befinner sig kan tillgängligheten av stöd från socialtjänst variera (Cuadra & Staaf 2012, s. 94 ff.). Detta kan få förödande konsekvenser och frågan berör inte minst rättssäkerhet, jämställdhet och mänskliga rättigheter. Papperslösa kvinnors existens och problematik är inte sällan osynliggjord i både forskning och inom socialtjänsten (Geddie & LeVoy 2012, s. 15).

Mot bakgrund av de meningsskiljaktigheter som råder inom kommuner och socialtjänst rörande papperslösa kvinnors rätt till stöd och skydd undan våld, den rådande flyktingpolitiken och situationen som socialtjänsten och kvinnojourer står inför, framträder forskningsområdets relevans. Tidigare forskning om papperslösa människor är begränsad och fokus har i huvudsak varit papperslösas rättslöshet i det svenska samhället och vilken betydelse ideella organisationer har för våldsutsatta papperslösa kvinnor (se t.ex. Holgersson 2011; Oskarsson 2014; Nielsen 2015, Sager 2011; Sigvardsdotter 2012). Det saknas således studier som lyfter perspektiv från verksamma inom socialtjänsten. Med avstamp i tidigare forskning avser därför studien att synliggöra och vidareutveckla frågan om papperslösa

kvinnors rätt till stöd och skydd undan våld genom att uppmärksamma socialsekreterares uppfattningar om tillämpningen av de lagar som rör våldsutsatta papperslösa kvinnor.

1. 5 Syfte och frågeställningar

Syftet med studien är att undersöka och analysera socialsekreterares uppfattningar om tillämpning av lagstiftning som reglerar stöd för våldsutsatta papperslösa kvinnor som är i behov av skydd, för att därigenom problematisera förhållandet mellan norm och praktik inom socialtjänstens ärendehantering.

För att uppnå syftet har följande frågeställningar formulerats:

- Hur beskriver socialsekreterare att de förhåller sig till juridiska skyldigheter rörande våldsutsatta papperslösa kvinnor i relation till sitt handlingsutrymme?
- Vilka möjligheter och begränsningar skapar socialsekreterare genom sina föreställningar om ärendehantering av våldsutsatta papperslösa kvinnor?
- Vilken betydelse kan socialsekreterares förståelse av ärenden som rör våldsutsatta papperslösa kvinnor ha för dessa kvinnors möjligheter att leva ett liv fritt från våld?

1. 6 Disposition

Studien är indelad i sju kapitel. I det *första kapitlet* redogörs för relevant bakgrund om papperslösa människors situation för att läsaren ska kunna få en grundlig förståelse för gruppens utsatthet och levnadsvillkor. Fortsättningsvis presenteras studiens problemformulering, syfte och frågeställningar. I *kapitel två* introduceras tidigare forskning om papperslösa personers relation till den svenska välfärdsstaten, papperslösa kvinnors utsatthet och deras möte med välfärden. *Kapitel tre* består av ett kontextkapitel där relevanta internationella konventioner, nationella lagar och lokala riktlinjer presenteras. *Kapitel fyra* redogör för vår valda teoretiska ansats och hur teorierna kommer tillämpas i studien. I *kapitel fem* behandlas studiens metod och metodologiska överväganden. Där redogörs även för studiens arbetsprocess under flera underrubriker. Resultat och analys presenteras i *kapitel sex* utifrån fyra olika teman. Resultatet analyseras med hjälp av studiens valda teorier och tidigare

forskning och avslutas med en sammanfattande konklusion och en presentation av tre olika idealtyper som vi konstruerat genom analysen. Idealtyperna tydliggörs i ett schema där läsaren på ett enkelt sätt kan se idealtypernas förhållningssätt relaterat till resultatens olika teman och vad de har för konsekvenser för papperslösa våldsutsatta kvinnor. I *kapitel sju* förs en slutdiskussion gällande studiens övergripiga konklusioner, en metoddiskussion samt förslag till framtida forskning.

2. Tidigare forskning

I följande kapitel presenteras tidigare forskning som genomförts på området. Kapitlet introduceras med forskning som avser belysa papperslösa personers bundenhet till välfärdsstaten och hur deras tillgång till stöd av socialtjänsten påverkas av denna. Denna bundenhet utgör också grunden för vår studie. Därefter följer studier som fokuserar på hur papperslösa personer definieras i lagstiftning och hur detta reproduceras av praktiker. Vidare tas forskning upp i syfte att belysa vilka konsekvenser det får för papperslösa personer att stanna i Sverige trots avvisnings- eller utvisningsbeslut. I den andra delen av kapitlet presenteras forskning som beskriver våldsutsatta papperslösa kvinnors utsatthet. Den avslutande delen behandlar socialsekreterares hantering av ärenden på gräsrotsbyråkratisk nivå och belyser våldsutsatta papperslösa kvinnor möte med välfärdsstaten.

2. 1 Forskning om papperslösa personers situation i det svenska välfärdssystemet

Sveriges historiska självbild bygger enligt Amanda Nielsen (2016) på att vara ett integrerande, inkluderande och jämlikt samhälle. Denna bild har dock kritiserats utifrån papperslösa personers brist på rättigheter. Papperslösa personer avviker i Sverige både till antal och till sin karaktär i ett internationellt perspektiv (ibid., s. 15 ff., 90). En aspekt som lyfts fram av både Nielsen (ibid.,) och Erika Sigvardsdotter (2012, s. 74) är att det svenska välfärdssystemet baseras på personliga identitetsnummer som begränsar papperslösa människors tillgång till social trygghet, hälso- och sjukvård samt till anställning eller bostad. I ett internationellt perspektiv pekas även Sverige ut som ett av de mest restriktiva länderna i Europa när det gäller tillhandahållandet av hälso- och sjukvård för papperslösa migranter (PICUM 2007, s. 8).

Nielsen (2016) diskuterar i sin avhandling medborgarskapsbegreppet och huruvida förekomsten av illegala migranter i Sverige utgör en öppning för kritik av den avgränsade välfärdsstaten (ibid., s. 16 ff., 90). Nielsen (2016) hävdar att situationen för papperslösa människor är bunden till välfärdsstaten på två sätt. För det första nekas invånare som saknar uppehållstillstånd tillgång till sociala rättigheter, vilket har sitt ursprung i välfärdsstatens etablerade princip om rättigheter. För det andra, kan ett förnekande av uppehållstillstånd kopplas till en restriktiv asylpolitik där det anses föreligga ett behov av att begränsa

invandringen för att därmed trygga välfärdsstaten (ibid., s. 8). Vidare lyfter Nielsen (2016) fram restriktiva politiska åtgärder som genomfördes under hösten år 2015 (ibid., s. 178 ff.). Åtgärderna innefattar införandet av gränskontroller och ID-krav samt tillfälliga upphävanden av delar i utlänningslagen (2005:716). Regeringens motivering till dessa förändringar har enligt Nielsen (2016) varit behovet av att justera svensk lagstiftning till den minimistandard som anges på EU-nivå. Kritiker har dock hävdats att återinförandet av gränskontroller och ID-krav kan innebära att rätten att söka asyl blir starkt begränsad. Sveriges svar på den senaste tidens ökade antal asylsökande i form av en mer restriktiv flyktingpolitik innebär en allt svårare situation för papperslösa människor (Nielsen 2016, s. 178 ff.).

I en etnografisk studie undersöker Sigvardsson (2012) hur kategorin papperslös definieras i lagstiftning och hur definitionen reproduceras i praktiken samt söker svar på vad papperslöshet som situation innebär. Sigvardsson (2012) beskriver det som en paradoxal situation som papperslösa lever i, mellan att vara fysiskt närvarande i samhället men officiellt frånvarande, eftersom de osynliggörs genom att inte ha en officiell identitet (ibid., s. 102 ff.). I likhet med Nielsen menar Sigvardsson (2012) att medborgarskapet i andra länder inte är lika starkt kopplat till rättigheterna, vilket gör Sverige till ett extremfall avseende papperslösas situation i ett internationellt perspektiv (Sigvardsson 2012, s. 80, 166). Hon argumenterar för att den enda lösningen är att erkänna papperslösas existens samt att hitta lösningar på de problem som uppstår när mänskliga rättigheter kolliderar med papperslösas närvaro i det svenska samhället (ibid., s. 172).

Maja Sager (2011) utforskar relationen mellan papperslösa människor och staten samt hur den reproduceras i praktiken, med fokus på sjukvården. Sedan studien genomfördes har politiska åtgärder vidtagits vilket förändrat papperslösas situation¹. Studien kommer ändå fram till relevanta slutsatser och för resonemang som kan vara applicerbara på situationen idag. Sager (2011) menar att myndigheters principiella attityd till papperslösa kommer till uttryck genom papperslösas beskrivningar av att de inte har fått sina rättigheter och behov erkända. En specifik aspekt av denna osynlighet framträder i erfarenheter av sexualiserat våld, vilka i många fall inte erkänts och därför lett till avslag på asylansökningar (ibid., s. 9 f.). UNHCR (2002) har rekommenderat att stater ser över sina strategier för asylsökande kvinnor i

---

¹ År 2013 infördes lagen: Lag (2013:407) om hälso- och sjukvård till vissa utlänningar som vistas i Sverige utan nödvändiga tillstånd.

allmänhet och kvinnor som fruktar könsrelaterad förföljelse i synnerhet (UNHCR 2002, s. 3). Dessa rekommendationer har lett till förändringar i vissa stater, där exempelvis Sverige år 2006 införde kön och sexuell läggning som asylskäl i utlänningslagen (2005:716) (Bexelius 2008, s. 74; Utrikesdepartementet 2005).

I Göteborgs kommun har Helena Holgersson (2011) genomfört en etnografisk studie för att visa hur papperslösa personers vardagsliv organiseras (ibid., s. 31 ff., 52). I studien diskuterar hon vad det får för betydelse för papperslösa personer att de stannat i Sverige trots avslagna asylansökningar och utvisningsbeslut (ibid., s. 40, 52). Vidare resonerar hon angående hur Göteborgs kommun hanterar invånare utan uppehållstillstånd samt huruvida intervjupersonerna i studien krävt sin rätt i det svenska samhället eller inte (ibid., s. 52). Holgersson (2011) redogör för, i likhet med Sigvardsdotter (2012), den situation som papperslösa människor befinner sig i, genom att de lever sina liv i det offentliga rummet, i ett slags vakuum, mellan statens regleringar. De papperslösa personerna som intervjuats i studien beskriver hur de exkluderas från samhället på många områden, exempelvis genom att de är beroende av den svarta marknaden för bostad och anställning. De vittnar även om att de lever med en ständig rädsla för utvisning, vilket bland annat leder till att de inte vågar uppsöka vård (Holgersson 2011, s. 200 ff.).

Ur ett övergripande perspektiv kan det ifrågasättas huruvida välfärdsstaten inkluderar och erbjuder alla människor en rättssäker välfärd. Beth Humphries (2004) diskuterar på vilket sätt det sociala arbetets praktiker agerar gränspoliser för ett betryggande av välfärdsstaten och hur en reaktionär och okritisk syn på politiken har antagits (ibid., s. 93). Den politiska retoriken flaggar för anti-förtryckande, anti-diskriminerande och anti-rasistiska synsätt som ska sammanfalla med det sociala arbetets praktiska strävan. Humphries (2004) hävdar att praktikerna upplever sig bedriva ett sådant arbete, men blundar för en förtryckande praktik. Den politiska ideologin grundar sig i en kontrollerande invandringspolitik, vilken genomsyras i en diskriminerande praktik hos socialarbetare, samtidigt som ett icke reflekterande och förtryckande handlingsmönster bibehålls (ibid., s. 95). Enligt Humphries (2004) är invandringspolitiken i sig rasistisk, då lagar om invandring bygger på skillnaden mellan inrikes- och utrikesfödda, medborgare och främmande, "vi" och "dem" samt legala och illegala migranter. Ett inrättande av gränsdragningar mellan nationer innebär således en inneslutning och uteslutning av individer (ibid., s. 97).

Rörande förekomsten av en diskriminering på strukturell nivå, genom politiska beslut och regelverk, diskuterar Paulina de los Reyes (2006) vidare hur detta reproduceras av välfärdsinstitutioners praktiker. Hon visar hur välfärdsstatens byråkratiska organisering skapar institutionella miljöer där de sociala rättigheterna ska förverkligas, men också hur medborgarskapets innebörd kan ifrågasättas (ibid., s. 27). Vidare belyser De los Reyes (2006) diskursers makt att definiera problem i institutionella miljöer och hur de explicit skapar en diskriminerande ordning. Diskursernas makt återspeglas även i enskilda socialarbetares särskiljande praktik och legitimerar o(jäm)lika välfärdslösningar (De los Reyes 2006, s. 16). Shahram Khosravi (2006) har gjort en etnografisk studie där han följt 28 irreguljära migranter under ett års tid, för att undersöka hur irreguljära migranter utesluts från civila, politiska och sociala rättigheter och därmed gestaltas som anti-medborgare (ibid., s. 306). En anti-medborgare är enligt Khosravi (2006) att betraktas som en belastning för samhället genom att de har en negativ inverkan på exempelvis välfärden och ekonomin (ibid., s. 300). Irreguljära migranter står inte enbart i en maktlös beroenderelation till staten, genom exempelvis lagar och prioriteringar, utan även till vanliga medborgare genom en försvårad position när det gäller att försvara och skydda sig (Khosravi 2006, s. 292). Med hjälp av irreguljära migranternas existens i samhället synliggör Khosravi (2006) motsägelser i nationalstatssystemet. Det faktum att de universella mänskliga rättigheterna inte går i linje med statens suveränitet, gör det möjligt att konstatera att medborgarskap, det vill säga, rätten att ha rättigheter, inte i sig är någon rättighet (Benhabib 2004, s. 11; Khosravi 2006, s. 306 f.).

2. 2 Våldsutsatta papperslösa kvinnor

Våld mot kvinnor drabbar likväl papperslösa kvinnor som kvinnor i andra positioner i samhället. Våldet begås i nära relationer, ute i samhället samt under pågående konflikter eller tider av fred. Forskning om våld mot kvinnor har mot slutet av 1990-talet i stora drag utgått från feministiska- och könspektiv med fokus på strukturella orsaker, då förklaringar med utgångspunkt från individnivå inte anses som tillräckliga (Holmberg & Enander 2011 s. 11 f.). En bidragande faktor till våldet anses vara ojämlikhet mellan könen som fostrats i samhällen med patriarkala strukturer (Bexelius 2001, s. 18 f.). Russo och Pirlott (2006) menar i enlighet med Maria Bexelius (2001) att våld är genusrelaterat (Russo & Pirlott 2006, s. 181 f.), men även bakomliggande orsaker så som utbildningsnivå, sociala normer och socioekonomiska förutsättningar lyfts fram i sammanhanget (Flood & Peace 2009, s. 21 ff.). Kvinnor som emigrerat, alltså även papperslösa, är extra utsatta i samhället på grund av

riskfaktorer som exempelvis språkbarriärer, social isolering och okunskap om samhällets hjälpsystem (Raj och Silverman 2003, s. 435; Ghafournia 2011, s. 210). Nafiseh Ghafournia (2011) utforskar misshandlade invandrarkvinnors status och position i det australienska samhället och menar att kvinnans osäkra uppehållsstatus kan missbrukas av en partner eller andra män. Kvinnor som är utsatta för våld i hemmet och som dessutom står utanför den kulturella majoriteten är extra sårbara och i är behov av hjälp och stöd (ibid., 2011, s. 207 ff.). Cecilia Fernbrandt m.fl. (2011) har studerat utlandsfödda kvinnors utsatthet för våld i Sverige och resultaten visar att utlandsfödda kvinnor i Sverige i större utsträckning har upplevt hot om våld eller erfarit fysiskt våld, än svenskfödda kvinnor (ibid., s. 211).

Enligt Bexelius (2008) gör avsaknaden av ett genusperspektiv i asylprocessen att fler kvinnor än män riskerar att få avslag på asylansökningar (ibid., s. 16 f.). Hon menar vidare att våldsutsatta papperslösa kvinnor befinner sig i en särskilt utsatt situation, med bristande rättigheter och löper en stor risk att utsättas för flera människorättskränkningar. Hon beskriver att hotet för att utsättas för könsrelaterat våld och ekonomiskt utnyttjande ökar av flera olika anledningar. Det främsta skälet är kvinnornas legala status som försvårar reella alternativ till våldsrelationer, destruktiva boendesituationer eller sexuella trakasserier. Rädsla för att utvisas leder också till att kvinnor ofta avstår från att polisanmäla brott vilket ger förövaren fördelar som till exempel att hota med att avslöja vistelseort (Bexelius 2008, s. 226).

2. 3 Våldsutsatta papperslösa kvinnors möte med välfärdsstaten

Carin Cuadra och Annika Staaf (2012) har undersökt hur den svenska socialtjänsten bemöter papperslösa klienter utifrån ett gräsrotsbyråkratiskt perspektiv (ibid., s. 89). Studien visar att såväl personal som riktlinjer är influerade av papperslösas exklusion i samhället och att det finns motsägelser i internationella och nationella bestämmelser, vilket leder till en rättslig tvetydighet i hanteringen av papperslösa (ibid., s. 101). I studien tillfrågades socialsekreterare i 350 kommuner och 140 besvarade enkäten, varav 91 hade otydliga riktlinjer i bemötandet av papperslösa. Utifrån resultatet av kartläggningen går det att fastställa att socialtjänsten möter papperslösa i varierad grad och att bemötandet skiljer sig åt, vilket äventyrar myndigheters rättssäkerhet (ibid., s. 94 ff.).

Ytterligare en studie av relevans är Grazyna Lenardts (2008) avhandling som syftar till att få kunskap om misshandlade "invandrarkvinnors" livsvillkor i det svenska samhället och vilket inflytande kvinnorna har för att förändra sin situation. Majoriteten av informanterna är kvinnor som flyttat till Sverige på grund av anknytning till en svensk man, där närmare hälften av de svarade kvinnorna saknade uppehållstillstånd (ibid., s. 18, 66, 169). Hennes resultat åskådliggör myndigheters attityd gentemot misshandlade invandrarkvinnor och hur de brister i sitt ansvar att arbeta med problematiken (Lenardt 2008, s. 286). Enkätstudien pekar på att kvinnorna sällan fick den hjälp och det stöd hos socialtjänsten som de var i behov av (ibid., s. 231). Kvinnor som kommit till socialtjänsten för att söka hjälp för skydd undan våld har nekats hjälp, med argumentet att "kvinnan borde återvända till sitt hemland" (ibid., s. 161, 167).

Yoosun Park och Rupaleem Bhuyan (2012) har genomfört en undersökning i 47 delstater i USA. Studien ämnar analysera socialarbetares attityd till papperslösa människor, för att komma fram till hur socialarbetare själva positionerar sig i förhållande till papperslösa personer och hur de ser på sina förpliktelser gentemot gruppen (ibid., s. 20). Park och Bhuyan (2012) konstaterar att det råder en gemensam ambivalens hos respondenterna kring synen på papperslösa personers rätt till stöd hos välfärdsstaten (ibid., s. 27, 34 ff.). Ett fåtal respondenter argumenterar för att alla behov ska tillgodoses, oavsett legal status och andra menar att de inte har några förpliktelser gentemot papperslösa personer alls (ibid., s. 26 f.). Utifrån respondenternas svar identifieras en diskurs som problematiserar svårigheterna i att assimilera papperslösa personer i det amerikanska samhället. Diskursen beskriver en ovilja eller oförmåga hos de papperslösa att assimileras, vilket ger dem en oförtjänt rätt till samhällets tjänster (ibid., s. 30 f.). Park och Bhuyan (2012) menar således att diskurserna de identifierar i studien konstruerar papperslösa människor som "de andra" och de exkluderas från det amerikanska samhället. Slutligen betonar de nödvändigheten av att socialarbetare kritiskt granskar sina egna föreställningar rörande huruvida papperslösa personer exkluderas från samhällets resurser (ibid., s. 36 f.).

2. 4 Slutsatser av tidigare forskning

Sammanfattningsvis visar majoriteten av tidigare forskning att medborgarskapet är avgörande för att mänskliga rättigheter inte ska kränkas. Sverige omtalas inte sällan som ett land med en inkluderande välfärdspolitik, men kritik riktas mot hur det generösa systemet exkluderar de

människor som inte faller inom ramen för definitionen av en medborgare. Sverige karaktäriseras således av en “allt eller inget”-politik, vilket bidrar till att klyftan mellan de som inkluderas och de som exkluderas i välfärden blir stor. Att definieras som icke-medborgare i kombination med att vara kvinna, inneha en annan etnisk tillhörighet än svensk och vara offer för våld, innebär en särskilt utsatt situation. Tidigare forskning visar dock att utsattheten inte är tillräcklig för att ha rätt till samhällets resurser.

Det finns däremot exempel på studier som visar att medborgarskapet i sig inte alltid är en garanti för att mänskliga rättigheter ska uppfyllas. Medborgarskapet - rätten att ha rättigheter, kan även i sin breda betydelse göra skillnad på människor och människor, där alla som faller inom ramen för ett medborgarskap ändå inte har samma rättigheter, vilket betyder att medborgarskapet har förlorat sin innebörd.

3. Internationella konventioner, nationella lagar och lokala riktlinjer

För att undersöka huruvida den svenska staten är ålagd att tillhandahålla skydd för våldsutsatta papperslösa kvinnor kommer vi i följande kapitel att genomgå de för området relevanta bestämmelserna på internationell, nationell och lokal nivå. Det är relevant i sammanhanget att ringa in de juridiska skyldigheter som åvilar stat och regering för att kontextualisera studien.

3.1 FN:s internationella konventioner

Sverige har förbundit sig till de flesta konventioner som rör mänskliga rättigheter. När en stat, och tillräckligt många andra stater, ratificerar en konvention blir den juridiskt bindande och det medför således skyldigheter för staten att på bästa sätt uppfylla konventionens innehåll. Därmed har staterna skyldigheter att respektera, skydda uppfylla och främja människors grundläggande mänskliga rättigheter (Bexelius 2008, s. 29). I artikel 2 i den allmänna förklaringen om mänskliga rättigheter (UDHR 1948) klargörs att rättigheterna som redogörs i konventionen är universella och i artikel 2 i konventionen om de medborgerliga och politiska rättigheterna uttrycks att:

Varje konventionsstat åtar sig att respektera och tillförsäkra var och en som befinner sig inom dess territorium och är underkastad dess jurisdiktion rättigheterna i denna konvention utan åtskillnad av något slag, såsom på grund av ras, hudfärg, kön, språk, religion, politisk eller annan åskådning, nationell eller social härkomst, egendom, börd eller ställning i övrigt (ICCPR 1966, artikel 2).

I FN:s konvention om människors ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter bestäms ansvaret att ge alla människor grundläggande välfärd, utan diskriminering (ICESCR 1966). Samma konvention är särskilt relevant i sammanhanget då den lyfter människors rätt till bästa möjliga hälsa och har i två kommentarer (General Comment no. 14 och no. 20) tolkats som att denna rättighet bör gälla alla människor som vistas inom ett lands territorium, oavsett personens juridiska status (FN 2000, s. 34; FN 2009, s. 30).

FN:s konvention om avskaffande av all slags diskriminering av kvinnor (Kvinnokonventionen) (CEDAW 1979) är FN:s starkaste konvention för att säkra kvinnors rättigheter. När en stat ratificerar Kvinnokonventionen ställs mer långtgående krav på att tillförsäkra kvinnors rättigheter, bland annat att staten ska garantera rättsligt skydd för kvinnor och vidta de åtgärder som behövs för att avskaffa diskriminering av kvinnor (CEDAW 1979). År 2007 fick Sverige kritik av FN:s särskilda rapportör, Yakin Ertürk (2007riktat mot att det inte arbetats tillräckligt effektivt med att skydda kvinnor som utsätts för våld samt en rekommendation om att särskilt fokus bör läggas på asylsökande och papperslösa kvinnor, då de utmärks som en särskilt utsatt grupp (ibid., s. 12, 21).

3. 2 Europa

Jämställdhet mellan kvinnor och män är ett av de viktigaste målen inom EU och de ser kvinnofrid som en fråga som rör mänskliga fri- och rättigheter, vilket syns i flera olika dokument (Nationellt centrum för kvinnofrid 2014). Europaparlamentet röstade 2014 igenom resolutionen om papperslösa invandrarkvinnor i Europeiska Unionen (Europaparlamentet 2014). Här redogörs för att papperslösa kvinnor löper större risk för att utsättas för våld och sexuellt utnyttjande, att de på grund av sin juridiska status har svårt att ta sig ur en övergreppssituation och riskerar att ta tillflykt till gatan samt att de riskerar utvisning om de kontaktar polis. Följande två rekommendationer är relevanta för området:

11. Europaparlamentet påminner om att rättigheterna i brottsofferdirektivet inte är beroende av villkoren för brottsoffrets vistelse på medlemsstaternas territorium. Parlamentet uppmuntrar därför uttryckligen medlemsstaterna att frikoppla lagföringen av våld mot papperslösa invandrare från immigrationskontroller så att offer tryggt kan rapportera brott.

12. Europaparlamentet fördömer alla former av våld, människohandel, övergrepp och diskriminering mot papperslösa kvinnor. Parlamentet betonar att tillgången till den hjälp som finns i dessa situationer måste garanteras utan att någon behöver vara rädd för att det direkt kommer att resultera i åtgärder som avslutar deras vistelse (Europaparlamentet 2014).

Till skillnad från FN:s konventioner är dessa rekommendationer emellertid inte bindande för medlemsstaterna och det föreligger således inga konsekvenser om de inte efterföljs.

3. 3 Nationella lagar

Enligt 12 § i Lagen om mottagande av asylsökande (1994:137) upphör ansvaret för den asylsökandes hjälpbehov i samband med att ansökan om permanent uppehållstillstånd avslås. Om personen väljer att stanna i Sverige utan tillstånd går ansvaret över till socialtjänsten. I 2 kap. 1 § socialtjänstlagen (2001:453), framgår att kommunen har det yttersta ansvaret för att enskilda som vistas i kommunen får det stöd och den hjälp de behöver, alltså oavsett om personen har uppehållstillstånd eller inte (Socialstyrelsen 2010, s. 272). Enligt 2 a kap. 2 § socialtjänstlagen bestäms att om det står klart att en annan kommun än vistelsekommunen innehar ansvaret för stöd och hjälp åt den enskilde begränsas vistelsekommunens ansvar till akuta situationer. Det framgår däremot i regeringens proposition 2010:11/49 (Socialdepartementet 2011, s. 32) att vistelsekommunen har det yttersta ansvaret och är garanten till att den enskilde får det stöd och den hjälp den behöver om ansvaret inte tillhör någon annan. En annan betydande bestämmelse som kan ge våldsutsatta papperslösa kvinnor rätt till stöd är 5 kap. 11 § socialtjänstlagen som rör brottsoffer. I paragrafen framgår att socialnämnden ska verka för att den som utsatts för brott och dennes närstående får stöd och hjälp. Andra stycket i samma paragraf tydliggör att kvinnor som är utsatta eller har utsatts för våld av en närstående ska särskilt beaktas. Det är relevant att belysa att socialtjänstlagen är en målinriktad ramlag, vilket betyder att den ger utrymme för tolkning, då den enskilde socialsekreteraren har möjlighet att forma den för ett specifikt behov (Clevesköld, Lundgren & Thunved 2012, s. 29). Vidare poängteras i 17 kap. 1 § utlänningslagen (2005:716), att socialtjänsten har skyldighet att bistå uppgifter om en utlännings personliga förhållanden till polismyndigheten, säkerhetspolisen, Migrationsverket, en migrationsdomstol eller Migrationsöverdomstolen om de begär det och uppgifterna behövs bland annat för att verkställa beslut om avvisning eller utvisning eller när det gäller fråga om utlännings har uppehållsrätt eller inte.

3. 4 Göteborg

Kampanjen "Ain't I a Woman," som har haft sin utgångspunkt i Göteborg, anordnades 2010 av nätverket "Ingen människa är illegal" och hade som syfte att politisera och uppmärksamma papperslösa kvinnors situation (Ain't I a Woman u.å). Kampanjen resulterade i att kommunfullmäktige biföll en motion där det uttryckligen står att:

Förvaltningen anser det viktigt att alla våldsutsatta kvinnor får skydd under både det akuta inledande skedet och att detta skydd kan bibehållas på, ett för kvinnan tryggt sätt, fram tills det att hotet inte längre kvarstår (Göteborgs Stad Kommunfullmäktige 2011a, s. 18 f.; Göteborgs Stad Kommunfullmäktige 2011b, s. 21).

Detta fastställer att Göteborgs Stad därmed tar ställning till att papperslösa kvinnor har rätt till stöd för skydd undan våld. De lyfter däremot fram att de juridiska förutsättningarna för att ge en papperslös kvinna ett mer långsiktigt stöd kan vara begränsat av 2 kap. 1 § kommunallagens (1991:900) bestämmelser om lokaliseringsprincipen (Göteborgs Stad Kommunfullmäktige 2011a, ss. 17; Göteborgs Stad Kommunfullmäktige 2011b, s. 21).

I Göteborgs Stads (2014) plan mot våld i nära relationer beskrivs att stadsdelsförvaltningarnas hantering av ärenden rörande den här målgruppen skiljer sig åt och det finns oklarheter kring hur ovan nämnt beslut ska tillämpas. Det behövs förtydliganden i vad som ingår i kommunens yttersta ansvar, vad som menas med stöd i ett akut skede och om stöd även ska ges för långsiktiga behov (ibid., s. 34). Under 2014 utformades och fastställdes rutiner angående akut skydd och boende för våldsutsatta papperslösa kvinnor (bilaga 1). I inledningen klagörs rutinernas omfattning:

Denna rutinbeskrivning omfattar papperslösa kvinnor som vistas i Göteborg och är i behov av skydd utifrån problem kopplade till våld i nära relationer i Sverige. Rutinerna handlar således inte om papperslösa kvinnor som bedöms riskera att utsättas för våld om hon återvänder till sitt hemland. Rutinerna ska inte heller användas för att förhindra andra svenska myndigheters möjligheter att effektivt lagakraftvunna domar eller andra myndighetsbeslut (bilaga 1, s. 1).

Vidare i rutinerna bestäms att våldsutsatta papperslösa kvinnor i första hand ska hänvisas till ideella kvinnojourer som är icke biståndsbedömda jourplatser. De kvinnor som är i akut behov av skydd ska erbjudas maximalt 14 dagars vistelse på ett akut jourboende och efter detta erbjudas stöd, om hon så önskar, i form av:

- Information om möjliga handlingsalternativ som står kvinnan till buds.
- Hjälptjänst att kontakta Migrationsverket för ansökan om ny prövning.
- Bedömning av den akuta livssituationen kopplat till skyddsbehovet (bilaga 1, s. 2).

Dessa serviceinsatser syftar till att informera kvinnan och ge henne förutsättningar för att fatta ett beslut om sina framtida handlingsalternativ.

4. Teoretisk ansats

Nedanstående framställning av valda teorier syftar till att bidra till en teoretisk ram, vilket gör det möjligt att i analysen av det empiriska materialet synliggöra både individuella och strukturella påverkansfaktorer. Inom varje teori har vi hämtat väsentliga begrepp och resonemang som kommer att användas vid analysen av vår empiri. Först behandlas postkolonialism som teori där begreppet intersektionalitet tas upp. I nästa del av kapitlet beskrivs medborgarskapsbegreppet, som kompletteras med begreppen inkludering och exkludering samt diskussionen om utvecklandet av ett postnationellt medborgarskap. Vi redogör sedan för nyinstitutionell organisationsteori, där vi behandlar resonemang om organisationers identitet och institutionaliserade bild. Därefter följer teorier om människobehandlande organisationer och gräsrotsbyråkraters handlingsutrymme, i vilka vi diskuterar begreppen råmaterial, moralisk kategorisering och regelbundenhet. Denna teoretiska bredd ger läsaren en utförlig bild av hur vårt empiriska material kan analyseras och förstås på flera nivåer i samhället. Det avslutande avsnittet presenterar tillämpningen av valda teorier, begrepp och resonemang, samt på vilket sätt de relaterar till varandra. Genom denna teoretiska tillämpning är det möjligt att ur flera perspektiv förstå socialsekreterares uppfattningar om tillämpningar av lagar som rör våldsutsatta papperslösa kvinnor och därigenom analysera det spänningsförhållande som uppstår mellan norm och praktik.

4. 1 Postkolonialism och intersektionalitet

Postkolonialismen bör inte förstås som ett tillstånd där kolonialismen har upphört att existera, utan snarare som ett sätt att begripliggöra dess effekter och hur det har resulterat i att västvärldens uppfattning av verkligheten har gjorts till en universell sanning. Forskningen analyserar hur vissa människor definieras som mer problematiska, underlägsna och hotfulla än andra och hur föreställningar om kön kan sammankopplas med rasism (De Los Reyes 2011, s. 17 ff.). Enligt Sara Ahmed (2000, s. 11 ff.) belyser teorin frågor om ojämlikhet, förtryck och underordning och ger möjlighet att ifrågasätta och analysera de maktförhållanden som formar vår samtid. Begreppet intersektionalitet myntades av Kimberley Crenshaw (1993) och har uppstått som ett samspel mellan feministisk teori, black feminism och postkolonial teori (Mattsson 2015, s. 21). Som teoretiskt begrepp kan intersektionalitet användas för att analysera hur diskriminerande maktordningar interagerar och skapar inklusion och exklusion samt hur institutionellt konstruerade kategorier som etnicitet, genus, klass, sexualitet, ålder

och nationalitet skapas. Vidare menar Tina Mattsson (2015) att kategorierna kan synliggöras genom att de möts i en skärningspunkt som påverkar människors positioner och möjligheter i samhället. Exempelvis kan en vit medelklasskvinna, vilka kan tolkas som två starka maktpositioner, påverkas negativt av att hon har en funktionsnedsättning eftersom det minskar hennes maktposition i samhället som är byggd på funktionalitet (ibid., s. 20 ff.). Det handlar således inte om att addera en variabel på en annan, utan snarare att analysera och förstå hur olika maktordningar skapar varandra, hur de kan komplettera och/eller konkurrera med varandra samt försvaga och förstärka varandra (Lykke 2005, s. 8 ff.). Nödvändigheten av begreppet intersektionalitet handlar om att kunna synliggöra hur olika maktfaktorer gör gränsdragningar mellan "vi" och "dem" och skapar ojämlikhet i samhället (De los Reyes & Mulinari 2005, s. 9 f.).

4. 2 Medborgarskapsbegreppet

Medborgarskapsbegreppet har utvecklats av Thomas Humphrey Marshall och enligt honom definieras medborgarskap som ett fullvärdigt medlemskap i samhällsgemenskapen (Marshall, 1992, s. 18). Magnus Dahlstedt, Mikael Rundqvist & Viktor Vesterberg (2011) menar att utifrån en sådan förståelse kan medborgarskapet tolkas som ett kontrakt mellan individ och stat, där en enskild som är en del av gemenskapen garanteras ett antal rättigheter (ibid., s. 2). Marshall (1992, s. 8 ff.) har delat upp medborgarskapet i olika element av rättigheter; civila, politiska och sociala. Det sista elementet, de sociala rättigheterna, innebär rätten att få en del av den grundläggande välfärd och trygghet som samhället erbjuder, exempelvis rätten till boende (ibid., s. 8 ff.). Det kontrakt som skrivs mellan individ och stat är föränderligt, men samtidigt är det konstant, eftersom vissa alltid ingår i det medan andra inte gör det (Dahlstedt, Rundqvist & Vesterberg 2011, s. 5 f.). Dahlstedt, Rundqvist och Vesterberg (2011) menar att Marshalls definition av medborgarskap är allt annat än okomplicerat. Vem är det som bestämmer vilka som ska ingå och inte ingå i gemenskapen? (ibid., s. 5 f.).

Ovanstående resonemang leder oss in på Ruth Listers (2003 s. 43) konstaterande att medborgarskapet i sig är ett fenomen som inkluderar och exkluderar människor. Hon menar att Marshalls teori om medborgarskapet och de sociala rättigheterna, bygger på hans antagande om att alla medborgare har tillgång till dessa rättigheter. Det finns grupper i samhället som inte har samma förutsättningar då de medborgerliga rättigheterna inte inbegriper de människor som antingen rör sig mellan nationalstater eller är i en underordnad

position inom nationalstater (Lister 2003, s. 52 ff.). Lister (2003) har genom sin feministiska intersektionella medborgarskapsteori belyst deras olika möjligheter att tillgå de sociala rättigheterna (ibid., s. 43). Vidare menar Lister (2003) att det inte bör göras en uppdelning mellan medborgarskap och icke-medborgarskap och att det istället bör ses i ett sammanhang av en hierarkisk ordning. I denna ordning menar hon att de personer som lever utan uppehållstillstånd placeras längst ner, men att ju mer medborgarskapet utvecklas i form av inkludering av sociala och kulturella rättigheter, blir medborgarskapet mer och mer universellt (ibid., ss. 48 ff.). Medborgaren kan således både ses som ett objekt för strukturer och maktordningar i samhället och som ett aktivt subjekt som genom sitt handlande påverkar sin situation (ibid., s. 168 f.). På likande sätt diskuterar Christian Fernández (2005) begreppet postnationellt medborgarskap, för att lyfta globaliseringens effekter på det nationella medborgarskapet. En aspekt som framträder är utvecklingen av olika typer av kompletterande medlemskap, så som gästarbetare och flyktingar, vilket gör innebörden av det traditionella medborgarskapet mer flytande (ibid., s. 110). Yasemin Nuhoğlu Soysal (1994) menar att dessa typer av medlemskap omfattar ett ökat antal rättigheter som är kopplade till uppehållsrätten. Skillnaden på de kompletterade medlemskapen och medborgarskapet är så liten att det istället framträder ett postnationellt medborgarskap (ibid., ss. 156 ff.). Fernández (2005) beskriver att de växande postnationella aspekterna hotar det traditionella nationella medborgarskapet (ibid., s. 110).

4. 3 Nyinstitutionell organisationsteori

Nyinstitutionell organisationsteori är grundad på två centrala verk av John Meyer och Brian Rowans (1977) respektive Paul J. DiMaggio och Walter W. Powells (1983). Enligt Ulla Eriksson-Zetterquist (2009) belyser den nyinstitutionella teorin samspelet mellan organisation och institution (ibid., s.109). Alla organisationer har en identitet som skapas i samspel med andra organisationer inom ett organisatoriskt fält och av alla de handlingar som utförs inom organisationen samt på vilket sätt de tolkas av allmänheten (Johansson 2002, s. 143-ff.; Johansson 2006, s. 28 f.). En organisation påverkas således av både yttre och inre faktorer. De inre faktorerna kan relateras till aktörers handlande, som Roine Johansson (2006, s. 24) menar kan upprätthålla eller förändra en institution, samtidigt som en persons handlande begränsas av en given institution. Handlingarna som utförs begränsas även av de yttre faktorerna, i form av samhällets förväntningar på organisationen och de aktörer som verkar i den (ibid., s. 28 f.). I likhet med Johansson beskriver Kerstin Svensson, Eva Johnsson & Leili Laanemets (2008)

att en organisation innehar en institutionaliserad bild som skapas av en växelverkan mellan praktiska förutsättningar samt individuella och organisatoriska uppfattningar inom organisationen. De ställningstaganden en yrkesverksam gör inom en organisation påverkar uppfattningarna om den, alltså den institutionaliserade bilden (ibid., ss. 40 f.). Det institutionaliserade handlandet styrs av föreskrifter och regler, vilka kan vara mer eller mindre medvetna. Att förändra dessa handlanden kan vara svårt, då den institutionella miljön bidrar till stabilitet inom organisationen (Eriksson-Zetterquist 2009, s.109). Om en organisations identitet skulle utvecklas utanför organisationens institutionaliserade bild skulle det uppfattas som om den gör fel saker, vilket skulle kunna begränsa den enskilde socialarbetarens handlingsutrymme då dennes handlingar behöver stämma överens med organisationens identitet (Svensson, Johnsson & Laanemets 2008, s. 41).

4. 4 Människobehandlande organisationer

Enligt Yeheskel Hasenfeld (1983) är organisationer vars huvudfunktion bygger på att försäkra individers välbefinnande genom att skydda, forma och/eller förändra individers attribut definierade som människobehandlande organisationer (ibid., s. 1). De människor som passerar människobehandlande organisationer benämns enligt Hasenfeld (2010a) som råmaterial. Målet för organisationen är att råmaterialet ska kunna produceras till en färdig produkt, exempelvis genom att en klient som ansöker om försörjningsstöd kommer ur socialtjänsten som självförsörjande (ibid., s. 11 f.). Detta beskrivs enligt Hasenfeld (2010a) som den största skillnaden mellan vanliga byråkratier och människobehandlande organisationer (ibid., s. 11 f.). Hasenfeld (2010b, s. 97 ff.) menar att människobehandlande organisationer aldrig kan vara helt frikopplade från värderingar. Det pågår en ständig process i form av moraliska bedömningar om klientens värde, vilja till förändring och önskat utfall, vilket har sin påverkan i arbetet. Inom en organisation fattas beslut som inte sällan relateras till tid, pengar och expertis, där fördelningen av resurserna involverar en moralisk kategorisering för aktören. När besluten fattas görs bedömningar gällande klientens värde, då vissa klienter är mer värda än andra. Faktorer som är relaterade till kultur, politik och ekonomi påverkar även det moraliska arbetet inom organisationen och det är både organisationen och yrkesutövarna som bestämmer vilka moraliska regler de ska engagera sig i (Hasenfeld 2010b, s. 97 ff.). Vidare har den hierarkiska ordningen i personalgrupper har en betydande roll i människobehandlande organisationer (Hasenfeld 1983, s. 10, 157). Hasenfeld (1983) menar att personer med en låg status i organisationens hierarki inte är lika kontrollerade som de personerna med hög status.

Detta leder till att personer med lägre status har en högre självbestämmanderätt i sitt praktiska arbete (Hasenfeld 1983, s. 9 f.). Gräsrotsbyråkraten befinner sig längst ner i hierarkin och ger enligt Lipsky (2010) ett stort handlingsutrymme, vilket kommer att förklaras mer ingående i nästkommande avsnitt.

4. 5 Handlingsutrymme

Teoretikern Michael Lipsky (2010) diskuterar handlingsutrymme i relation till begreppet gräsrotsbyråkrat. Han menar att en gräsrotsbyråkrat definieras genom en tjänsteman som har direkt kontakt med medborgarna i sitt dagliga arbete och som innehar ett visst handlingsutrymme i sitt utförande av arbetsuppgifter (ibid., s. 3). Med begreppet handlingsutrymme menar Lipsky (2010) att det finns en viss frihet i arbetet att låta sig styras av sina egna tolkningar utöver de direktiv som kommer uppifrån. Gräsrotsbyråkraterns uppgift är att tillämpa generella lagar och regler på konkreta ärenden. I sin professionsutövning är gräsrotsbyråkraten beroende av till exempel hierarki och antal nivåer inom organisationen samt av hur tydligt föreskrifterna är utformade. Detta formar tillsammans gräsrotsbyråkraterns handlingsutrymme (ibid., s. 4). Roine Johansson (2007) diskuterar i likhet med Lipsky (2010) handlingsutrymmet i relation till gräsrotsbyråkraten och vidareutvecklar resonemanget rörande gräsrotsbyråkraterns ovillkorliga handlingsfrihet. Med denna handlingsfrihet innefattas både möjligheter till att göra egna bedömningar vad gäller arbetsinsatser och en möjlighet att ta ställning, ifrågasätta och omdefiniera klientens krav (Johansson 2007, s. 42). Vidare diskuterar Johansson (2007) handlingsutrymme som ett levande begrepp som aldrig kan betraktas som konstant (ibid., s. 80). Byråkratiska organisationer bygger på masshantering av ärenden, vilket innebär att ett visst antal ärenden ska handläggas på en viss tid (ibid., s. 55). För att det ska bli hanterbart för aktören sker en förenkling av individen för att hen effektivt ska hanteras och kontrolleras. Bedömningen av vilka egenskaper som är relevanta sker på byråkraterns villkor och fungerar som ett sorteringsverk där gränser dras och skapar ramar för vilka som hamnar innanför respektive utanför byråkraterns domäner. Byråkraterns regler är dess gränser och dess administrativa kategorier definieras med hjälp av reglerna. Denna regelbundenhet kan delas in i två motsatspar, detaljreglering-ramstyrning och strikt-flexibel tillämpning. Den förstnämnda handlar om hur formellt reglerad verksamheten är och den andra rör möjligheterna att informellt tänja på de formella reglerna som finns (Johansson 2007, s. 63). Gräsrotsbyråkraterns förhållande till regler har således både en formell och en informell sida (ibid., s. 66).

4. 6 Teoretisk tillämpning

I analysen kommer vi att använda oss av postkolonial teori för att undersöka och kritiskt belysa de maktförhållanden som formar vår samtid. Teorin kan användas som ett verktyg för att analysera hur vissa människor definieras som mer problematiska och underlägsna än andra och hur föreställningar om kön kan sammankopplas med rasism, som blir aktuellt i vår studie. Postkolonial ansats kan tillämpas som ett verktyg för att förstå på vilket sätt västvärldens uppfattningar gjorts till en universell sanning och reproduceras än idag, till exempel genom socialtjänstens praktiker. Vidare kommer vi att använda Mattsson (2015) tillämpning av det teoretiska begreppet intersektionalitet för att analysera hur diskriminerande maktstrukturer samverkar och skapar ojämlikhet i vårt samhälle, detta genom att använda oss av begrepp som "vi" och "dem". Tillämpningen av intersektionell teori genom den köns- och etnicitetanalys det erbjuder, kommer att vara fruktbar vid undersökande av vad lagstiftning, riktlinjer och etiska koder innebär för våldsutsatta papperslösa kvinnor.

Genom Marshalls (1992) teori om *medborgarskapet* kommer vi att använda begreppen *sociala rättigheter, inkludering och exkludering* för att undersöka vem som ingår och inte ingår i samhällsgemenskapen. Begreppen kommer att tillämpas för att analysera vad det innebär att inte få ta del av den grundläggande välfärden och tryggheten som samhället erbjuder, som exempelvis rätt till skyddat boende. Vi kommer använda Listers (2003) förståelse av den uppdelning som sker mellan medborgare och icke-medborgare för att undersöka om, hur och var socialsekreterare placerar våldsutsatta papperslösa kvinnor i en hierarkisk ordning. Genom att tillämpa de resonemang som kritiserar det nationella medborgarskapet kan vi förstå på vilket sätt socialsekreterares uppfattningar och förståelser av lagar som rör våldsutsatta papperslösa kvinnor kan påverka en utveckling mot ett mer universellt och *postnationellt medborgarskap*. I analysen av vår empiri kommer vi att använda Listers (2003) begrepp *aktivt subjekt*. Detta för att få en djupare förståelse för hur den enskilde socialsekreterarens handlande ger hen möjligheter att påverka sin egen och andras situation i samhället och således vara med att bidra till ett utvecklande av en mer inkluderande form av medborgarskapet.

Med hjälp av Hasenfelds (1983) teori om människobehandlande organisationer är det möjligt att förstå på vilka sätt den verkar för att skydda, bevara och förbättra människors levnadsvillkor, med människor som *råmaterial*. Begreppet *råmaterial* tillämpas som ett

verktyg för att förstå hur arbetet går till med våldsutsatta papperslösa kvinnor som passerar in och ut i socialtjänsten. Vi kommer att tillämpa begreppet *moralisk kategorisering* för att analysera hur yrkesutövares bedömningar av vilka individer som slussas vart och därigenom förstå hur avgränsningarna av råmaterialet ser ut. För att analysera socialsekreterares möjligheter till handlingsutrymme och deras förhållande till tillämpning av rådande lagstiftning använder vi Lipskys (2010) definition av *handlingsutrymme* och Johanssons (2007) definition av *gräsrotsbyråkrater*, vilken avspeglar informanternas roll i organisationen. Gräsrotsbyråkratens handlingsutrymme beskrivs utifrån möjligheterna att göra egna bedömningar av individens behov och insats, men begränsas av regler och lagar. Genom begreppet *detaljreglering-ramstyrning*, där formella regler tas i beaktande, och begreppet *strikt-flexibel*, undersöker vi gräsrotsbyråkratens förmåga att tänja på formella gränser. På det sättet kan vi få ökad förståelse för i vilka situationer regler går att tänja på, alternativt i vilka situationer det inte är möjligt. Genom Hasenfelds (1983) resonemang om personalgruppens hierarkiska ordning, kan vi förstå hur våra informanternas olika positioner påverkar gräsrotsbyråkratens handlingsutrymme i mötet med den våldsutsatta papperslösa kvinnan. Vi kommer vidare att använda begreppen *institutionaliserad bild* och *organisationers identitet* för att analysera huruvida våra informanter påverkas av externa och interna uppfattningar i relation till sitt handlingsutrymme.

Grundtanken med våra valda teorier, begrepp och resonemang är att det ska skapa ett sammanhang som gör det begripligt hur vår empiri kan tolkas och förstås på olika nivåer i samhället. Teoriernas tillämpning kan, med exkludering som gemensam nämnare, sammanlänkas från en strukturell nivå, via postkolonialism, intersektionalitet och medborgarskap, till den organisatoriska nivån där människobehandlande organisationer och nyinstitutionell organisationsteori står i fokus, för att därefter sträcka sig vidare till individnivå där handlingsutrymme tillämpas av den enskilde socialsekreteraren - en handling som i sin tur får återverkningar på de andra nivåerna. Genom att använda denna teoretiska bredd kan vi inte bara illustrera hur strukturer görs synliga på organisatorisk- och gräsrotsbyråkratisk nivå utan också hur gräsrotsbyråkratens handlingar kan få konsekvenser på de olika nivåerna.

5. Metod

Detta kapitel inleds med en presentation av vald forskningsmetod, insamling av data samt utformning av vinjetter. Därefter redogörs för urvalsprocessen, tillvägagångssättet samt bearbetning av data och analysmetod. Kapitlets följs av ett avsnitt om tillförlitlighet och trovärdighet och avslutas med forskningsetiska överväganden.

5. 1 Val av metod

Valet av forskningsmetod styrs av vilka typer av frågeställningar som studien ska besvara (Ahrne & Svensson 2011, s. 16). Kvalitativ metod används ofta inom samhällsvetenskaplig forskning för att illustrera olika samhällsfenomen och anses mest lämplig när en förståelse för organisationers och människors handlingsmönster och resonemang eftersträvas (Trost 2005, s. 27). Studien ämnar undersöka aktörers egna uppfattningar och perspektiv, vilket gör en kvalitativ ansats fruktbar. De vanligaste sätten att samla in data vid kvalitativa metoder är genom intervjuer, dokumentanalyser och observation. Vid kvantitativa metoder samlas vanligen informationen in genom exempelvis enkätundersökningar och ger ofta en ytligare information (Kvale och Brinkmann 2014, s. 32). För att söka svar på studiens frågeställningar valdes en öppen intervju som metod. Intervjun grundade sig på två vinjetter för att få en så djup förståelse för socialsekreterares resonemang som möjligt. Genom vinjetterna är det möjligt att komma åt bakomliggande sociala processer, upplevelser, normer och värderingar hos intervjupersonerna (Bryman 2011, s. 257; Egelund 2008, s. 136 f.). Nedan beskrivs mer ingående vinjetten som datainsamlingsmetod.

5. 2 Vinjetter

En vinjett beskrivs enligt Jergeby (1999) som ett scenario eller en situation som informanterna ställs inför, där ett antal frågor eller påståenden att ta ställning till följer. Det är inte ovanligt att vinjetten innehåller ett moraliskt dilemma som informanterna får ta ställning till, och därmed göra en professionell bedömning utifrån det (Egelund 2008, s. 136 f.). Det faktum att samtliga informanter ställs inför samma utgångsläge och scenario framträder som den främsta styrkan hos vinjettmetoden (Jergeby, 1999 s. 9). Syftet med denna studie är att beskriva och analysera socialsekreterares uppfattningar av tillämpning av lagstiftning som reglerar stöd för våldsutsatta papperslösa kvinnor som är i behov av skydd, för att därigenom problematisera förhållandet mellan norm och praktik inom socialtjänstens ärendehantering.

Vid undersökningar vars syfte är att nå människors normer och föreställningar anses vinjett som datainsamlingsmetod fruktbar (Bryman 2011, s. 257). Metoden är användbar för att komma åt faktorer som ligger till grund för olika bedömningar och val som intervjupersonerna gör vid ärenden som rör våldsutsatta kvinnor. Syftet med vinjetterna är att studera och analysera människors val och bedömningar i hypotetiska situationer, men för att utvärdera situationen krävs ett objekt att jämföra med, exempelvis formella regler i form av lagstiftning (Jergeby 1999, s. 7 f.). I vår studie kommer vi att använda rådande lagstiftning som jämförelseobjekt. Detta gör det möjligt att undersöka huruvida socialsekreterares föreställningar om tillämpningen av lagen skapar möjligheter och begränsningar i ärendehantering och analysera det spänningsförhållande som kan uppstå mellan norm och praktik. Genom detta kan det undersökas hur dessa aspekter påverkar de val som socialsekreterare gör vid bedömningen av ärenden som rör våldsutsatta papperslösa kvinnor.

Fördelen med en vinjett, jämfört med attitydfrågor i exempelvis vanliga surveyundersökningar, är att svaren är förankrade i en konkret situation, vilket möjliggör för forskaren att komma åt informanternas åsikter i just det fallet och därmed minskar risken för oreflekterade svar (Bryman 2011, s. 258, 425). Metoden bör således ses som ett sätt att komma närmare faktiskt handlande än vid användande av generella frågor som helt saknar sammanhang (Jergeby 1999, s. 26 ff., 39 ff.). Ett annat argument för användandet av vinjett som metod är att den möjliggör att informanten på ett odramatiskt sätt kan ge sin åsikt och bedömning i ett ämne som i sin natur kan ses som känsligt (Barter & Renold 1999, s. 1). Det kan per automatik innebära att informanterna inte behöver svara på hur de faktiskt skulle handla i en viss situation, utan de kan istället svara på hur de i det hypotetiska fallet skulle agerat (Brunnberg 2001, s. 7). I den aktuella studien kommer vi att beröra ett ämne som kan uppfattas som känsligt, då både informanternas personliga och professionella värderingar kan komma till uttryck. Det betyder alltså att informanterna inte behöver känna sig direkt utpekade om de har agerat ”felaktigt” i ett ärende.

Slutligen presenterar Jergeby (1999) fler argument för att det hypotetiska draget i vinjetter faktiskt kan vara en fördel snarare än en brist, exempelvis genom att metoden ger en möjlighet att täcka in mer än det informanten själv har erfarenhet av (ibid., s. 26). Mot bakgrund av tidigare forskning möter inte socialsekreterare våldsutsatta papperslösa kvinnor i någon större utsträckning (Cuadra och Staaf 2012). Tillämpningen av vinjetterna gör det ändå möjligt att nå föreställningar om hur rådande lagstiftning i de två fiktiva fallen skulle

tillämpas och få kunskap om likheter och skillnader i socialsekreterares bedömningar. Valet av metod gör det alltså möjligt att urskilja förändringar i respektive informants värderingar, då de två vinjetterna illustrerar skilda förutsättningar att ta ställning till (Jergerby 1999 s. 13).

En semistrukturerad intervjuguide, innehållande tre olika teman med ett flertal tillhörande frågeställningar, har använts som stöd vid intervjuerna. Tanken med intervjufrågorna var att de skulle tillämpas och användas om ett frågeområde inte spontant dök upp för diskussion. De användes även som ett stöd för oss som intervjuledare om intervjun skulle avstanna. Jergerby (1999) argumenterar för att vinjettmetoden inte alltid anses som tillräcklig, utan bör kompletteras med intervjufrågor. Vinjettmetoden hjälper till att dra slutsatser om skilda konsekvenser för de olika hypotetiska fallen, men någon vidare information om informanternas egna subjektiva reflektioner ges inte (Jergerby 1999, s. 14 f.). För att komma åt normer och föreställningar samt beskriva socialsekreterares uppfattningar om tillämpningen av rådande lagstiftning ansåg vi att en kombination av dessa två kvalitativa metoder som ansats var lämplig.

5. 3 Utformning av vinjetter

Utformningen av vinjetter kan variera från studie till studie. Jergerby (1999) redogör för att en vinjett bör innehålla vissa grundkriterier. Beskrivningen av vinjetten ska vara verklighetstrogen, logisk, lätt att följa och förstå samt innehålla relevanta variabler. Det innebär att vinjetten ska vara skriven med ett språk och på ett sätt som gör att de aktörer studien riktar sig mot och har intresse av att undersöka upplever den trovärdig. Huruvida en vinjett upplevs som trovärdig eller inte av informanterna kan vara något som påverkar svaren och således spegla hur de svarande faktiskt skulle handla i en verklig situation (Jergerby 1999, s. 23 ff.). I denna studie grundades konstruktion av vinjetterna på sammanfattande uttalanden och erfarenheter av yrkesverksamma inom både kvinnojourer och socialtjänst som på olika sätt kommit i kontakt med papperslösa kvinnor. Samtalen är inte att betraktas som intervjuer eftersom vi enbart rådfrågade dessa kontakter. För att vinjetteknik ska uppfattas som trovärdig i forskningssammanhang är det även viktigt att inspiration tas från rapporter, tidigare forskning och annan kunskap inom området (Bryman 2011, s. 258). Information och inspiration hämtades ur Holgerssons (2011) avhandling och en rapport av Röda Korset och Stockholms Stadsmission (2015) där exempel finns på hur levnadsvillkoren och situationen kan se ut för papperslösa i allmänhet och våldsutsatta papperslösa kvinnor i synnerhet. En

annan strategi vi använde för att öka trovärdigheten av vinjetterna, var att låta två erfarna socialsekreterare med många års erfarenhet av antingen kvinnor som offer för våld i nära relationer eller våldsutsatta papperslösa kvinnor inom både socialtjänst och kvinnojourer, läsa igenom våra färdiga vinjetter (jmf Jergeby 1999, s. 31).

Jergeby (1999) redogör för det första steget vid utformningen av vinjetter, vilket innebär att fundera över de teoretiska övervägandena, det vill säga, ta ställning till vilka variabler som är relevanta att undersöka (Jergeby 1999 s. 23 ff.). Vår studie ämnar undersöka socialtjänstens uppfattningar om tillämpning av lagstiftning rörande våldsutsatta papperslösa kvinnor, därför ansåg vi att kön, medborgarskap, etnicitet och våld var självklara variabler för vinjetterna. Nästa steg innebär att forskaren bör fundera över vilka av de valda variablerna som ska skiljas åt i de olika vinjetterna som utformas vid studien (ibid., s. 23 ff.). I den aktuella studien valdes att ställa medborgarskap och icke-medborgarskap samt svensk etnicitet och annan etnicitet i relation till varandra, för att undersöka huruvida socialsekreterare hade bedömt de två fiktiva fallen annorlunda. Det ena fiktiva fallet, fall "Lena" (se bilaga 2), är att betrakta som ett "vanligt" ärende för socialsekreterare som arbetar med våldsutsatta kvinnor. Det andra fallet, fall "Laura" (se bilaga 2), skiljer sig åt genom att kvinnan inte har tillstånd att vistas i landet och har genom en bedömning från Migrationsverket blivit utvisad ur landet. Enligt Jergeby (1999) illustrerar detta grundtanken med vinjetter, att ställa informanter inför samma hypotetiska scenario och byta värden på någon variabel. Vinjetter av denna karaktär kan visa vilka faktorer som informanterna lägger vikt vid i sin behovsprövning, för att upptäcka samband mellan attityderna och motiven till att bistå skydd undan våld eller inte (Jergeby 1999 s. 23- ff.).

Ett klagörande är relevant kring användandet av begreppen medborgarskap och permanent uppehållstillstånd, då vi i våra vinjetter använder begreppet permanent uppehållstillstånd, samtidigt som vi i vår teoretiska utgångspunkt utgår från begreppet medborgarskap. Då denna distinktion inte tycks vara relevant i socialtjänstens ärendehantering och bedömningar har vi valt att i detta sammanhang likställa begreppen. Vi är emellertid medvetna om att det i andra avseenden finns påtagliga skillnader, exempelvis rätten att rösta i riksdagsval och innehavande av ett svenskt pass (Migrationsverket 2015).

5. 4 Urvalsprocess

Kvalitativa forskare använder sig ofta av ett så kallat målstyrt urval (Bryman 2011, s. 350), vilket även använts i denna studie. Ett målstyrt urval innebär att välja ut specifika enheter, det vill säga, personer, organisationer, dokument och så vidare, som har ett direkt samband med forskningens problemformulering. I denna form av urval har således forskaren inte som syfte att välja informanter på ett slumpmässigt sätt utan inriktar sig aktivt för att just dessa personer är av relevans för en förståelse av ett socialt fenomen (ibid., s. 392). När målinriktade urval används sker urvalet oftast på flera nivåer (ibid., s. 350). I den aktuella studien utgår vi från följande nivåer: i vilken stad i Sverige, i vilka delar av den valda staden och inom vilken del av socialtjänsten informanterna ska befinna sig.

Eftersom studien inriktar sig på att beskriva och analysera socialsekreterares uppfattningar om tillämpningen av lagar som rör våldsutsatta papperslösa kvinnor, ansågs det vara av relevans att välja personer inom socialtjänsten som har erfarenheter och arbetsuppgifter relaterade till kvinnor som utsatts för våld. Det var inte ett krav för studien att socialsekreterarna hade erfarenhet av att möta just papperslösa kvinnor, då syftet med studien endast berör de uppfattningar om tillämpning av lagstiftning rörande gruppen och inte hur de enskilt hanterat ärenden med våldsutsatta papperslösa kvinnor. Gällande i vilken del av Sverige studien skulle utföras för att på bästa sätt besvara studiens syfte valdes de större städerna att prioriteras. Genom både telefonsamtal och mail söktes informanter på socialkontor i Stockholm, Malmö och Göteborg. Extra fokus lades på att söka informanter i Göteborg, eftersom Göteborgs Stad har utformade riktlinjer om hur socialtjänsten ska arbeta i ärenden gällande papperslösa (bilaga 1), därför antogs att kunskapen om området skulle vara stor där. Dessvärre uppstod direkt ett problem, då ingen av de ca 35 tillfrågade socialsekreterarna var villiga att delta i studien. Den vanligaste anledningen till oviljan att delta i studien var att personen i fråga inte hade någon erfarenhet av eller kunskap om papperslösa kvinnor och hänvisade oss därför vidare till kvinnojourer. Med anledning av detta vidgades det geografiskt valda området genom ett försök att nå informanter i mindre städer i södra Sverige. Det gav oss emellertid ingen framgång och vi insåg att vi skulle behöva omformulera vår presentation av studien. Detta ställde oss för ett etiskt dilemma rörande studiens trovärdighet, då vi behövde överväga tydligheten i syftet och i vilken mån vi kunde generalisera det. Efter en diskussion med en lektor på Linnéuniversitetet med specifik kompetens inom etik, övervägt med varandra och med vår handledare beslutades att utesluta "papperslösa" från presentationen och

informationsbrevet. Argumentationen för att det är accepterat ur en etisk synvinkel grundar sig i att, trots en uteslutning av ordet papperslös, framhåller studiens syfte då den i ett generellt perspektiv behandlar våldsutsatta kvinnor. Denna justering gjorde att vi nådde informanter som var villiga att delta i studien. Vidare är det således möjligt att diskutera huruvida urvalet av informanterna även präglats av ett bekvämlighetsurval. Ett argument för denna typ av urval är ofta relaterat till att det finns begränsningar i tillgängligheten av informanter (Bryman 2011, s. 433). Det faktum att presentationen av syftet i informationsbrevet behövde omformuleras till en mer generaliserbar nivå är också relevant för studiens resultat.

Samtliga informanter kontaktades via telefon och slutade på ett antal av åtta stycken. För att få en så stor spridning som möjligt inriktade vi oss på Göteborg innerstad med närliggande kommuner. Alla informanter är socialsekreterare och arbetar på något sätt med våld i nära relationer. Ett fåtal har högre befattningar som exempelvis förste socialsekreterare och samordnare. Under telefonsamtalet bestämdes tid och plats för intervjun. Därefter fick alla våra informanter ta del av det omformulerade informationsbrev via mail där studiens syfte, intervjuens tillvägagångssätt samt villkor för medverkan och etiska aspekter beskrevs (se bilaga 3).

5. 5 Tillvägagångssätt

Intervjuerna genomfördes på respondenternas respektive arbetsplatser. Vi delade upp genomförandet av intervjun så att en av oss hade huvudansvaret för intervjuprocessen, medan den andra förde anteckningar och ställde kompletterande följdfrågor. Vi presenterade en vinjett i taget och gav varje respondent en papperskopia på vinjetten för att de på ett enkelt sätt skulle ha möjlighet att följa med i historien och gå tillbaka och läsa vid behov. I anslutning till presentationen av första vinjetten diskuterade vi tillsammans fallet med tillhörande följdfrågor. Efter presentationen av andra vinjetten diskuterades skillnader och likheter mellan de båda vinjetterna. Vinjetterna kompletterades med intervjufrågor utifrån intervjumallen. Intervjumallen var utformad i tre huvudteman med tillhörande intervjufrågor, som baserades på våra frågeställningar. Detta gjorde det möjligt för oss att få kunskap om respondenternas uppfattningar av tillämpningen av rådande lagstiftning rörande målgruppen. Vi valde att utforma en flexibel intervjuguide, för att möta våra informanters varierade roller

inom respektive verksamhet. Vi spelade in intervjuerna på två ljudenheter för att säkerställa inspelningen. Varje intervju varade mellan 40-80 minuter.

5. 6 Bearbetning av data och analysmetod

Efter att intervjuerna genomförts transkriberades materialet direkt för att undvika att eventuella intryck skulle förloras (Bryman 2011, s. 424). Transkriberingen genomfördes noggrant och ordgrant, för att ge en så sanningsenlig bild som möjligt av informanternas svar. Vi valde att dela upp transkriberingen, vilket innebar att vi transkriberade varsin halva av varje intervju. Vi valde denna uppdelning för att båda skulle vara så delaktiga i transkriberingen som möjligt. Vi transkriberade varsin intervju självständigt.

Ett sätt att analysera data är den tematiska analysen, som enligt Robson (2011) framställs som ett universellt tillvägagångssätt för att undersöka de händelser och upplevelser som beskrivs av informanterna. I den tematiska analysen är kodningen relevant, eftersom kodningen bestämmer vad den analyserade datan handlar om. All kodad empiri bildar enligt Robson (2011) olika teman, vilka sedan ställs i förhållande och relevans till forskningsfrågorna (Robson 2011, s. 467). När vi transkriberat vår empiri läste vi igenom materialet ett flertal gånger och antecknade genom vår kodning nyckelord. Detta gjordes var för sig för att vi inte skulle påverkas av varandra och säkerställa att det mest relevanta lyfts från materialet. Fortsättningsvis jämförde vi våra nyckelord och filtrerade materialet ytterligare. Vi sorterade bort det de citat som vi ansåg överflödiga eller upprepande (jmf Ahrne & Svensson 2011, s. 25 ff.), men var noga med att ta med de citat som visade på skiljaktiga meningar och åsikter i frågor för att bidra till en nyanserad analys. Då vår empiri var omfattande krävdes ett gediget arbete för att våra teman skulle synliggöras. De identifierade temana behandlar alla handlingsutrymme som ställs i relation till individuella, organisatoriska och strukturella påverkansfaktorer. Genom denna analysmetod kunde vi identifiera likheter och skillnader och flera olika förhållningssätt i socialsekreterares arbete med våldsutsatta papperslösa kvinnor. Att tolka material från en kvalitativ studie medför också begränsningar då forskarnas egna tolkningar, vilka mest sannolikt är influerade av egna värderingar, kan påverka resultatet. För att minska feltolkning och förhålla oss objektiva har vi redan från start försökt försäkra oss om att våra tolkningar är korrekta och ständigt ifrågasatt dem och sett dem utifrån olika perspektiv.

5. 7 Tillförlitlighet och trovärdighet

Vid bedömningen av samhällsvetenskaplig forskning är validitet och reliabilitet två viktiga kriterier (Bryman 2011, s. 49). Reliabilitet, eller studiens tillförlitlighet, menar Kvale och Brinkmann (2014) handlar om resultatet i en studie och huruvida det kan reproduceras vid ett senare tillfälle av andra forskare (Kvale och Brinkmann 2014, s. 295). Studiens trovärdighet inbegriper metodvalet för studien och om den undersöker det forskaren påstår sig undersöka (Bryman 2011, s. 354). Vidare lyfter Bryman (2011) fram innebörden av tillförlitlighet och menar att begreppet innehåller ytterligare kriterier för att bedöma om en kvalitativ studie är kvalitetssäker eller inte. Tillförlitligheten kan enligt Bryman (2011) förklaras utifrån fyra kriterier; *trovärdighet*, *pålitlighet*, *överförbarhet* och *möjligheten att konfirmera* (ibid., s. 354).

I vår studie har vi medvetet strävat efter att återge en så *trovärdig* bild av den studerade verkligheten som möjligt. Ett sätt att öka trovärdigheten i våra utformade vinjetter var genom att låta dem granskas av expertis (jmf Jergeby 1999 s. 31). Vi kvalitetssäkrade de hypotetiska scenarierna för att utforma så verklighetstroga ärenden som möjligt så att informanterna skulle kunna uppleva dem meningsfulla och relevanta i den särskilda problematiken av socialt arbete som studien inriktar sig på (ibid., s. 20). Vinjettmetodens grundidé baseras på att informanterna ska förhålla sig till situationer där de själva inte är en delaktig part, vilket enligt Jergeby (1999) är något som ökar studiens tillförlitlighet (ibid., s. 31). Kravet på tillförlitlighet innefattar även studiens *överförbarhet*, det vill säga, huruvida och i vilken mån resultatet är applicerbart i en annan kontext. Vi valde att undersöka gräsrotsbyråkrater som alla innehar professionen socialsekreterare och handlägger ärenden rörande kvinnor som är offer för våld. Då majoriteten av informanterna arbetar på olika socialkontor kan överförbarheten bli olika beroende på verksamhet. Resultaten i vår studie kan dels vara bundna till den individuella kontext varje enskild socialsekreterare arbetar på, dels i vilket skede de möter kvinnorna, det vill säga, i det akuta läget eller vid handläggning av ärenden. Den delen av vårt resultat som kan kopplas med lagar som är rikstäckande kan dock tolkas som mer överförbara. Materialet för studien baseras på ett urval av informanter i Göteborgs Stad med ett fåtal angränsande kommuner i Sverige. Det kan därmed inte sägas att socialsekreterarna i studien är ett representativt urval för hela Sverige. För att nå en hög *pålitlighet* och transparens i studien har vi försökt att redogöra utförligt för alla delar i forskningsprocessen. En noggrann redogörelse för forskningsprocessen möjliggör att andra

forskare kan bedöma om de olika delarna är av kvalitet (Bryman 2011, s. 355). Vi har även under hela forskningsprocessen givit vår handledare god insyn i studien.

En viktig aspekt att ha i åtanke vid det kvalitativa metodvalet är att det är en ständigt pågående interaktion mellan informant och intervjuledare, där bådas deltagande konstruerar och återskapar en kontextuell verklighet (Miller & Glassner 2011, s. 136). Det diskuteras ofta som en generell svårighet att återge en fullständig objektiv sanning av den kontext som studerats (Bryman 2011, s. 353 ff.). I enlighet med tillförlitlighetskriteriet, *möjligheten att konfirmera*, har vi medvetet strävat efter att inte låta våra egna värderingar påverka varken intervjuprocessen, analysen eller resultatet. Vi är dock medvetna om att fullständig objektivitet är svår att nå, då exempelvis politisk ståndpunkt och värderingar i övrigt kan genomsyras i studien. Det har således varit en fördel att genom hela forskningsprocessen varit två forskare som tillsammans kunnat granska och kritisera varandras text för att bibehålla en objektivitet i tolkningar och under skrivandet. En annan viktig aspekt för studiens trovärdighet är att ge informanterna möjlighet att bedöma om studien stämmer överens med verkligheten. Vi har därför som ambition att göra en *respondentvalidering*, det vill säga, låta informanterna ta del av den färdiga studien (jmf Bryman 2011, s. 353 ff.).

5. 8 Forskningsetiska överväganden

Det är viktigt att reflektera över etiska ställningstaganden inom forskning som avser studier av individer eller grupper. Vid utförandet av studien har vi förhållit oss till de fyra forskningsetiska principerna, vilka är grundläggande för *individkyddskravet* (Vetenskapsrådet 2002 s. 7 ff.) I enlighet med *informationskravet* har vi informerat deltagare i undersökningen om forskningens syfte och villkor för deltagande via ett informationsbrev. *Samtyckeskravet* har uppfyllts genom att informanterna i god tid innan intervjun informerats om sin frivillighet att delta i studien. Ryen (2011) lyfter förtroendet som en viktig aspekt i forskningsetiken för att förhindra svartmålning och utpekning av informanter (ibid., s. 418). I vår studie kan känslig information delges om den aktuella gruppen, som exempelvis lever under speciella omständigheter där det finns en risk för utvisning. För att undvika sådana etiska dilemman har vi beaktat *konfidentialitetskravet*, alltså möjligheten att vara anonym. I studien benämns informanterna vid fiktiva namn för att de inte ska kunna identifieras. Vi har också valt att inte göra en utförligare presentation av informanterna än den generella som finns under rubriken *Urvalsprocess*. Valet gjordes på grund av anonymitetsskäl men också för att vi inte ansåg det

nödvändigt för studiens resultat. De insamlade uppgifterna kommer bara användas i studiens forskningsändamål i enlighet med *nyttjandekravet* och vi kommer att förstöra det empiriska materialet efter användning.

Inom ramen för de etiska övervägandena bör språket i vår studie uppmärksammas, då språk kan ha betydelse för upprätthållandet av maktstrukturer i samhället (Wareing 2004, s. 10; Singh 2004, s. 94 ff.). Ord som “papperslös” eller “illegal migrant”, kan ha förtyckande innebörder och reproducera maktstrukturer. Vi och andra forskare använder inte dessa ord i syfte att reproducera rådande maktstrukturer, utan snarare för att kunna blottlägga kategoriseringar och orden bör därför förstås i sitt sammanhang (jmf De Loy Reyes 2011, s. 28). Vår teoretiska utgångspunkt ger oss ytterligare en viktig etisk aspekt att ta hänsyn till. Inom postkolonial feministisk teori har vita feminister kritiserats för att de genom sin forskning haft en rasistisk framtoning och därmed ytterligare bidragit till förtryck av “tredje världens kvinnor” (Amos & Parmar 2011, s. 54 f.). Som vita feministiska forskare måste vi med försiktighet ta oss an denna teori och vara medvetna om de privilegier vi besitter, samt ha ett aktivt kritiskt förhållningssätt för att kunna uppmärksamma rasism inom såväl vår egen som inom andras forskning.

5. 9 Arbetsfördelning

Vi har tillsammans tagit ansvar för uppsatsens arbete och har haft en ständig dialog gällande arbetets alla delar. Vi har i största mån arbetat gemensamt för att vi båda skulle vara delaktiga i arbetet och för att båda våra perspektiv skulle genomsyra uppsatsens samtliga delar. Dock har vi, för att effektivisera arbetet, delat upp viss läsning av litteratur och författande av texten. När detta gjorts har innehållet av läsningen alltid återgetts och de texter som författats på egen hand har granskats och eventuellt skrivits om av den andra. Intervjuprocessen, resultatet, analysen och slutdiskussionen har inte delats upp.

6. Resultat och analys

I detta avsnitt redogörs för analysen av det empiriska materialet samt hur resultatet förhåller sig till tidigare forskning. Resultatet redovisas under fyra olika teman: *Förhållningssätt och tillämpning av socialtjänstlagen, Praktikens dilemman - socialtjänstlagen, internationella konventioner och Migrationsverkets beslut, "Det handlar ju bara om tillämpningen av lagen" - andra faktorer som påverkar handlingsutrymmet* samt *Vems är ansvaret?* Därefter redogörs för en sammanfattande konklusion som leder in på sista delen där vi presenterar tre idealtyper som har identifierats vid analysen av empirin. I anslutning till denna del, redovisas ett schema som förtydligar likheter och skillnader mellan informanternas olika resonemang för att synliggöra de identifierade idealtyperna.

6. 1 Förhållningssätt och tillämpning av socialtjänstlagen

Följande tema behandlar informanternas förhållningssätt till, och tillämpning av, socialtjänstlagen (2001:453) i relation till sitt handlingsutrymme gällande hur ärenden som behandlar våldsutsatta papperslösa kvinnor hanteras. Vår analys av empirin visar att det råder stora meningsskiljaktigheter från kommun till kommun, inom samma kommun men också mellan handläggare inom ett och samma socialkontor. Informanternas förhållningssätt varierar, både avseende huruvida våldsutsatta papperslösa kvinnor har rätt till stöd och i vilken utsträckning.

Socialtjänstens tvetydiga hantering av ärenden som rör våldsutsatta papperslösa kvinnor (Cuadra & Staaf 2012, s. 101) bekräftas av studiens intervjuade informanter. I "vinjett Lena" vittnar samtliga informanter om att ärendegången upplevs som given och självklar, både när det gäller vilka insatser hon kan erbjudas i det akuta läget, i form av skyddat boende, och i ett mer långsiktigt perspektiv, med fortsatt stöd och kommunala boendekontrakt. När vi därefter presenterar "vinjett Laura", om kvinnan som inte har uppehållstillstånd, vittnar inte längre informanterna om samma säkra ärendehantering: "Alltså jag vet inte hur det skulle se ut i den här situationen, juridiskt då" (Peter). En annan informant förklarar att "situationen är lurig, då personen inte får vara i Sverige" (Kajsa).

Tidigare forskning visar att socialtjänsten brister vad gäller skyldigheten att ge våldsutsatta papperslösa kvinnor stöd i det akuta skedet, då kvinnor blivit direkt avvisade vid kontakt med

socialtjänsten (Lenardt 2008, s. 161 ff.). Trots tecken på viss osäkerhet hos våra informanter, kommer alla fram till att akut stöd ska erbjudas. Det råder dock viss oklarhet i hur långt den akuta insatsen sträcker sig. Akuta insatser beskrivs av några informanter kunna handla om korta boendeplaceringar hos kvinnojourer (en till två nätter), akut sjukvård och hjälp med en biljett till hemlandet. En informant beskriver att de endast skulle ge kvinnan tak över huvudet någon natt då ”personen inte ens har rätt till bistånd eller så och har ju inte rätt att åtnjuta välfärdssystemet så att säga” (Gabriel). Andra informanter menar däremot att det akuta skyddet kvarstår så länge personen bedöms ha ett skyddsbehov, vilket kan sträcka sig längre än ett par nätter.

I relation till begreppet regelbundenhet (Johansson 2007, s. 63) visar det empiriska materialet att informanterna arbetar utifrån de lagar och regelverk som reglerar stöd för våldsutsatta kvinnor. Det är möjligt att identifiera tre olika grader av handlingsutrymme hos de intervjuade socialsekreterarna. Dessa grader av handlingsutrymme ställs i relation till socialsekreterarnas möjlighet till flexibilitet alternativt bundenhet vid ramstyrt arbete. En informant visar på en låg grad av handlingsutrymme och beskriver hur de direkt skulle avvisa målgruppen papperslösa med argumentet att de vistas här illegalt och därför inte har rätt till insatser: ”Det är svårt att bistå en papperslös mer än i det akuta skedet, så lättast skulle ju vara att avvisa henne” (Gabriel). På frågan om huruvida lagar och riktlinjer tillämpas vid sådana ärenden blir svaret: ”Jag har svårt att tänka mig att man inom lagens ram har möjlighet till något annat än att hjälpa till med en biljett hem, då har jag tagit mitt ansvar” (Gabriel). När vi därefter upplyser socialsekreteraren om vilka lagar och riktlinjer som gäller för området och hur ärendet således kan hanteras får vi svaret: ”Ja dem känner jag till, men tyvärr, jag hade inte beviljat med något annat än tak över huvudet en natt och första billigaste bussen tillbaka till sitt hemland” (Gabriel). Detta förhållningssätt exemplifierar Johanssons (2007, s. 63) definition av det detaljreglerade-ramstyrda arbetet, då arbetet i hög grad utgörs av formella regler.

Det finns informanter som ser möjligheter till andra lösningar. En av informanterna menar att akuta insatser kan sträcka sig över en längre tid, vilket också exemplifierar en högre grad av handlingsutrymme och i enlighet med Johansson (2007, s. 63) en mer strikt-flexibel arbetsmetod: ”Man får ju ta det dag för dag... så länge hon har ett skyddsbehov och inte har någonstans att bo... det får ju bli korta beslut hela tiden” (Karin). En annan informant ser

möjligheter att lösa en mer långsiktig bostad till en papperslös kvinna genom privata fastighetsföretag, då kommunala boenden kräver uppehållstillstånd.

Det tredje exemplet som förklarar graden av handlingsutrymme hos informanterna är något diffus. Informanterna som hamnar inom ramen för denna grad av handlingsutrymme är ambivalenta i sina uppfattningar om tillämpning av lagstiftning som rör den aktuella gruppen. "Alltså om jag ska vara ärlig så vet jag faktiskt inte, men jag tänker ju att vi har ju ansvar för dem som vistas här" (Kajsa), förklarar en informant. En annan informant uttrycker sin osäkerhet: "Det här fallet är krångligt, jag önskar jag kunde säga att vi hjälpte henne, [...] men vi hade nog tyckt att vi skulle hjälpa henne att återvända till hemlandet" (Rita). Den upplevda tveksamhet som informanterna ger uttryck för identifieras även i Park och Bhuyans (2012, s. 27 ff.) studie, där socialarbetare är ambivalenta till om denna målgrupp har rätt till stöd från välfärdsstaten. Något som också återfinns i deras studie är exempel på hur socialarbeters attityder och förpliktelser gentemot papperslösa personer skiljer sig åt, då vissa argumenterar för att alla behov ska tillgodoses medan andra menar att de inte har några förpliktelser gentemot gruppen alls (ibid. s. 26 f.). Utifrån presentationen av våra informanters olika grader av handlingsutrymme kan de olika attityderna även identifieras i denna studie.

Informanterna som hamnar inom ramen för en lägre grad av handlingsutrymme förklarar att det är lagar och regler som begränsar deras möjligheter till att tänja på handlingsutrymme för att ge ett långsiktigt stöd. De hänvisar till 2 kap. 1 § socialtjänstlagen om kommunens yttersta ansvar för de personer som vistas inom kommunen och menar att den paragrafen bara sträcker sig till att bistå med insatser i den akuta situationen. Detta är dock inte något som framgår i paragrafen, utan en hänvisning sker till 2 a kap. 2 § socialtjänstlagen. Det är i denna paragraf som kommunens ansvar begränsas till det akuta skedet, men endast om det står klart att en annan kommun har ansvaret. Detta är problematiskt på det sättet att det inte finns någon annan kommun som har ansvaret för "Laura", eftersom hon lever här utan uppehållstillstånd och alltså inte är folkbokförd i någon kommun. Det blir också i sammanhanget relevant att lyfta Göteborgs Stads beslut om bestämmelsen om utvidgat stöd för våldsutsatta papperslösa kvinnor. I detta hänvisas till lokaliseringsprincipen som bestäms i 2 kap. 1 § kommunallagen (1991:900), då principen kan begränsa de juridiska förutsättningarna att ge målgruppen ett långsiktigt stöd. Dock hänvisar ingen av informanterna till just denna paragraf. Utifrån Göteborgs Stads beslut formades riktlinjer om hur ärenden rörande våldsutsatta papperslösa kvinnor ska hanteras, vilket majoriteten av informanterna har efterfrågat eftersom de upplever

socialtjänstens ramverk som otydligt i vad som gäller för målgruppen. När vi därefter upplyser informanterna om riktlinjerna tycks detta komma som en överraskning, exempelvis uttrycker en informant:

Det kan ju vara så att de lokala riktlinjerna försvunnit i ledet, vilket är konstigt eftersom socialjouren benämns i den. Detta är ju vad vi efterfrågat (Edward).

Det som illustreras i citatet ovan underbygger tidigare forsknings resultat som pekat på papperslösa kvinnors utsatta position i samhället (Lenardt 2008, s. 231, 286; Nielsen 2016, s. 16 ff.). Citatet belyser också den skeva maktbalans där våldsutsatta papperslösa kvinnor hamnat i underläge, vilket möjliggör andras makt och förtryck. Med hjälp av ett postkolonialt perspektiv som synliggör att västvärldens dominerande föreställningar fortfarande är levande och återspeglar en syn på de andra som avvikare (jmf De los Reyes 2011, s. 17 ff.; Ahmed 2000, s. 11 ff.), kan en förklaring ges till varför de utformade riktlinjerna som faktiskt existerar inte nått fram till socialtjänsten. Den rådande "vithetsnormen" som överordnas "de andra" gör att riktlinjer som rör "de andra" inte prioriteras att implementeras i socialtjänstens dagliga arbete (jmf Mattson 2015; De los Reyes & Mulinari 2005, s. 9 f.).

6. 2 Praktikens dilemman - socialtjänstlagen, internationella konventioner och Migrationsverkets beslut

I följande tema kommer två konflikter som hämtats ur det empiriska materialet att redogöras för. En konflikt behandlar de själv motsägande implikationer som återfinns i nationella och internationella bestämmelser. Den andra konflikten finns inom ramen för de nationella bestämmelserna, och berör huruvida en myndighet kan gå emot en annan myndighets beslut. Resultaten av empirin visar på en förhållandevis restriktiv tolkning av framförallt internationella konventioner.

Cuadra och Staaf (2012) lyfter problematiken med att det finns motsägelsefulla innebörder i både internationella och nationella bestämmelser gällande huruvida papperslösa personer har rätt till stöd. De menar att detta skapar en rättslig tvetydighet i hanteringen av ärenden beträffande papperslösa personer (ibid., s. 101). Att socialtjänstlagen klassificeras som en ramlag innebär att den är tolkningsbar, det vill säga hur bestämmelserna realiserar är beroende av vem som tolkar dem. FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna utgörs av icke-bindande normer som i praktiken inte är tvingande, däremot har Sverige som uppgift att

implementera konventionerna i rådande lagar och enskilda bör alltså kunna tolka lagen med hänsyn till konventioner. I diskussionen om hur informanterna i vår studie använder sig av internationella konventioner i sitt arbete framkommer det att socialtjänstlagen är problematisk att anpassa:

Det är klart att man ska följa det [konventioner], det tycker nog de flesta, men det blir ju inte enklare för det, man måste fortfarande följa de lagar som finns i Sverige och den bedömning som Migrationsverket har gjort, men fortfarande försöka hålla sig till dem [konventionerna] såklart. Jag vet inte hur man ska göra det, men det ena kan ju inte utesluta det andra (Kajsa).

En annan informant förklarar:

Det är ju socialtjänstlagen vi förhåller oss till, vi använder ju till exempel inte barnkonventioner eller andra konventioner. Vid myndighetsutövningar som rör barn och kvinnor så finns det inte en susning av tid till att arbeta med värderingsarbete (Edward).

FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna ska implementeras på alla nivåer i samhället där kommunen bär ansvaret för att detta sker. Konventionerna är dock öppna för fri tolkning och implementering, men regler om uppföljning och kontroller gör dem ändå bindande. Dock står de mänskliga rättigheterna i konflikt med medborgarskapsbegreppet, eftersom det bygger på statens ansvar att erbjuda rättigheter till dess medborgare, vilket i sig inte inkluderar alla människor som vistas i landet. Detta gör att papperslösa människor exkluderas och faller mellan stolarna. Då de sociala medborgerliga rättigheterna inte inbegriper alla människor, är det möjligt att utifrån det postnationella medborgarskapet förstå att papperslösa personer utmanar det traditionella nationella medborgarskapet (jmf Fernández 2005, s. 110; Soysal 1994, s. 156 ff.). Papperslösa personer har varken uppehållsrätt eller är medborgare i nationen, men har med grund i flera av FN:s konventioner om mänskliga rättigheter, rätt att ta del av samhällets resurser. I den globaliserade tid vi lever i tydliggörs på vilket sätt det nationella medborgarskapet har spelat ut sin roll och att det inte längre kan vara ett uttryck för en begränsning av att alla människor har rätt att ta del av sina rättigheter.

Det förekommer vidare en konflikt inom de nationella bestämmelserna, avseende hur socialekreterare ska ställa sig till Migrationsverkets avvisnings- eller utvisningsbeslut i relation till socialtjänstlagens möjligheter att bistå papperslösa med stöd. Några informanter

förklarar att behovet av skydd hos den enskilda kvinnan alltid bör gå före Migrationsverkets avvisnings- och utvisningsbeslut, vilket en av dem menar bara är en formalitet. Till skillnad från denna inställning konstaterar två andra informanter att det vore direkt dumdrigt att gå emot Migrationsverkets beslut om avvisning eller utvisning då ”personen egentligen inte har rätt att ta del av något annat än akuta insatser i det svenska välfärdssystemet” (Gabriel). Detta synsätt går att tolka som uttryck för ett slags ”systemkrasch” som en av informanterna beskriver det: “[...] det blir ju jättekonstigt om Migrationsverket gör en bedömning och så gör socialtjänsten tvärtemot” (Kajsa). Problematiken handlar om det motsägelsefulla i att Migrationsverket å ena sidan beslutat att ”Laura” inte får vistas i Sverige och att om socialtjänsten å andra sidan bistår henne insatser i ett långsiktigt perspektiv, bidrar det till en möjlighet för henne att uppehålla sig i landet.

Ovan beskrivna konflikter illustrerar således hur socialsekreterare i sin ärendehantering står inför ett ställningstagande: Är alla kvinnor (människor) lika mycket värda? Socialsekreterare tvingas att bedöma kvinnors värde och vilken kvinna som har rätt till insatser och inte. I ljuset av detta kan det utifrån tolkas som ett uttryck för att vissa socialsekreterare upprätthåller kategoriseringar av ”vi” och ”dem” och exkluderar våldsutsatta papperslösa kvinnor från samhällsgemenskapen. I förståelsen av Marshalls (1992) medborgarskapsbegrepp, återskapar detta deras uteslutning från sociala rättigheter (jmf Dahlstedt, Rundqvist & Vesterberg 2011, s. 5 f.; Lister 2003, s. 43). Konflikten åskådliggör hur fokus har fränskjutits från kvinnors våldsutsatthet till att istället aktualiserat deras legala status. På så vis osynliggörs papperslösa kvinnor som brottsoffer och konstrueras som ”illegala” migranter. Enligt 5 kap. 11 § socialtjänstlagen (2001:453) som rör brottsoffer, framgår att kvinnor som är utsatta för våld särskilt ska beaktas. I paragrafen går det inte att tyda någon distinktion mellan kvinnor och kvinnor, utan fokus är kvinnor som brottsoffer. Det är således möjligt att ifrågasätta informanternas resonemang ovan. Utifrån ett intersektionellt perspektiv (jmf Mattson 2015) kan däremot denna distinktion förstås genom den köns- och etnicitetanalys den erbjuder. Vi menar med stöd av Fernbrandt (2011) och Bexelius (2008), att eftersom utlandsfödda kvinnor har upplevt fler våldsbrott än svenskfödda kvinnor och i egenskap av att vara papperslösa dessutom står utan medborgerliga rättigheter, gör detta dem till offer för diskriminering och förtryck (Bexelius 2008, s. 226; Fernbrandt m.fl. 2011, s. 211), vilket placerar dem långt ner i samhällshierarkin. Då normen baseras på det motsatta, är det möjligt att förklara informanternas skillnadsskapande mellan ”vi” och ”dem”.

6. 3 “Det handlar ju bara om tillämpningen av lagen” - andra faktorer som påverkar handlingsutrymmet

Utgångspunkten i studien är att undersöka hur socialsekreterare uppfattar rådande lagstiftning och dess tillämpning i ärenden rörande våldsutsatta papperslösa kvinnor. I detta tema kommer vi att redogöra för andra faktorer som framkommit i vår empiri som visat sig påverka socialsekreterares handlingsutrymme och som har en betydande roll i informanternas uppfattningar av ärendehantering.

6. 3. 1 *Ekonomi och arbetsbelastning*

Att våldsutsatta papperslösa kvinnor hamnar i en extra utsatt situation i samhället är något som bekräftas av vår empiri. Den främsta anledningen till att papperslösa kvinnor löper en större risk att bli offer för våld än andra kvinnor beror på avsaknad av ett uppehållstillstånd och de bristande rättigheter som följer med det (Bexelius 2008 s. 226). Khosravi (2006, s. 306) diskuterar på vilket sätt papperslösa personer utesluts från sociala rättigheter och hur de utifrån den förståelsen kan beskrivas som anti-medborgare, som endast betraktas som en belastning för samhället genom en negativ inverkan på ekonomin. Samtliga informanter i vår undersökning är överens om att våldsutsatta papperslösa kvinnor har rätt till skyddat boende i det akuta skedet, med hänvisning till socialtjänstlagen (2001:453). Av deras utsagor framgår det emellertid att det finns svårigheter beträffande att erbjuda ett kommunalt boendekontrakt via socialtjänsten för en längre boendeplacering. Eftersom kvinnojourerna är beroende av kommunal finansiering lider de av en hårt ekonomisk pressad situation och platsbrist, vilket är något som flera informanter vittnar om är en begränsning i våldsutsatta papperslösa kvinnornas möjligheter till ett långsiktigt boende. En informant förklarar:

För en vanlig våldsutsatt kvinna som blir placerad på kvinnojour i det akuta läget, får hon ju i det långa loppet ett kommunalt kontrakt. I situationen för den papperslösa kvinnan tar det slut efter kvinnojourens akuta placering och hon hamnar i en väldigt utsatt situation, där man blir beroende av någon som inte är bra för att lösa boendesituationen (Maria).

Vidare förklarar en annan informant hur kommunernas ekonomiska situation kan påverka gruppen papperslösas möjligheter till stöd: ”Jag skulle säga att socialtjänstens arbete går ut på att mota bort folk, det är vår främsta arbetsuppgift och då ryker gruppen papperslösa först” (Alma). När vi ställer frågan vad hon tror att det beror på svarar hon:

Det handlar dels om att man är så överbelastad att man inte orkar ta emot nya personer, man vill inte betala för den hjälpen eftersom det kostar. Denna enhet, vi är 25 handläggare, vi går back 30 miljoner på boenden. Så det är klart att ens strävan är att få folk att inte ansöka om boenden. Det handlar om kostnader. Man kallar det att ”personer ska använda sig av sina egna resurser” och att det är positivt att personer inte blir beroende och så (Alma).

En tredje informant menar att de hade kunnat placera papperslösa kvinnor på akuta kvinnojourplaceringar i flera månaders tid om det funnits ekonomiska resurser för det, men att de ”på denna enhet strävar efter att folk inte ska ansöka om boendeplatser, personen ska i största mån använda sina egna resurser” (Edward).

Utifrån ovan illustrerade citat identifieras den ekonomiskt svåra situation som dels socialtjänsten och kvinnojourer upplever samt hur ekonomin anses tvinga socialsekreterare att göra skillnad på kvinnor och kvinnor. På grund av att stater har gränser som delar upp människor i medborgare och icke-medborgare skapas en hierarkisk ordning, där socialtjänsten med sina begränsade resurser prioriterar våldsutsatta kvinnor som innehar ett medborgarskap framför en papperslös våldsutsatt kvinna med icke-medborgarskap. Socialsekreterare inom socialtjänsten tolkar således lagen på ett sätt som gör att den exkluderar papperslösa och endast inkluderar kvinnor med medborgarskap (jmf Lister 2003, s. 43). I citaten lyfter även informanterna en aspekt som betonar individens eget ansvar att använda sig av egna resurser framför socialtjänstens. Informanterna belyser explicit detta som det största hindret vid ärenden som ”Laura”. Vi upplever en tydlig diskrepans mellan de två vinjetterna, då denna diskussion endast förekommer under ”vinjett Laura”. Vid ”vinjett Lena” betonas istället kvinnans behov av stöd som det väsentliga, och det talas ingenting om bristande resurser hos socialtjänsten:

Det här är ett väldigt vanlig case [...]. Ja när det gäller en person som ”Lena” här, då är det inget problem, det finns jättemånga kvinnojourplatser [...]. Möjligheterna är rätt stora, för det här är ju en person som vi är skyldiga att hjälpa (Gabriel).

Sammantaget är våldsutsatta papperslösa kvinnor således positionerade längst ner i den hierarkiska ordningen i samhället, sett både ur ett medborgarskapsteoretiskt perspektiv men också ur ett intersektionellt perspektiv (Lister 2003 s. 48 ff.; Mattson 2015, s. 20 ff.). Socialtjänstens prioriteringar av mänskligt värde återfinns alltså inte bara när lagar ska tolkas

som belystes under föregående teman, utan även vid andra faktorer som påverkar handlingsutrymmet, i detta fall hur ekonomiska resurser fördelas och används.

6. 3. 2 Person- och identitetsnummer

Förutom att socialsekreterare ger uttryck för att ekonomin är en praktisk begränsning i att bistå papperslösa personer med stöd, lyfter de även andra faktorer som kan anses begränsa tillgängligheten av stöd vid våldssituationer. Begränsningen är sammanlänkad med ovanstående avsnitt som berörde rätten till det långsiktiga stödet i form av kommunalt boende. Majoriteten av informanterna har uttryckt att de är begränsade i sina möjligheter att hjälpa "Laura" i ett långsiktigt perspektiv, dels av de lagar som de upplever reglerar dessa fall och dels av samhällets system kopplat till personliga ID-nummer. Det sistnämnda resulterar i att en kvinna utan uppehållstillstånd inte får tillgång till ett kommunalt boendekontrakt, då det svenska välfärdssystemet baseras på personliga identitetsnummer (Nielsen 2016, s. 15 ff.). En informant exemplifierar: "Rent praktiskt kan ju personnumret hindra kvinnorna från att få tillgång till ett kommunalt boendekontrakt, om hon inte har ett personnummer" (Maria). På motsvarande sätt svarar en annan informant som ser fenomenet på ett annat sätt: "Men det borde inte vara ett hinder i systemet egentligen, eftersom vi kan ge dem tillfälliga personnummer" (Karin).

Problematiken gällande personnumret är något som bekräftar de studier som tidigare gjorts rörande papperslösa personers delaktighet i samhället, den paradoxala situationen, att vara fysiskt närvarande men helt utesluten från alla rättsystem (Holgersson 2011, s. 200 ff.; Nielsen 2016, s. 15 ff.; Sigvardsdotter 2012, s. 102 ff.). Detta blir således relevant i relation till huruvida ett långsiktigt stöd för "Laura" ska kunna erbjudas. Att neka stöd i ett långsiktigt perspektiv, om så skulle behövas, skulle kunna tolkas som ett bekräftande och återskapande av hennes exkludering från samhället och från medborgarskapets grundläggande principer, som till exempel de sociala rättigheterna och att ta del av välfärdssystemets tjänster (jmf Marshall 1992). I de fall där informanterna ser möjligheter att bistå en våldsutsatt papperslös kvinna stöd i ett längre perspektiv skulle istället kunna tolkas som att de bidrar till en utveckling mot ett mer universellt och postnationellt medborgarskap, på det sättet att de sociala rättigheterna även inbegriper dessa kvinnor (jmf Fernández 2005, s. 110; Lister 2003; Soysal 1994, s. 156 ff.).

Ovanstående två avsnitt behandlade på vilket sätt ekonomin och person-och identitetsnummer upplevs som två praktiska hinder vid ärendehantering av fall som rör våldsutsatta papperslösa kvinnor. I nästa avsnitt berörs huruvida faktorer som det personliga intresset, förmågan att motivera beslut samt påtryckningar uppifrån i form av chefer, kan ha inverkan på socialsekreterarens möjligheter att bistå kvinnorna stöd för skydd undan våld eller inte.

6. 3. 3 Chefens betydelse och det personliga intresset

Analysen av vår empiri visar att benägenheten att bistå en våldsutsatt papperslös kvinna med stöd inte endast formas av lagens ramar utan också av den enskilde socialsekreterarens personliga inställning, intresse och vilja. Informanterna framförde även svar som visar att deras handlingsutrymme är beroende av deras förmåga att kunna argumentera väl och motivera sina förslag till beslut. De menar att en god motivering kan "övertala" chefer att bistå med stöd till våldsutsatta papperslösa kvinnor. Det handlar också, något som flera informanter förtydligar nedan, om påtryckande krafter uppifrån i form av chefers tillit till socialsekreteraren och graden av delegationsnivå. Brister tilliten till socialsekreteraren och/eller om socialsekreteraren har en låg delegationsnivå kan detta innebära en begränsning i möjligheterna att bistå våldsutsatta papperslösa kvinnor med ett långsiktigt stöd, trots att en socialsekreterares personliga inställning präglas av en "vilja" att bistå en papperslös person stöd. Ju mer tillit en socialsekreterare får från sin chef, alltså ansvar, desto mindre osäkerhet känner socialsekreteraren i sitt handläggande, vilket genererar mer mod att tänja på sitt handlingsutrymme och en tro på sin egen förmåga. Dessa är alla exempel på avgörande faktorer för huruvida en våldsutsatt papperslös kvinna kommer att erhålla stöd hos socialtjänsten eller inte. Samtliga informanter är överens om att deras handlingsutrymme kan påverkas av deras chefs intressen och vem som är förste sekreterare samt att detta kan skilja sig åt från socialkontor till socialkontor. Nedan följer ett citat som förtydligar det personliga intressets relevans hos både socialsekreteraren och chefen:

Min chef nu, skulle det alltid gå att prata med, men hade man en chef med en annan inställning har man ingen möjlighet. Det beror på person till person, är man som handläggare duktig på att motivera varför man vill fortsätta att ge biståndet så kan man verkligen gå utanför ramarna (Maria).

Vidare menar hon att det genast hade blivit mer problematiskt under pressade ekonomiska förhållanden och om de hade en chef som hela tiden granskade enskilda fall för att kunna

minska enhetens ekonomiska utgifter. Ett fall som "Laura" hade kanske inte prioriterats under sådana omständigheter. Flera informanter bekräftar att socialsekreterarens förmåga att argumentera och motivera en våldsutsatt papperslös kvinnas skyddsbehov har stor betydelse, speciellt när delegationsnivån är låg och det är förste socialsekreterare som fattar alla beslut. Ett citat påtalar vikten av att som socialsekreterare vara insatt och uppdaterad: "Det är jätteviktigt hur vi själva förbereder oss när vi ska dra ett ärende för chefen, är vi tillräckligt förberedda så lyssnar de ju" (Rita). Hon menar också efter vår redogörelse om FN:s konventioner om mänskliga rättigheter, att de skulle kunna använda dem för att motivera insatser i ett fall som "Laura". Däremot förklarar hon att det inte finns särskilt mycket tid att öka sin kompetens om specifika grupper: "Vi har nog att göra och det finns ju en gräns hur mycket folk orkar mata in i huvudet" (Rita).

I detta sammanhang är det relevant att lyfta Hasenfelds (1983) resonemang rörande vilken betydelse en socialsekreterares position i hierarkin i personalgruppen har för handlingsfriheten och självbestämmanderätten. Enligt Hasenfeld (1983) erbjuds personer med en lägre status i organisationen mer självbestämmanderätt och handlingsutrymme, då dessa personer inte är lika kontrollerade som personer som innehar en högre position i hierarkin (ibid., s. 9 f.), exempelvis enhetschefer eller förste socialsekreterare. Utifrån denna teoretiska ansats skulle det innebära att informanterna bör ha stora möjligheter att bistå papperslösa kvinnor. Intressant är även att diskutera på vilket sätt socialtjänstlagens utformning egentligen bör erbjuda våra informanter en stor handlingsfrihet. Att socialtjänstlagen är av karaktären ramlag och inrymmer möjligheter att självständigt tolka den, har enligt vår empiri samt tidigare forskning (Cuadra och Staaf 2012, s. 101), inneburit en osäkerhet i tillämpningen av lagen. Detta är något som våra informanter beskriver som en begränsning och därför efterfrågas ett förtydligande av riktlinjer i ärenden som rör papperslösa personer. I de flesta fall handlar det alltså inte om att våra informanter inte har möjligheter att bistå våldsutsatta papperslösa kvinnor på grund av begränsningen i rådande lagstiftning, utan det handlar snarare om en avsaknad av tillit från chefer samt mod och självsäkerhet hos socialsekreterarna.

Det empiriska materialet indikerar att socialsekreterares personliga vilja kan vara en annan faktor som påverkar deras förhållningssätt till tillämpningen av lagstiftningen. Nedan följer ett citat som exemplifierar på vilket sätt en informant menar att graden av handlingsutrymme i mångt och mycket styrs av den personliga viljan och inställningen:

Det finns ganska stora möjligheter att göra mycket, men om man inte vill så är man inte skyldig att hjälpa dem. Det handlar om handlingsutrymme och sin personliga inställning att hjälpa dem (Alma).

Denna vilja som vissa socialsekreterare uttrycker kan exempelvis illustreras av hur mycket tid och energi de använder för att utföra en god motivering för ett långsiktigt stöd till en papperslös kvinna. Informanten i citatet ovan betonar även att socialtjänsten inte har skyldighet hjälpa papperslösa personer, vilket gör dem beroende av den enskilde socialsekreterarens personliga attityd och ”vilja” vid mötet. Denna godtycklighet legitimeras även i Parks och Bhuyans (2012) studie där socialarbetare uttrycker olika attityder och förpliktelser gentemot gruppen.

Relevant i sammanhanget är även att lyfta på vilket sätt socialsekreteraren, trots sin makt och sitt relativt stora handlingsutrymme (jmf Hasenfeld 1983, s. 9 f.), ändå kan begränsas av organisationens institutionaliserade bild (Svensson, Johnsson och Laanemets 2008, s. 41). Å ena sidan kan det tolkas som att informanterna har goda möjligheter att tänja på sitt handlingsutrymme genom att de innehar en hög grad av självbestämmanderätt, då de befinner sig längst ner i ledet i form av gräsrotsbyråkrater. Å andra sidan begränsar den institutionaliserade bilden deras möjligheter att bistå med stöd, eftersom de agerar på det sätt de förväntas agera, det vill säga i linje med organisationens identitet.

Analysen av vår empiri visar att flera informanter finner svårigheter i att tänja på sitt handlingsutrymme på grund av orsaker som de själva inte kan påverka. Följande avsnitt kommer att behandla just resonemang om vem som tar ansvar, vem som bär ansvar och varför ansvar tas. Vi vill exemplifiera på vilka sätt det är möjligt att frångå sig alternativt ta ansvar för att bistå våldsutsatta papperslösa kvinnor med skyddat boende i ett långsiktigt perspektiv.

6. 4 Vems är ansvaret?

Följande tema behandlar informanternas uppfattningar om vem som bär ansvaret för att bistå våldsutsatta papperslösa kvinnor med stöd i form av boende i ett längre perspektiv. Flera informanter ger uttryck för att det finns en allmän uppfattning om att socialtjänsten inte har ansvar för att bistå våldsutsatta papperslösa kvinnor sådant stöd. Det förekommer flera

exempel om att våldsutsatta papperslösa kvinnor har slussats mellan socialjouren och socialtjänsten, eftersom dessa lagt ansvaret på varandra eller hänvisats till kvinnojour eller Migrationsverket.

Majoriteten av informanterna är överens om att kvinnan kommer att bli hänvisad till att antingen ”lösa” sin situation på egen hand eller kontakta socialjouren för en tillhörighetsutredning. En tillhörighetsutredning innebär en undersökning och fastställning av i vilken stadsdel av Göteborg personen har mest anknytning till, vilken i så fall kommer tilldelas ansvaret för personen. Däremot menar en informant på socialjouren att de inte har uppdraget att göra någon tillhörighetsutredning för just denna målgrupp, vilket därför inte görs. Vidare förklaras att om socialjouren hade fördelat ut dessa ärenden till socialtjänsten hade kritik uppstått gentemot socialjouren:

För att ta ut svängarna inom en organisation då finns det ju element av repression, tar vi ut svängarna väldigt stort på socialjouren och jobbar för att tolka lagstiftningen generöst, då kommer vi att få reaktioner från stadsdelarna. Om vi börjar fördela denna typ av ärenden utan förebyggande av förankring, då skulle vi få massa kritik för det (Edward).

Citatet åskådliggör att socialsekreteraren lägger ansvaret på stadsdelarna om varför socialjouren inte kan bistå stöd. Vad som också tydliggörs i detta citat är en rädsla för att få kritik för att lagstiftningen tolkas för generöst. Det går därmed att anta att det förekommer en generell uppfattning om att socialsekreterare ska vara restriktiva i detta avseende. Vi kan i detta citat tolka det som att informanten väljer att begränsa sitt handlingsutrymme, då han måste upprätthålla verksamhetens institutionaliserade bild, vilket betyder att han inte kan utföra arbetsuppgifter som inte stämmer överens med organisationens identitet (Svensson, Johnsson & Laanemets 2008, s. 41). Johansson (2006) menar däremot att verksammas handlingar inom en institution kan förändra institutionen (ibid., s. 24). Det kan då antas, att om socialsekreteraren skulle utföra en handling som innebär att tilldela ett ärende gällande en våldsutsatt papperslös kvinna till en stadsdel, skulle han kunna förändra den institutionaliserade bilden. En sådan handling skulle kunna bidra till en förändring av diskursen om att våldsutsatta papperslösa kvinnor inte är en målgrupp som socialtjänsten ansvarar för och skulle också kunna leda till ett utvecklande mot det postnationella medborgarskapet (jmf Fernández 2005, s. 110; Soysal 1994, s. 156 ff.). Vidare uttrycker en informant på vilket sätt diskursen istället kan legitimeras: “Egentligen har inte dessa personer

tillgång till de rättigheter som erbjuds i samhället” (Edward). Citatet kan ge uttryck för att informanten begränsar utvecklingen mot ett mer postnationellt medborgarskap och således kvinnornas möjligheter att ta del av samhällets resurser.

Vidare har flera informanter uttryckt att de inte vet vem som har ansvaret för dessa kvinnor. En del menar att det är Migrationsverkets eller andra aktörers ansvar, som exempelvis ideella organisationer. Det förekommer även exempel på synsättet att kvinnorna får lösa sin situation på egen hand:

Vi hänvisar kvinnorna att själva lösa sin situation, någon organisation eller privata hjälpare.
Vi hjälper till på det sättet. Vi gör inte på samma sätt som med de kvinnor som är legala i landet då vi fördelar ut ärende till stadsdelarna (Edward).

Tidigare forskning visar att socialtjänsten nekat våldsutsatta papperslösa kvinnor hjälp med skydd undan våld med argumentet att kvinnan bör återvända till sitt hemland (Lenardt 2008, s. 161 ff.). Detta uttryck är något som återfinns i vår empiri, då en informant menar att kvinnan kan få bättre hjälp om hon återvänder till sitt hemland:

“Personer som är gömda ... många gånger så kanske att det i deras hemland finns ett bättre skydd att genom att de stannar kvar här så hindrar det att de får den hjälp de kanske behöver” (Gabriel).

Genom att tillämpa Hasenfelds begrepp råmaterial (Hasenfeld 2010a, s. 11 f.) och moralisk kategorisering (Hasenfeld 2010b, s. 97 ff.) kan citaten tolkas som uttryck för att gruppen våldsutsatta papperslösa kvinnor anses tillhöra en grupp som socialsekreterare utifrån sina moraliska kategoriseringar, värderar mindre än andra målgrupper. Hasenfeld (ibid.) menar att de yrkesutövandes värderingar alltid kommer att påverka den enskildes arbete och de beslut som de fattar, eftersom det hela tiden pågår en process av moraliska bedömningar av klienten hos den enskilde yrkesutövaren. I sammanhanget kan detta synliggöras genom att informanterna frånskjuter sig ansvaret, då det kan tolkas som att de inte uttrycker en “vilja” att bistå dessa kvinnor stöd. Grunden för människobehandlande organisationer är att de ska verka för att skydda, bevara och förbättra människors levnadsvillkor (Hasenfeld 1983, s. 1). Utifrån denna grund kan vi även tolka det som att gruppen våldsutsatta papperslösa kvinnor inte faller inom ramen för råmaterialet, då det visat sig att socialtjänsten inte verkar för att skydda, bevara och förbättra just denna utsatta grupps levnadsvillkor. Detta bekräftar Sagers

(2011, s. 9 ff.) resonemang om myndigheters principiella attityd till papperslösa, där papperslösa inte fått sina rättigheter och behov erkända.

Det beskrivs av flera informanter att det finns stora skillnader i hantering av den långsiktiga planeringen i fall som rör våldsutsatta papperslösa kvinnor. Två informanter kommer fram till samma slutsats; ärenden som rör dessa kvinnor ligger inte på deras bord. En informant på socialjouren beskriver skillnaden mellan de olika vinjetterna som presenterades vid intervjutillfället:

Jag kan tänka mig att "Lena", hon försvinner från vårt skrivbord och hamnar på ett annat [stadsdelarnas] väldigt tydligt och snabbt. Medan "Laura", hon gör ju inte det. Det är inte samma utstakade linje och "Laura" befinner sig i en betydligt svårare och osäkrare situation än vad "Lena" gör (Edward).

Vidare förklarar informanten att upp till fyra gånger per år blir papperslösa kvinnor direkt avvisade när ärendet når socialtjänstens bord. Av vad som illustreras i citaten ovan nekas papperslösa kvinnor bistånd från socialtjänsten utifrån deras avsaknad av rättigheter i enlighet med svensk lagstiftning. Dessa lagar är enligt Humphries (2004, s. 95 ff.) rasistiska och har enligt Mattsson (2015, s. 122) utformats, formulerats och tolkats utifrån rådande föreställningar om kön, sexualitet och ras, som i praktiken missgynnar papperslösa kvinnor. När det saknas kunskap och/eller intresse hos socialsekreterarna kan det tolkas som att ansvaret för en kvinna utan uppehållstillstånd frånskjuts. Dessa exkluderande processer och hur de vidmakthålls av representanter för välfärdsinstitutioner som domineras av vita kvinnor, kan med stöd av De los Reyes och Mulinari (2005, s. 9 f.) tolkas som att det är något som ökar ojämlikheten mellan olika grupper av kvinnor i samhället.

Det finns dock exempel på några få informanter som på olika sätt försöker ta ansvar för att inkludera dessa kvinnor och därigenom minska de exkluderande processer som upprätthåller ojämlikhet mellan olika grupper av kvinnor. Bland annat har en informant, i relation till uppgiftsskyldigheten i 17 kap. 1 § utlänningslagen (2005:716), utformat en lösning på situationen om Migrationsverket skulle begära ut uppgifter om en papperslös person som socialtjänsten har i ett öppet ärende:

Man kan komma runt om Migrationsverket kontaktar en, man kan avsluta ett ärende och sen öppna upp det igen, men det krävs ju en mycket god vilja att hjälpa för att göra en sådan sak (Alma).

Vidare finns det exempel relaterat till Göteborg Stads riktlinjer (se bilaga 1) angående papperslösa kvinnors rätt till skyddat boende. I dem är en rekommenderad tid för akut skyddat boende 14 dagar. När vi tittar på dem under intervjutillfällena betonas från en informant (Maria) att det endast är en rekommendation och att möjligheten att hjälpa en längre period kan finnas. En av dem hänvisar till tredje punkten gällande hur de ska gå vidare med fallet, vilken innebär att en ny bedömning av den akuta livssituationen relaterat till skyddsbehovet ska göras, och menar att det under den finns möjligheter att ge fortsatt stöd (Karin). Vi ifrågasätter detta: "Men kan ni erbjuda akuta insatser i flera år, det får ni väl inte?" Karin svarar: "Får och får... det är ju nya bedömningar hela tiden". Utifrån citaten kan vi se att dessa socialsekreterare tar ett eget ansvar för gruppen, då de väljer att tolka sitt handlingsutrymme brett för att hitta lösningar i de regler som andra informanter menar begränsar dem (jmf Lipsky 2010). Kopplat till Hasenfelds (2010b, s. 97 ff.) moraliska kategorisering kan här konstateras att de inte på något sätt lägger någon värdering i att kvinnan befinner sig i landet utan tillstånd, utan försöker hjälpa henne på samma sätt som de hjälper andra kvinnor i samma situation, även om regelverken gör att stödet måste ske i en annan form.

Att flera informanter frånhänder sig sitt ansvar till andra aktörer har vi redogjort för tidigare i avsnittet, men vår empiri visar även att ansvaret kan förskjutas till lagstiftare och politiker. Majoriteten av informanterna anser att den politiska debatten om gruppen papperslösa är näst intill obefintlig. En informant betonar lagstiftarens ansvar och delaktighet i frågor som rör papperslösa personer: "Det finns inte intresse, vilja eller mod att som lagstiftare ta tag i detta" (Edward). Vidare ges det uttryck för att det finns ett behov av att synliggöra gruppen och att de politiska förändringarna som sker är en långsam process. En av informanterna tar upp kampanjen "Ain't I a Woman" som ett exempel på en kampanj som däremot fick effekter på politisk nivå:

Kampanjen gjorde ju stor skillnad både genom att den höjde kunskapen och det kom ut konkreta förslag för att ändra villkoren. Det var positivt. Men nu det nya förslaget om

tillfälliga uppehållstillstånd istället för permanent uppehållstillstånd², påverkar negativt för de kvinnor som är våldsutsatta [...]. På ett plan har det blivit bättre, det har blivit tydligt att det akuta skyddet måste tillgodoses och att vi är skyldiga att göra det. Men samtidigt blir det mycket sämre på många andra sätt (Alma).

Vidare diskuterar informanten att kampanjen å ena sidan hade viss effekt på politisk nivå, å andra sidan menar hon att den inte har gjort någon inverkan på socialtjänstens dagliga arbete:

Jag tror inte "Ain't I a Woman" hade så stor inverkan på socialtjänstens kompetens. Den hade ju påverkan på politiker som lämnade in motioner och ändrade villkoren, men när det kommer till det praktiska arbetet tror jag inte att kampanjen haft så stor inverkan (Alma).

En stor del av påverkansarbetet kan ske genom medborgarna själva och de som arbetar med frågorna. Lister (2003) menar att människan är ett aktivt subjekt som genom sitt handlande kan vara med och påverka förutsättningar i samhället (ibid., s. 168 ff.). I enlighet med Listers (2003) teori kan informanternas utsagor tolkas som att de är delaktiga i återskapandet av papperslösa kvinnors exklusion eller inklusion i samhället och i diskursen om vad som inkluderas och exkluderas i medborgarskapet. Det som skiljer informanternas utsagor åt är deras handlande och inställningar till att bistå eller inte bistå med stöd långsiktigt. Mot bakgrund av Listers (2003) teori har socialtjänstens aktörer möjligheter att påverka politiken och regelverk för att utöka papperslösa kvinnors rätt till skydd och förändra inkluderingen i det sociala medborgarskapet. En parallell kan dras till den lyckade kampanjen "Ain't I a Woman" som faktiskt påverkade Göteborgs politiker att utvidga våldsutsatta papperslösa kvinnors rätt till skyddat boende. Utifrån ett intersektionellt perspektiv kan uppfattningen om papperslösa kvinnors osynlighet i samhället förklaras genom de patriarkala strukturer som råder i vårt samhälle (jmf Mattsson 2015). Strukturen osynliggör kvinnan i relation till mannen som är normen, vilket även enligt Bexelius (2008) är ett av skälen till att kvinnors asylskäl sällan ses som tillräckliga (ibid., s. 16 f.). I likhet med Sigvardsdotter (2012, s. 172) menar vi att den enda lösningen är att erkänna papperslösa personers existens samt att åtgärda de problem som uppstår när mänskliga rättigheter kolliderar med papperslösas närvaro i det svenska samhället. För att kunna göra detta krävs det dock att socialsekreterare kritiskt

---

² Vid intervjutillfället, 16-04-18, diskuterades de förslag till ändringar av utlänningslagen (2005:716) om att tillfälligt begränsa möjligheten att få uppehållstillstånd i Sverige. Lagen föreslås gälla i tre år och träda i kraft den 20 juli 2016.

granskar sina egna föreställningar om papperslösa personers exklusion i samhället så att det kan öka medvetenheten om sitt eget förhållningssätt (jmf Park & Bhuyan 2012, s. 36 f.).

6. 5 Sammanfattande konklusion

Det svenska välfärdssystemets retorik uttrycker ett generöst och inkluderande samhälle och runt om i Europa ses den svenska välfärdsmodellen som en förebild inom den socialpolitiska debatten (De los Reyes, 2006, s. 7). Vid en närmare anblick framträder något helt annat. Utifrån Humphries (2004, s. 97) resonemang står denna bild i konflikt med Sveriges lagstiftning som hon menar präglas av diskriminerande strukturer som kan liknas med rasism, och hur dessa strukturer reproduceras av välfärdsinstitutioners praktik. Denna kollision kan också relateras till den problematik som Khosravi (2006, s. 307 ff.) lyfter fram, om att Sveriges lagar inte är kompatibla med internationella konventioner om mänskliga rättigheter. Dessa strukturer kan inte enbart uttydas i lagstiftning utan också i de riktlinjer Göteborgs Stad utformat (bilaga 1), där en tydlig distinktion görs mellan papperslösa kvinnor och andra kvinnor och deras olika rättigheter. Vår empiri bekräftar båda dessa aspekter, vilka ifrågasätter Sveriges jämställda självbild. Empirin visar även att mycket ansvar vilar på den enskilde socialsekreteraren och dess agerande i mötet med en våldsutsatt papperslös kvinna. Då socialtjänstlagen (2001:453) är en ramlag och alltså står öppen för tolkning inrymmer den möjligheter att inkludera och bistå stöd till alla människor som vistas inom en kommun. Vår empiri visar att socialsekreterare, av olika och komplexa anledningar, "väljer" att antingen reproducera de diskriminerande strukturerna, som Humphries (2004, s. 95) menar sker på ett okritiskt och oreflekterat sätt, medan vissa väljer att göra motstånd och inte göra det. Utifrån detta konstaterande har vi utformat tre olika idealtyper som illustrerar socialsekreterares olika förhållningssätt. Dessa presenteras i följande avsnitt.

6. 6 Presentation av idealtyper

I samspel mellan analysen av vårt empiriska material, vår teoretiska ansats och tidigare forskning har vi konstruerat tre typer av förhållningssätt hos socialsekreterare. Idealtyperna synliggör på vilket sätt socialsekreterare beskriver ärenden rörande våldsutsatta papperslösa kvinnor i relation till sitt handlingsutrymme.

I slutet av intervjuprocessen under kodningen av empirin framträdde tydligt hur vissa karaktäristiska resonemang återkom, i vilka vi kunde se mönster som vi sedan abstraherade i

form av tre idealtyper. Idealtyperna ger oss möjligheten att genom ett analytiskt angreppssätt identifiera det specifika för att på ett generaliserat sätt beskriva socialsekreterares tillämpning av rådande lagstiftning. Det kan ge en förståelse för hur sortering och kategorisering av individer fungerar samt vara ett verktyg för att tydliggöra och teoretisera konstruktioner av socialsekreterares förhållningssätt i relation till sitt handlingsutrymme.

	Idealtyp 1	Idealtyp 2	Idealtyp 3
Tillämpning av socialtjänstlagen	Generös	Uttrycker generositet men tolkar lagen restriktivt	Restriktiv
Praktikens dilemman	Ser kvinnans behov	Ser både kvinnans behov och (il)legala status	Ser kvinnans (il)legala status
Övriga faktorer som påverkar handlingsutrymmet	Faktorerna ses inte som hinder	Ser vissa faktorer som hinder	Faktorerna ses som hinder
Ansvar	Ansvaret är mitt	Vet inte vems ansvaret är	Ansvaret är någon annans
Konsekvenser för våldsutsatta papperslösa kvinnor	Goda möjligheter att leva ett liv fritt från våld	Begränsade möjligheter att leva ett liv fritt från våld	Begränsade möjligheter att leva ett liv fritt från våld

Figur 1. Schemat är skapat av uppsatsförfattarna.

Schemat kan antingen läsas horisontellt utifrån respektive tema, för att hitta likheter eller olikheter mellan de olika idealtyperna, eller vertikalt för att urskilja idealtypernas respektive förhållningssätt. Schemat kan även utläsas som en tabell för att lättare kunna se hur ett specifikt förhållningssätt fungerar i anknytning till ett tema. Det nedersta temat i schemat läses på samma sätt, men här specificeras vad idealtypernas förhållningssätt får för konsekvenser för våldsutsatta papperslösa kvinnors möjligheter att leva ett liv fritt från våld. Tanken är att du som läsare, med hjälp av schemat, på ett tydligt sätt ska kunna överblicka studiens resultat. Schemat kan vara användbart för en kritisk granskning av förhållningssätt och främja professionell utveckling hos enskilda socialsekreterare.

Idealtyp 1 och 3 utgör två distinkta motpoler. I kategoriseringsprocessen valde vi att inte göra våld på förhållningssätten och vi har därför skapat en mellanposition, idealtyp 2, för de uppfattningar av en mer svårdefinierad karaktär och som inte självklart i sin renodlade form passade in i någon av motpolerna. Det mönster som kan urskiljas i idealtyp 2 symboliseras av ett ambivalent förhållningssätt, exempelvis genom att socialsekreterarna är klivna i sin upplevelse av tillämpning av rådande lagstiftning som rör den aktuella gruppen. Idealtyp 1 karakteriseras av en socialsekreterare som ser möjligheter att tänja på sitt handlingsutrymme och funnit lösningar för att göra det. Detta identifieras exempelvis genom en generös tolkning av rådande lagstiftning och en förmåga att motivera beslut som är till fördel för den aktuella gruppen. Denna idealtyp nyttjar även sin maktposition på det sättet att ansvar tas för att tillgodose behovet, oavsett kvinnans legala status. Idealtyp 3 upplever endast begränsningar i att vidga sitt handlingsutrymme. Fokus hos denna idealtyp riktas på kvinnans legala status, snarare än behovet, vilket hindrar kvinnan att få tillgång till sina rättigheter. Kännetecknande för denna idealtyp är också att ansvaret frånskjuts och överläts till en annan myndighet eller ideell organisation.

Beroende på vilken idealtyp en våldsutsatt papperslös kvinna möter har vi dragit slutsatser om vad detta kommer ha för konsekvenser för kvinnans möjligheter att leva ett liv fritt från våld. I mötet med idealtyp 1 ser vi goda möjligheter för kvinnan att kunna komma ur sin situation, då idealtyp 1 arbetar aktivt för att kunna erbjuda stöd under en längre period. Det finns således förhoppningar om att kvinnan under denna tid finner nya kontakter som kan hjälpa henne med boende, till dess att hon kan ansöka om asyl på nytt efter preskription. Ett välkomnande från socialtjänstens sida innebär att den rädsla för kontakt med myndigheter som kvinnorna upplever (Oskarsson 2013, s. 3, 9) kan minska och det öppnar upp för kvinnan att ta del av samhällsgemenskapen och de resurser som erbjuds (jmf Lister 2003, s. 168 f.). Detta reducerar risken för att hon behöver återvända till en våldsrelation. Möter en kvinna istället idealtyp 3, som inte vill erbjuda stöd mer än i det akuta skedet, är risken stor att kvinnan kommer behöva återvända till en destruktiv beroenderelation eller till sitt hemland. Vi har som utgångspunkt att kvinnans val att stanna i Sverige som gömd bygger på en rädsla för att återvända därför vi antagit att våld med stor sannolikhet även finns närvarande i hemlandet. Detta betyder således att ett återvändande inte ökar kvinnans möjligheter att leva ett liv fritt från våld. Ytterligare en konsekvens av att kvinnan inte får den hjälp och det stöd hon är i behov av är att hon blir beroende av en svart boendemarknad och att den rädsla för myndigheter som upplevts tidigare legitimeras (Holgersson 20011, s. 200 ff.). Gällande ett

möte med idealtyp 2 är konsekvenserna med stor sannolikhet liknande de som redogjorts för under idealtyp 3, eftersom vi utifrån vår empiri sett att det krävs en stor vilja att hjälpa för att kunna hitta lösningar.

Idealtyperna förtydligar således analysen av vårt empiriska material. De ska på ett enkelt sätt illustrera socialsekreterares förståelse av hantering av ärenden rörande våldsutsatta papperslösa kvinnor och huruvida det påverkar kvinnors möjligheter till ett liv fritt från våld.

7. Slutdiskussion

7. 1 Slutsatser

Under hösten 2015 var det ett stort antal människor som sökte asyl i Sverige vilket bidrog till politiska beslut som begränsade invandringen. Besluten kan resultera i att fler människor får avslag på sina asylansökningar, vilket aktualiserat vårt forskningsintresse för personer som väljer att stanna kvar i Sverige trots avvisning- eller utvisningsbeslut. Syftet med vår studie har varit att beskriva och analysera socialsekreterares uppfattningar om tillämpning av lagstiftning som reglerar stöd för våldsutsatta papperslösa kvinnor som är i behov av skydd, för att därigenom problematisera förhållandet mellan norm och praktik inom socialtjänstens ärendehantering. Vi upplevde redan vid forskningsprocessens första skede, under sökandet av informanter, en motsättande attityd hos socialsekreterare när det gäller ärenden som rör våldsutsatta papperslösa kvinnor. Denna motvilja eller ansvarsförskjutning, är något som under forskningsprocessens gång både bekräftats och ifrågasatts i vår empiri. Det resultat som framkommit och de slutsatser vi dragit av vår empiri kan bekräftas av de studier som presenterats under kapitlet *Tidigare forskning*. Denna studie skiljer sig däremot åt genom att vi inriktat oss på socialsekreterares perspektiv och använt oss av en kvalitativ intervjumetod. Vi har således bidragit med ett ytterligare perspektiv i detta förhållandevis utforskade område.

Vi ställer oss frågan varför socialsekreterare många gånger ställer lagens intressen före kvinnans behov och varför skillnad görs mellan kvinnor? Hur kommer det sig att det är viktigare att inte gå emot andra myndigheters beslut än att se till konsekvenserna av dessa beslut? Hur kan konflikten mellan mänskliga rättigheter och nationell lagstiftning vara så stor, när FN:s konventioner ska genomsyras på alla nivåer i samhället? Utifrån de idealtyper vi utformat går det att konstatera, i likhet med tidigare forskning (Cuadra & Staaf 2012, s. 94 ff.), att socialtjänsten kan liknas med ett lotteri. Det föreligger ett ansvar hos socialtjänsten, men hur långt detta ansvar sträcker sig är svårt att fastslå. Eftersom socialtjänstlagen (2001:453) är en ramlag och öppen för tolkning väger den enskilde socialarbetarens egen bedömning tungt, framförallt i ärenden där tydliga riktlinjer saknas. Vår empiri visar att det finns många olika faktorer som påverkar i på vilket sätt besluten ska tas. Komplexiteten i dessa ärenden består i allt från bristande resurser inom socialtjänsten till konflikter mellan olika nationella och internationella bestämmelser. Vårt resultat indikerar att

socialsekreterarens egen attityd, vilja och egna intresse att bistå våldsutsatta papperslösa kvinnor stöd i många fall blir avgörande för dessa kvinnors möjligheter att få skydd undan våld.

Vi väljer att använda ett dominospel som metafor för att illustrera de faktorer som visat sig påverka den enskilde socialsekreterarens ärendehantering. Den första brickan som tippas i detta spel har sin grund i postkolonialism och fortsätter falla likt en dominoeffekt, i en sluten cirkel. Cirkeln utgör samhället där dominobrickorna är handlingar och beslut som fattas på olika arenor och nivåer. Vithetsnormen har överordnats "de andra" och också influerat lagstiftning i form av exempelvis reglerad invandring. Nationalstater verkar för att skydda och värna om den rådande normen och ett sätt att göra det på är att inte välkomna "de andra" in i det svenska medborgarskapet. Detta resulterar i ett skillnadsskapande av människors värde. Välfärdsstatens förlängda arm, socialtjänsten, opererar för att hålla ihop samhället och verkställa rådande lagstiftning. Rent principiellt innebär detta att postkoloniala influenser i form av diskriminerande strukturer även förekommer som diskurser inom organisationer som socialtjänsten, där de reproduceras genom gräsrotsbyråkratens handlingar. I mötet med en våldsutsatt papperslös kvinna ställs socialsekreteraren inför ett dilemma: att bistå med stöd med grund i kvinnans behov eller hennes legala status. Liksom det är svårt att gå emot rådande normer i samhället, är det också emot spelets regler att tippa brickan åt sidan och förstöra den slutna dominocirkeln. Det krävs mod, vilja och intresse att försöka påverka spelets regler i "fel" riktning. Förutsättningarna för dominospel utgörs av att samtliga deltagare följer spelets regler och att fusk motverkas. Rädslan för fusk som återfinns i dominospel, återspeglas i välfärdsstatens rädsla för att inkludera "det främmande". Denna rädsla förs vidare ut till individnivå då den enskilde socialsekreteraren som genom sitt exkluderande agerande, väljer att exempelvis att bistå papperslösa kvinnor med en biljett till hemlandet eller frånskjuta sig ansvaret till andra aktörer.

Vi menar att dominoeffektens slutna cirkel bara kan brytas genom att en enskild socialsekreterare utför en handling som gör att dominobrickan puttas åt sidan och öppnar upp för en förhandlingssituation som kan förändra spelet. I likhet med Listers (2003, s. 48 ff.) teori kan inkludering av sociala rättigheter bidra till att medborgarskapet blir mer universellt och flytande, vilket karaktäriseras av ett postnationellt medborgarskap (Fernández 2005, s. 110; Soysal 1994, s. 156 ff.). Socialsekreteraren kan således, genom att erbjuda våldsutsatta papperslösa kvinnor stöd och putta sin dominobricka åt sidan, ur den slutna cirkeln, vara med

och förändra medborgarskapets innebörder samt påverka människors möjligheter till inkludering i samhället (Idealtyp 1). Om socialsekreteraren istället avvisar en våldsutsatt papperslös kvinna, och därmed fortsätter att putta dominobrickan framåt i den slutna cirkeln, bidrar hen till att återskapa medborgarskapets exkluderande form (Idealtyp 2 och 3). Betydelsen av det postnationella medborgarskapet är i detta sammanhang mycket stor. Med en postnationell ansats synliggörs papperslösa kvinnor och deras legala status förlorar sin betydelse, samtidigt som den bekräftar även dessa människors rätt att ta del av sina rättigheter. Dominospelet illustrerar socialsekreterares betydande roll i utformandet av medborgarskapet i allmänhet och för papperslösa kvinnors möjligheter att leva ett liv fritt från våld i synnerhet.

Avslutningsvis menar vi att, genom att ha ett mer inkluderande förhållningssätt, utmanas den uteslutning som görs av individer i vårt samhälle. Det är viktigt att vi som medmänniskor ser vår del i exkluderingsprocessen, att vi vågar utmana den och dra vårt strå i stacken och är med och välkomnar alla in i samhället. Det inbyggda uteslutningssystem som verkar på strukturell nivå måste utmanas av oss, såväl av professioner som av individer, för att alla ska ha lika förutsättningar att få tillgång till samhällets resurser. Ansvar är vårt.

7. 2 Metoddiskussion

Vår metod utgjordes av kvalitativ vinjettmetod med kompletterade semistrukturerade intervjufrågor och med utgångspunkt i studiens syfte har detta tillvägagångssätt varit fruktbart. Vi menar att vinjettmetod som tillvägagångssätt har berikat empirin. Vinjetterna har möjliggjort att vi kunnat svara på våra formulerade frågeställningar och analysera vår empiri på ett djupgående sätt. Valet av att komplettera våra vinjetter med semistrukturerade intervjuer möjliggjorde även att fylla de luckor som lämnades tomma vid vinjettdiskussionerna.

Det är däremot av vikt att lyfta några val som gjorts under studiens gång för diskussion. Under forskningsprocessen början övervägde vi att använda oss av fokusgruppsintervjuer som en alternativ metod. Fördelen med utförande av fokusgruppsintervjuer är att de hade kunnat utveckla informanternas resonemang i de diskussioner som uppstår vid denna typ av intervju. Vi hade även kunnat nå övergripande organisationskulturer som verkar på socialkontoren. På samma sätt som det kan vara positivt att informanterna tar del av varandras resonemang, kan

det också få en negativ inverkan. Det kan upplevas som enklare för informanterna att hålla sig kritiska till kollegornas uppfattningar och förhållningssätt utan deras närvaro. Vi ser det således inte som en nackdel att denna typ av intervjumetod inte användes. Vad som även påverkade vårt val av intervjumetod var att vi upplevde tidsbrist och svårigheter att utföra fokusgruppsintervjuer rent logistiskt.

Den problematik vi ställdes inför angående tillgängligheten av informanter och omformuleringen av informationsbrevet, anser vi har varit positivt för studien. Det faktum att informanterna inte var medvetna om att studiens huvudsyfte gällde papperslösa kvinnor, gjorde det möjligt att nå de underliggande normer och föreställningar som studien hade som syfte att nå. Om informanterna varit medvetna om det ursprungliga syftet hade det funnits en risk att de innan intervjutillfället tillägnat sig kunskaper om målgruppen, vilka hade kunnat påverka deras svar. Det är således möjligt att med facit i hand anse resultatet som mer trovärdigt.

7. 3 Förslag till framtida forskning

Under forskningsprocessens gång har vi funnit att den befintliga forskningen på området är begränsad. Det står också tydligt hur dessa kvinnor är osynliggjorda i det svenska samhället. Det vore intressant att se vidare forskning i detta område. Fortsatt forskning kan hjälpa till att uppmärksamma gruppen och driva processen att förbättra livsvillkoren och rättigheterna för våldsutsatta papperslösa kvinnor framåt. Vårt empiriska material bekräftar att det finns en avsaknad av implementering av internationella konventioner i socialtjänstens dagliga arbete, varför vi anser att en studie med djupare fokus på denna problematik är av relevans för att säkerställa rättssäkerheten i socialt arbete. Det vore således intressant för vidare forskning att undersöka exempelvis hur stödet för barn till papperslösa kvinnor ser ut samt belysa hur socialtjänsten förhåller sig till barnkonventionen i hantering av sådana ärenden. Vi ställer oss även frågan om det finns skillnader i förhållningssätten och i bemötandet hos handläggare inom socialtjänsten när de möter en kvinna med uppehållstillstånd jämfört med en kvinna med medborgarskap. Finns det diskursiva innebörder i begreppen uppehållstillstånd och medborgarskap som kan påverka och styra det bemötande som kvinnan får hos socialtjänsten?

Referenser

- Ahmed, Sara (2000). *Strange encounters: embodied others in post-coloniality*. London: Routledge
- Amos, Valerie och Parmar, Pratibha (2011) Att utmana den imperialistiska feminismen. I De los Reyes, Paulina (red.) *Postkolonial feminism* uppl. 1. Stockholm: Tankekraft
- Ahrne, Göran, Ahrne, Göran & Svensson, Peter (2011) *Handbok i kvalitativa metoder*. 1. uppl. Malmö: Liber
- Ain't I a Woman (u.å) *Om kampanjen* <https://aintiawomankampanjen.wordpress.com/om-kampanjen/> [Hämtat: 2016-05-13]
- Barter, Christine & Renold, Emma (1999) The use of Vignettes in Qualitative Research. *Social reserarch UPDATE Issue 25*, University of Surrey. Department of Sociology.
- Benhabib, Seyla (2004) *The rights of others: aliens, residents, and citizens*. Cambridge: Cambridge University Press
- Bexelius, Maria (2001) *Kvinnor på flykt: en analys av svensk asylpolitik ur ett genusperspektiv 1997-2000*. Stockholm: Rådgivningsbyrån för asylsökande och flyktingar
- Bexelius, Maria (2008) *Asylrätt, kön och politik: en handbok för jämställdhet och kvinnors rättigheter*. 2. uppl. Stockholm: Rådgivningsbyrån för asylsökande och flyktingar
- Brunnberg, Elinor (2001) Vinjettstudie av socialt arbete med barn i Sverige och England. I *Socionomen Nr 3, Forskningssupplement Nr 13*, s. 1-16
- Bryman, Alan (2011) *Samhällsvetenskapliga metoder*. 2. uppl. Malmö: Liber
- CEDAW (1979) *Convention to Eliminate All Forms of Discrimination Against Women*, <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/cedaw.pdf> [Hämtat 2015-02-15]
- Clevesköld, Lars, Lundgren, Lars & Thunved, Anders. (2012) *Handläggning inom socialtjänsten*. (16 [rev.] uppl.). Stockholm: Norstedts juridik.
- Crenshaw, Kimberle (1993) Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics and Voilence Agaisnt Women of Color. I *Stanford Law Review* Vol. 43:1241. pp. 1241-1299.
- Cuadra, Carin Björngren & Staaf, Annika (2012) "Public Social Services' encounters with irregular migrants in Sweden: amid values of social work and control of migration", *European Journal of Social Work*, 17(1), 88-103.
- Dahlstedt, Magnus, Rundqvist, Mikael & Vesterberg, Viktor (2011) Medborgarskap, etnicitet, migration. I *TheMES, Themes on Migration and Ethnic Studies*. Linköping: Remeso.

- De Genova, Nicholas (2005) Working the Boundaries: Race, Space and 'Illegality' in Mexican Chicago. I *Duke University Press*.
- De los Reyes, Paulina & Mulinari, Diana (2005) *Intersektionalitet: kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*. 1. uppl. Malmö: Liber
- De los Reyes, Paulina (2006) Välfärd, medborgarskap och diskriminering. I De los Reyes, Paulina (red) *Om välfärdens gränser och det villkorade medborgarskapet*. (SOU 2006/37) Stockholm: Regeringskansliet
- De los Reyes, Paulina (2011) Postkolonial feminism: Anteckningar om ett fält i rörelse. I De los Reyes, Paulin (red.) *Postkolonial feminism*. 1 uppl. Stockholm: Tankekraft
- DiMaggio, Paul J. & Powells, Walter W. (1983) The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields, *American Sociological Review*, Vol. 48, No. 2 (Apr., 1983), pp. 147-160. American Sociological Association
- Egelund, Tine (2008) Vinjettstudier I Meeuwisse, Anna, Svärd, Hans (red.) *Forskningsmetodik för socialvetare*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Eriksson-Zetterquist, Ulla (2009) *Institutionell teori: idéer, moden, förändring*. 1. uppl. Malmö: Liber
- Ertürk, Yakin (2007) *Report of the Special Rapporteur on violence against women*, Mission to Sweden, A/HRC/4/34/Add.3. 2007. s. 12, 21
- Europaparlamentet (2014) *Europaparlamentets resolution av den 4 februari 2014 om papperslösa invandrarkvinnor*. I Europeiska unionen (2013/2115(INI)). För att läsa i sin helhet: http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2014-0068+0+DOC+XML+V0//SV#def_1_10 [Hämtat: 2016-04-23]
- Feijen, Liv & Frennmark, Emilia (2011) *Kvalitet i svensk asylprövning - en studie av Migrationsverkets utredning av och beslut om internationellt skydd*. Stockholm: UNHCR och Migrationsverket
- Fernández, Christian (2005) *Medborgarskap efter nationalstaten? - ett konstruktivt förslag*. Lund: Lunds Universitet
- Fernbrant, Cecilia, Essén, Birgitta, Östergren, Per-Olof & Cantor-Graae, Elizabeth (2011) Perceived Threat of Violence and Exposure to Physical Violence Against Foreign-Born Women: A Swedish Population-Based Study'. I *Women's Health Issues*, 21, pp. 206-213
- Flood, Michael & Pease, Bob (2009) Factors influencing attitudes to violence against women. *Trauma, Violence, & Abuse*, 10(2), 125–142
- Freudenthal, Solveig, D'Orazio, Anita & Jonsson, Lissela (red.) (2015) *Dom har tagit mitt liv men inte dödat mig - Rapport om våldtagna, rättslösa och chanslösa kvinnor som fått avslag på ansökan om asyl och skydd i Sverige*". Etikkommissionen i Sverige

- FN (2000) *Substantive issues arising in the implementation of the International Covenant on Economic, Social, and Cultural Rights*, E/C.12/2000/4, General Comment No 14. Genève: ICESCR, Economic and Social Council
- FN (2006) *In-depth study on all forms of violence against women: report of the Secretary-General*, A/61/122/Add.1. UN General Assembly
- FN (2009) *Non-Discrimination in Economic, Social and Cultural Rights [art.2, para.2 of the International Covenant on Economic, Social, and Cultural Rights]*, E/C.12/GC/20, General Comment No. 20, Genève: ICESCR, Economic and Social Council
- Ghafournia, Nafiseh (2011) 'Battered at home, played down in policy: Migrant women and domestic violence in Australia', *Aggression And Violent Behavior*, 16, pp. 207-213
- Geddie, Eve & LeVoy, Michele (2012) *Strategies to End Double Violence Against Undocumented Women - Protecting Rights and Ensuring Justice*. Brussels: PICUM.
- Göteborgs Stad Kommunfullmäktige (2011a) *Handling 2011 nr 14*.
[http://www5.goteborg.se/prod/Intraservice/Namndhandlingar/SamrumPortal.nsf/5819E2D2274CFE01C125783A00444763/\\$File/KF_Handling_2011_nr_14.pdf?OpenElement](http://www5.goteborg.se/prod/Intraservice/Namndhandlingar/SamrumPortal.nsf/5819E2D2274CFE01C125783A00444763/$File/KF_Handling_2011_nr_14.pdf?OpenElement) [Hämtat 2016-05-29]
- Göteborgs Stad Kommunfullmäktige (2011b) *Protokoll (nr 2) sammanträdesdatum 2011-02-24*
[http://www5.goteborg.se/prod/Intraservice/Namndhandlingar/SamrumPortal.nsf/DE40394DC45FFB68C125785400264DFD/\\$File/PR_Kommunfullmaktige_20110224.pdf?OpenElement](http://www5.goteborg.se/prod/Intraservice/Namndhandlingar/SamrumPortal.nsf/DE40394DC45FFB68C125785400264DFD/$File/PR_Kommunfullmaktige_20110224.pdf?OpenElement) [Hämtat 2016-05-29]
- Göteborgs Stad (2014) *Göteborgs Stads plan mot våld i nära relationer*.
<http://socialutveckling.goteborg.se/uploads/Göteborgs-Stads-plan-mot-väld-i-nära-relationer-2014-2018.pdf>
- Hasenfeld, Yeheskel (1983) *Human service organizations*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall
- Hasenfeld, Yeheskel (2010a) The attributes of Human Service Organisations. I Hasenfeld, Yeshkel (red.) *Human services as complex organizations*, s. 9-32. 2. ed. Los Angeles: Sage 50
- Hasenfeld, Yeheskel (2010b) Organizational Forms as Moral Practices: The Case of Welfare Departments. I Hasenfeld, Yeshkel (red.) *Human services as complex organizations*, s. 97-114. 2. ed. Los Angeles: Sage
- Holgersson, Helena (2011) *Icke-medborgarskapets urbana geografi*. Diss. Göteborg : Göteborgs universitet, 2011
- Holmberg, Carin & Enander, Viveka (2011) *Varför går hon? Om misshandlande kvinnors uppbrottsprocesser*. Lund: Studentlitteratur
- Humphries, Beth (2004) An Unacceptable Role for Social Work: Implementing Immigration Policy. *British Journal of Social Work*. 34, pp. 93-107

- ICCPR (1966) *International Covenant on Civil and Political Rights*
<http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx> [Hämtat 2016-05-13]
- ICESCR (1966) *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*
<http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/ICESCR.aspx> [Hämtat 2016-05-13]
- Jergeby, Ulla (1999) *Att bedöma en social situation. Tillämpning av vinjettmetoden*. Stockholm: Centrum för utvärdering av socialt arbete
- Johansson, Roine (2002) *Nyinstitutionalismen inom organisationsanalysen: en skolbildnings uppkomst, spridning och utveckling*. Lund: Studentlitteratur
- Johansson, Roine (2006) Nyinstitutionell organisationsteori - från sociologi i USA till socialt arbete i Sverige. I Grape, Ove, Blom, Björn & Johansson, Roine (red.) (2006). *Organisation och omvärld: nyinstitutionell analys av människobehandlande organisationer*. Lund: Studentlitteratur
- Johansson, Roine (2007) *Vid byråkratins gränser: om handlingsfrihetens organisatoriska begränsningar i klientrelaterat arbete*. 3. uppl. Lund: Arkiv
- Kvale, Steinar & Brinkmann, Svend (2014) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. 3. uppl. Lund: Studentlitteratur
- Khosravi, Shahram (2006) Territorialiseraad mänsklighet: irreguljära immigranter och det nakna livet. De los Reyes, Paulina (red) *Om välfärdens gränser och det villkorade medborgarskapet* (SOU 2006/37). Stockholm: Regeringskansliet
- Lenardt, Grazyna (2008) *"Invandrarkvinnor" i vägsäl: deras handlingar och val i våldspräglade relationer från ett genuspsykologiskt perspektiv*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet
- Lipsky, Michael (2010) *Street-level bureaucracy: dilemmas of the individual in public services*. 30th anniversary expanded ed. New York: Russell Sage Foundation
- Lister, Ruth (2003) *Citizenship: feminist perspectives*. 2. ed. Basingstoke: Palgrave Macmillan
- Lykke, Nina (2005) Nya perspektiv på intersektionalitet. Problem och möjligheter. I *Kvinnovetenskaplig Tidskrift, No. 2-3*, pp. 7-15.
- Marshall, Thomas Humphrey (1992) Part 1 Citizenship and social class. I Marshall, Thomas Humphrey & Bottomore, Thomas Burton (red). *Citizenship and social class*. London: Pluto Press
- Mattsson, Tina (2015) *Intersektionalitet i socialt arbete: teori, reflektion och praxis*. 2. uppl. Malmö: Gleerups Utbildning
- Meyer, John & Rowan, Brian (1977) Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony, *American Journal of Sociology* Vol. 83, No. 2 pp. 340-363. The University of Chicago Press

- Migrationsverket (2006) *Utlänningshandboken*. kap 40, Riktlinjer "Utredning och bedömning av kvinnors skyddsbehov och skyddsbehov på grund av sexuell läggning"
- Migrationsverket (2015) *Vad innebär svenskt medborgarskap?*
<http://www.migrationsverket.se/Privatpersoner/Bli-svensk-medborgare/Vad-innebar-svenskt-medborgarskap.html> [Hämtat 2016-05-24]
- Migrationsverket (2016) *Statistik 2015*. <http://www.migrationsverket.se/Om-Migrationsverket/Statistik/Oversikter-och-statistik-fran-tidigare-ar/2015.html> [Hämtat 2016-03-16]
- Miller, Jody och Glassner, Barry (2011) The "Inside" and the "Outside": Finding Realities in Interviews. I Silverman, David (red.). *Qualitative research: issues of theory, method and practice*. 3. ed. London: SAGE
- Nationellt centrum för kvinnofrid (2014) Kunskapsbanken, *EU:s arbete mot våld*, Uppsala
http://www.nck.uu.se/Kunskapscentrum/Kunskapsbanken/amnen/Mans_vald_mot_kvinnor/EU/
- Nielsen, Amanda (2016) *Challenging Rightlessness: On Irregular Migrants and the Contestation of Welfare State Demarcation in Sweden*. Diss. Växjö : Linnéuniversitetet
- Oskarsson, Marianne (2013) *Kartläggning av våldsutsatta papperslösa kvinnors möjlighet till skyddat boende*. Enheten projekt och utveckling. Stockholm: Röda Korset
- Oskarsson, Marianne (2014) *Frihet från våld i juridiken och praktiken - En studie om papperslösa kvinnors möjlighet till skydd undan våld*. Masteruppsats, Teologiska institutionen, Uppsala Universitet.
- Park, Yoosun & Bhuyan, Rupaleem (2012) Whom Should We Serve? A Discourse Analysis of Social Workers' Commentary on Undocumented Immigrants, *Journal of Progressive Human Services*, 23:1, pp. 18-40,
- PICUM (2007) *Access to Health Care for Undocumented Migrants in Europe*, Bryssel: PICUM
- Raj, Anita, & Silverman, Jay. G (2003) Immigrant south Asian women at greater risk for injury from intimate partner violence. *American Journal of Public Health*, 93(3), 435–437.
- Russo, Nancy Filipe & Pirlott, Angela (2006) Gender-based violence: Concept, methods, and findings. *Annals New York Academy of Sciences*, 1087, 178–205.
- Ryen, Anne (2011) Ethics and Qualitative Research. I Silverman, David (red.). *Qualitative research: issues of theory, method and practice*. 3. ed. London: SAGE
- Robson, Colin (2011) *Real world research: a resource for users of social research methods in applied settings*. 3. ed. Chchester: Wiley
- Röda Korset (2010) *Papperslösa*. <http://www.redcross.se/papperslosa> [Hämtat 2016-02-15]

- Röda Korset & Stockholms Stadsmission (2015) *Röster från skuggsamhället - att leva som papperslös i Sverige*. Stockholm: Röda Korset och Stockholms Stadsmission
- Sager, Maja (2011) *Everyday clandestinity: experiences on the margins of citizenship and migration policies*. Diss. Lund: Lunds universitet
- Sigvardsson, Erika (2012) *Presenting the absent: an account of undocumentedness in Sweden*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet
- Singh, Ishtla (2004) Language and ethnicity. I *Langugae, society and power: an introduction*. Thomas Linda, Singh, Ishtla & Pecci, Jean Stilwell (red) 2. ed. London: Routledge.
- Soysal, Yasemin Nuhoğlu (1994) *Limits of citizenship: migrants and postnational membership in Europe*. Chicago, University of Chicago
- Socialdepartementet (2011) *Ansvarsfördelning mellan bosättningskommun och vistelsekommun* (Regeringens proposition 2010/11:49) Stockholm: Regeringskansliet
- Socialdepartementet (2015) *Mål och myndighet - en effektiv styrning av jämställdhetsarbetet* (SOU 2015:86) Stockholm: Regeringskansliet
- Socialstyrelsen (2010) Papperslösa. I *Social rapport 2010* Stockholm: Socialstyrelsen
- Socialstyrelsen (2015) *Psykisk ohälsa hos asylsökande och nyanlända migranter. Ett kunskapsunderlag för primärvården*. Stockholm: Socialstyrelsen
- Soova, Kadri (2012) Undocumented victims of crime: no recourse to protection and justice, *PICUM* [blogg] 28 februari, <http://picum.org/en/news/blog/32269/> [Hämtad 2013-10-22]
- Svensson, Kerstin, Johnsson, Eva & Laanemets, Leili (2008) *Handlingsutrymme: utmaningar i socialt arbete*. 1. utg. Stockholm: Natur & kultur
- Trost, Jan (2005). *Kvalitativa intervjuer*. 3. uppl. Lund: Studentlitteratur
- UDHR (1948) *The Universal Declaration of Human Rights* <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/> [Hämtad 2016-05-13]
- UNHCR (2002) *Guidelines on Gender-Related Persecution*, HCR/GIP/02/01, §II.B.9
- UNHCR (2008) *Handbook for the Protection of Women and Girls*.
- UNHCR (2015) *The sea route to Europe: The Mediterranean passage in the age of refugees*. <http://www.unhcr.org/5592bd059.html>: [Hämtad 2016-02-04]
- Utrikesdepartementet (2005) *Flyktingskap och förföljelse på grund av kön och sexuell läggning* (Regeringens proposition 2005/06:6) Stockholm: Regeringskansliet

Vetenskapsrådet (2002) *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
http://www.gu.se/digitalAssets/1268/1268494_forskningsetiska_principer_2002.pdf [Hämtad 2016-04-27]

Wareing, Shan (2004) What is language and what does it do? I *Language, society and power: an introduction*. Thomas, Linda, Singh, Ishtla & Pecci, Jean Stilwell (red) 2. ed. London: Routledge.

Zamacona, Maite Aguirrem (2008) *Riktlinjer för utredning av kvinnors skyddsbehov - ett fungerande verktyg?* Stockholm: Röda Korset

Bilagor

Bilaga 1

Göteborgs riktlinjer

Göteborgs Stad
Stadsledningskontoret

2014-06-15

Beslutad rutin angående akut skydd och boende till våldsutsatta papperslösa kvinnor.

Bakgrund

Denna rutinbeskrivning omfattar papperslösa kvinnor som vistas i Göteborg och är i behov av skydd utifrån problem kopplade till våld i nära relationer i Sverige. Rutinerna handlar således inte om papperslösa kvinnor som bedöms riskera att utsättas för våld om hon återvänder till sitt hemland. Rutinerna ska inte heller användas för att förhindra andra svenska myndigheters möjligheter att effektuera lagakraftvunna domar eller andra myndighetsbeslut.

Papperslös - definition

Med *papperslös kvinna* menas i detta sammanhang en kvinna som befinner sig i Sverige utan lagligt stöd och som kan identifieras inom följande grupper:

- Kvinna som har fått avslag på sin asylansökan
- Kvinna som kommer till Sverige som turist (på turistvisum i de fall när visum krävs) och stannar längre än vad tillståndet medger.
- Kvinna som saknar giltigt visum eller uppehållstillstånd.
- Kvinna som är mobil EU-medborgare som saknar uppehållsrätt

Även barn till papperslös kvinna tillhör målgruppen som omfattas av denna handläggarrutin.

Rutinbeskrivning:

Papperslösa kvinnor, enligt definitionen ovan, har sällan ett aktuellt ärende vid någon av stadens stadsdelsförvaltningar (tillika socialnämnder) och saknar oftast en fast boendeadress som motiverar en naturlig koppling till en viss stadsdelsnämnd.

I de fall som en stadsdelsanknytning till socialtjänsten saknas, ska Socialjouren inom Social resursnämnd anses vara ansvarig socialtjänstförvaltning och Social resursnämnd vara ansvarig socialnämnd, utifrån den akuta situationen.

Socialtjänsten ska i första hand förmedla kontakt med någon av de ideella kvinnojourerna för att säkerställa en akut inkvartering på en *icke biståndsbedömd* jourplats.

En papperslös kvinna som har ett akut behov av skydd på grund av våld i nära relation ska erbjudas ett akut jourboende under maximalt 14 dagar. Efter det att kvinnan genom akutboendet erhållit visst rådrum och under den akuta vistelseperioden om 14 dagar, ska kvinnan, om hon så önskar, erbjudas stöd i form av:

- Information om möjliga handlingsalternativ som står kvinnan till buds.
- Hjälp att kontakta Migrationsverket för ansökan om ny prövning
- Bedömning av den akuta livssituationen kopplat till skyddsbehovet

Syftet med dessa serviceinsatser är att ge kvinnan information och förbättra hennes förutsättningar att fatta beslut om sina framtida handlingsalternativ. Personal som har till uppgift att förmedla ovanstående servicetjänster kan vid behov erhålla juridisk konsultation från Juridiska avdelningen vid SLK. Efter 14 dagars jourboende kan kvinnan komma att begära bistånd till boende enligt Socialtjänstlagen 4:1 § eller 4:2 §. Socialjournen är i detta sammanhang den instans som ska handlägga ärendet. Socialjournen hanterar också eventuella överklaganden av ärendet.

Synnerliga behov och barnperspektivet

När Socialjournen bedömer att en papperslös kvinna har *synnerliga* behov av socialtjänstens insatser eller att hon har barn som har utsatts för eller bevittnat våld, ska ärendet fördelas till stadsdel så att en utredning kan inledas.

Göteborg dag som ovan

Sektorscheferna för Individ o familjeomsorg
samt Funktionshinder

Bilaga 2

Vinjetter och intervjuguide

Vinjett Lena

Lena är 34 år och lever tillsammans med sin partner i en lägenhet utanför stan. Lena har levt tillsammans med honom i 10 år. Hon har aldrig tidigare varit i kontakt med socialtjänsten eller erbjudits andra insatser från samhället.

Under de senaste åren har Lena och hennes partners relation blivit allt sämre. Partnern har utvecklat ett narkotikamissbruk och börjat umgås i kriminella kretsar. Han är kontrollerande i sitt beteende gentemot Lena genom att han exempelvis har låst in henne i lägenheten ett flertal gånger. Han kritiserar Lena, påpekar negativa saker om henne och hennes kropp och har genom sitt kontrollerande beteende begränsat Lena i sitt umgänge, vilket har lett till att hon i dagsläget inte har någon kontakt med varken familj eller vänner. Situationen har resulterat i att Lena mår psykiskt dåligt. De senaste månaderna har Lena även blivit utsatt för fysiskt våld av sin partner vid ett flertal tillfällen. En granne till paret har flera gånger hört ljud från lägenheten och igår hjälpte grannen Laura därifrån när hennes partner gått hemifrån. Grannen tog Lena till sjukhus där hon fick akut vård för brutna revben. Lena känner att hon behöver hjälp att komma ifrån våldet men är rädd för att lämna sin partner eftersom han har hotat att döda henne, speciellt om hon tar kontakt med polis eller socialtjänst. Trots sin rädsla förklarar Lena sin situation och får hjälp att ta kontakt med socialtjänsten.

Följdfrågor:

- Kan du berätta hur du tror att en socialsekreterare tänkt och agerat rörande den här situationen?
- Skulle du vilja beskriva hur du tror att fallet med Lena hade hanterats om det hade hamnat inom socialtjänsten?
- Kan du beskriva hur du ser på de möjligheter och begränsningar som finns inom socialtjänsten för att kunna hjälpa Lena att leva ett liv fritt från våld?

Vinjett Laura

Laura är 34 år och lever tillsammans med sin partner i en lägenhet utanför stan. Laura har levt tillsammans med honom i ett år. De båda har tidigare varit i kontakt med migrationsverket för att söka asyl. För ett år sedan fick Laura avslag på sin ansökan då migrationsverket inte bedömde hennes asylskäl som tillräckliga och hon lever nu i Sverige utan uppehållstillstånd. Även hennes partner lever som gömd, och har via kontakter och mellanhänder lyckats hitta arbete och bostad.

Under den senaste tiden har Laura och hennes partners relation blivit allt sämre. Det visade sig att partnern har ett narkotikamissbruk och umgås i kriminella kretsar. Han är kontrollerande i sitt beteende gentemot Laura genom att han exempelvis har låst in henne i lägenheten ett flertal gånger. Han kritiserar henne och påpekar negativa saker om henne och hennes kropp. Han har även varnat Laura för att prata med myndigheter eller andra, så som grannar, då han menar att allt bara kommer bli värre. Laura har inget socialt nätverk i Sverige förutom sin partner och har inte lyckats skapa några nya kontakter, dels på grund av sin partners kontrollerande beteende, dels på grund av språksvårigheter samt Lauras rädsla för att vistas offentligt. Situationen har resulterat i att Laura mår psykiskt dåligt. Den senaste tiden har Laura även vid ett flertal tillfällen blivit svårt utsatt för fysiskt våld av sin partner. En granne till paret har flera gånger hört ljud från lägenheten och igår hjälpte grannen Laura därifrån när hennes partner gått hemifrån. Grannen tog Laura till sjukhus där hon fick akut vård för brutna revben. Laura känner att hon behöver hjälp att komma ifrån våldet men är rädd för att lämna sin partner, eftersom han har hotat att döda henne eller berätta för polisen att hon vistas i landet utan uppehållstillstånd. Trots sin rädsla för att utvisas förklarar Laura, med hjälp av en tolk, sin situation och får hjälp att ta kontakt med socialtjänsten.

Följdfrågor:

- Kan du berätta hur du tror att en socialsekreterare tänkt och agerat rörande den här situationen?
- Har du någon uppfattning om hur socialtjänstens utredning av ett sådant ärende som Lauras skulle kunna se ut?
- Tror du att en ”vanlig” utredning skulle göras i Lauras ärende? Om inte- på vilket sätt tror du att den skulle skilja sig från en vanlig utredning?
- Hur tror du att socialsekreterare ser på en sådan problematik i fallet med Laura, d v s, möta en klient som inte har uppehållstillstånd?
- Vilka möjligheter och begränsningar tror du finns inom dagens socialtjänst när det gäller att kunna ge stöd och hjälp åt en person som Laura? Vad tror du att begränsningarna beror på

Kompletterande intervjufrågor

Kunskaper hos socialtjänsten:

- Hur uppfattar du att kunskapen ser ut om gruppen inom din verksamhet och/eller andra verksamheter?
- Hur ofta har ni kontakt med papperslösa kvinnor?
- Vilka hjälpinsatser finns för papperslösa i vårt samhälle?
- Hur tror du att kunskapen och hjälpinsatserna skulle kunna förbättras?

Praktiskt arbete:

- Vilken hjälp och stöd anser du att papperslösa kvinnor är i behov av? Anser du att ni eller andra socialtjänster kan erbjuda denna?
- Kan du beskriva de svårigheterna som kan uppstå med att hjälpa papperslösa våldsutsatta kvinnor?
- Skiljer sig problematiken för en papperslös kvinna åt jämfört med andra kvinnor som är brottsoffer för våld i nära relationer?
- Hur ser ni på konsekvenserna om våldsutsatta papperslösa kvinnor inte får tillgång till stöd efter 14 dagars vistelse i skyddat boende?

Förhållningssätt till riktlinjer och lagar/handlingsutrymmet:

- Har ni diskuterat eller kanske tvivlat på om det är lagligt att ta emot papperslösa kvinnor?
- Tror du att handläggare inom socialtjänsten följer riktlinjer och lagar på samma sätt i mötet med papperslösa kvinnor som med andra kvinnor (t ex SoL, kvinnor som brottsoffer)?
- Hur uppfattar du att ert handlingsutrymme ser ut kring gruppen papperslösa?
- Anser du att nationella och internationella lagstiftning och riktlinjer begränsar/gynnar dig i arbetet med den aktuella gruppen?
- Vilken betydelse anser du att ideella organisationer har för våldsutsatta papperslösa kvinnors?
- Anser du att situationen för papperslösa kvinnor har förändrats de senaste 3 åren och i så fall hur? Följdfråga, på vilka sätt har det påverka arbetet?

Bilaga 3

Informationsbrev

Hej!

Vi heter Lisa Vallin och Emma Linder. Vi studerar sjätte terminen på socionomprogrammet vid Linnéuniversitetet i Kalmar och skriver under våren vår kandidatuppsats. Vi kommer genomföra en vetenskaplig studie som syftar till att undersöka kvinnor som offer för våld. Studien avser att analysera hur socialsekreterare inom socialtjänsten uppfattar, erfar och upplever tillgängligheten av stöd för våldsutsatta kvinnor och huruvida de arbetar utifrån rådande lagstiftning för att stödja den aktuella gruppen. Genom vår studie vill vi ta reda på verksamma inom socialtjänstens upplevelser av möjligheter och begränsningar i sina arbeten med sådana ärenden.

Intervjun kommer att genomföras med hjälp av vinjetter. Under intervjutillfället kommer alltså två fiktiva ärenden att presenteras. Syftet är att undersöka socialsekreterares upplevelser av sina möjligheter och begränsningar i sitt arbete med dessa ärenden. Avslutningsvis kommer vi att ställa intervjufrågor i relation till dessa två fiktiva fall. Intervjun beräknas ta ca en timme.

Vi skulle vara tacksamma för din medverkan då dina upplevelser och erfarenheter är betydelsefulla för vår undersökning. Att medverka i studien är frivilligt, vilket innebär att du när som helst kan välja att avbryta intervjun utan att ange något specifikt skäl för det. Du kan även välja att avstå att svara på frågorna som du inte kan eller vill svara på. Din medverkan i undersökningen är anonym och datan som skulle kunna avslöja identitet såsom ålder, kön och så vidare kommer att avlägsnas eller/och anonymiseras. Dina personuppgifter kommer inte spridas vidare och uppgifterna du lämnar kommer enbart användas till vår studie. För att underlätta transkriberingen av intervjumaterialet har vi en önskan om att få spela in intervjuerna. Materialet kommer inte att spridas till någon obehörig. Så snart vår uppsats godkänts av examinatorn kommer inspelningsfilen och intervjuutskriften att förstöras.

Om du har frågor eller om något känns oklart är du välkommen att kontakta oss på mail: lv222cm@student.lnu.se, el222tr@student.lnu.se alternativt nå oss på telefon: 070xxxxxxx eller 073xxxxxxx. Även efter intervjutillfället kan du höra av dig. Du har även möjlighet att kontakta vår handledare vid Linnéuniversitetet, Marie Eriksson, marie.eriksson@lnu.se, om du skulle behöva.

Stort tack på förhand!

Vänliga hälsningar,

Lisa Vallin och Emma Linder

JURIDISKA INSTITUTIONEN
Stockholms universitet

Skadestånd utan straff

- Civilrättslig rättvisa efter sexuella övergrepp

William Svärd

Examensarbete i skadeståndsrätt, 30 hp
Examinator: Jan Kleineman
Stockholm, Vårterminen 2015

**Stockholms
universitet**

Sammanfattning

Offer för sexuella övergrepp kan ha större möjligheter till skadestånd än vad som utnyttjas i praktiken. I uppsatsen studeras förutsättningarna för kränkingsersättning och skadestånd för personskador när skadevällaren inte döms för brott.

I ett brottmål är det svårt för en åklagare att bevisa sexualbrott med de straffrättsliga beviskraven. Kan inte brott bevisas utgår inte kränkingsersättning. I uppsatsen hävdas att oskyldighetspresumtionen i Europakonventionen artikel 6.2 innebär att kränkingsersättning är utesluten även i ett separat tvistemål efter en frikännande dom. Men målsäganden behöver inte förlita sig på åtalet utan kan ha skadeståndsrättslig oaktsamhet som grund för sitt anspråk. I så fall är beviskraven många gånger lägre, och skadestånd för personskador är möjligt trots frikännande.

När en polisanmälan inte leder till en brottmålsprocess finns också möjligheten att stämma civilrättsligt. I så fall finns det klara bevisrättsliga fördelar för den skadelidande jämfört med en brottmålsprocess. Det kan emellertid inte uteslutas att oskyldighetspresumtionen utgör ett hinder för kränkingsersättning i de fall skadevällaren tidigare delgivits misstanke för brott. Utredningssvårigheter och risken att tvingas betala rättegångskostnader är andra faktorer som måste beaktas.

Innehåll

Förord	87
Förkortningar	88
1 Inledning.....	89
1.1 Syfte och avgränsningar.....	90
1.2 Metod	92
1.3 Disposition	93
2 Skadestånd och straff.....	95
2.1 Syften och funktioner	95
2.2 Personskador.....	99
2.2.1 Förutsättningar för ersättning	99
2.2.2 Ersättningen	102
2.3 Kränkingsersättning.....	104
2.3.1 Förutsättningar för ersättning	104
2.3.2 Ersättningen	105
2.4 Brott.....	106
2.4.1 Otillåten gärning.....	106
2.4.2 Personligt ansvar	108
3 Processrättsliga grunder.....	109
3.1 Rent civilrättslig tvist.....	109
3.2 Enskilt anspråk.....	110
3.3 Bevisregler m.m.	110
4 Europakonventionen	113
4.1 Ställning i svensk rätt	113
4.2 Tolkningsprinciper	113
4.3 Rätt till rättvis rättegång.....	114
4.4 Oskyldighetspresumtionen.....	115
4.4.1 Anklagelse om brott.....	115
4.4.2 Tidigare anklagelser.....	116
4.4.3 Praxis.....	117
4.5 Sammanfattning och slutsatser	121
4.5.1 Anklagelse om brott.....	121
4.5.2 Ifrågasättande av oskyldighet	122
5 Skadestånd utan straffrättslig prövning	125
5.1 Bevisregler.....	125

5.1.1	Personskador.....	126
5.1.2	Kränkningar	127
5.1.3	Särskilt om samtycke.....	128
5.2	Konflikter med EKMR.....	129
5.2.1	Personskador.....	129
5.2.2	Kränkningar	130
5.3	Sammanfattning och slutsatser	132
6	Skadestånd trots ogillat åtal.....	134
6.1	Samma mål.....	134
6.1.1	Culpa ex officio?.....	135
6.1.2	Brott som grund	137
6.1.3	Bevisregler	138
6.1.4	Konflikter med EKMR	142
6.1.5	Utnyttjas reglerna? Redovisning av empirisk studie	143
6.2	Separata processer	144
6.2.1	Brottnålsdomens betydelse.....	144
6.2.2	Övriga bevisfrågor.....	147
6.2.3	Konflikter med EKMR	147
6.3	Sammanfattning och slutsatser	147
7	Avslutning.....	150
7.1	Praktiska aspekter	150
7.1.1	Kostnader	150
7.1.2	Utredning.....	151
7.2	Rent civilrättslig talan – en bredare bild.....	153
7.3	Slutord	155
	Källförteckning	156

Förord

Om jag hade förstått vad jag gav mig in på skulle den här uppsatsen kanske aldrig ha blivit skriven. Det var först under arbetets gång som jag insåg svårigheterna med att försöka balansera tre stora rättsområden samtidigt. Alla frågor har flera svar, och under varje sten som vänts har det legat tre nya. Det var tur att jag inte visste bättre. För ämnet är viktigt, och jag är glad att uppsatsen är skriven. Förhoppningsvis kan den vara till nytta.

Tack professor Mårten Schultz för din handledning. Stort tack också adjunkt Viktoria Börstell. Dina synpunkter på de processrättsliga avsnitten har varit ovärderliga. Störst tack till min familj. Ni är bäst.

Stockholm, juli 2015

K. William Svärd

Förkortningar

a.a.	anfört arbete
bl.a.	bland annat
BrB	brottsbalken (1962:700)
Dir.	Direktiv
Ds	Departementspromemoria
EKMR	Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
EU	Europeiska unionen
f.	och följande sida
ff.	och följande sidor
jfr	jämför
HD	Högsta domstolen
JT	Juridisk tidskrift
kap.	kapitel
m.fl.	med flera
m.m.	med mera
NJA	Nytt juridiskt arkiv, avdelning I
NJA II	Nytt juridiskt arkiv, avdelning II
NOU	Norges offentlige utredninger
OSL	Offentlighets- och sekretesslagen (2009:400)
p.	punkt
Prop.	proposition
RB	rättegångsbalken (1942:740)
RH	Rättsfall från hovrätterna
s.	sida
SkL	skadeståndslagen (1972:207)
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning

1 Inledning

Kan våldtäktsoffer finna rättvisa i civilrätten när straffrätten inte räcker till? Frågan är komplicerad och omfattar en mängd olika situationer med skilda förutsättningar. Ett bra svar kräver dessutom både rättsliga och utomrättsliga överväganden. Här ska framför allt de rättsliga aspekterna analyseras mot bakgrund av skadestånds- och straffrättens skilda syften och funktioner. Mer specifikt undersöks vilka möjligheter de som utsatts för sexuella övergrepp har att få skadestånd när förövaren inte döms till straff.

Det första som ska sägas är att skadestånd och straff har likheter. Dels finns historiska band, dels kan båda i någon mån sägas vara sanktioner mot handlingar som är oönskade ur ett samhällsligt perspektiv. I de gamla landskapslagarna var böter som helt eller delvis tillföll målsäganden en vanlig påföljd vid rättsstridiga handlingar.¹ Det var alltså en kombination av straff och skadestånd. De allmänna skadeståndsregler som var kodifierade i lag fanns också i strafflagen fram till 1972 då skadeståndslagen infördes.² Även i dag finns en tydlig koppling. Exempelvis medför gärningar som är brottsliga i regel skadeståndsskyldighet.³

Det finns också stora skillnader mellan skadestånd och straff. En av de mest grundläggande funktioner som skadeståndet har är reparation.⁴ Skadan ska ersättas fullt ut.⁵ Det kan också uttryckas som att den skadelidande ska försättas i samma ekonomiska ställning som om skadan inte hade inträffat. Straff är något annat. Enkelt uttryckt är det samhällets reaktion mot den som har uppvisat ett särskilt klandervärt beteende, och de huvudsakliga syftena brukar anses vara prevention och vedergällning.⁶ Det kan visserligen finnas ett brottsoffer, men ett brottmål är en process som staten för mot den tilltalade. I princip

---

¹ Det var först under mitten av 1800-talet som skadestånd och straff skildes på ett mer principiellt plan i och med strafflagens införande. Se SOU 1950:16, s. 154 ff. och Bengtsson, Nordenson & Strömbäck, Skadestånd: lagstiftning och praxis med kommentarer, s. 17 f.

² Brottsbalken ersatte strafflagen 1965, men 6 kap. i strafflagen, där skadeståndsreglerna fanns, fortsatte att gälla. Se prop. 1972:5, s. 18 och SOU 1963:33, s. 9 ff. Kopplingen var dock till stor del formell, skadestånd sågs redan långt tidigare som en civilrättslig fråga även om reglerna bara fanns kodifierade i strafflagen, se Kleineman, Ren förmögenhetsskada, s. 24 ff.

³ Hellner & Radetzki, Skadeståndsrätt, s. 57. Brott är också ett rekvisit för kränkingsersättning och skadestånd för ren förmögenhetsskada (SKL 2:2 och 2:3).

⁴ Det råder inte enighet om syftet och grunderna med skadeståndsreglerna, och skadestånd tillskrivs många funktioner. Reparation brukar dock anses vara den främsta, se bl.a. Schultz, Kausalitet, s. 184, Andersson, Kausalitet och adekvans, s. 323, Hellner & Radetzki, Skadeståndsrätt, s. 36 f., Karlgren, Skadeståndsrätt, s. 8 ff. och prop. 1972:5, s. 75. Se mer i avsnitt 2.1.

⁵ ”Skadeståndsrätten vilar ... på grundsatsen om full gottgörelse vid varje inträffat skadefall” som det uttrycks i SOU 1995:33, s. 317.

⁶ Fokus på prevention är kännetecknet för moderna relativa straffteorier, medan absoluta straffteorier bygger på etiska resonemang om att straff är en rättvis vedergällning för brott. Se Leijonhufvud & Wennberg, Straffansvar, s. 15 f. och Lindblom, Straffprocessens samhällsfunktioner, s. 320 f. Se mer i avsnitt 2.1.

repareras inget med straff. Tvärt om är tanken att tillfoga brottslingen skada.⁷ Antingen ekonomiskt eller genom att rörelsefriheten begränsas. Eftersom straff är en så pass drastisk åtgärd från samhällets sida finns det stränga rättssäkerhetskrav. Ett sådant är att ingen ska dömas till straff om det inte finns så överväldigande bevis att den tilltalades skuld är ställd utom rimligt tvivel. Det innebär att många brottslingar går fria, men det är priset som betalas för att minimera risken för att oskyldiga straffas.⁸ Som kontrast är ett krav på skadestånd ett civilrättsligt anspråk mellan enskilda. Om den som har orsakat skadan inte betalar frivilligt kan den skadelidande gå till domstol. Skadan och omständigheterna kring hur den uppstod ska då bevisas med civilrättsliga beviskrav, vilka är lägre än i straffrätten.⁹ Ansvarsgrunden för skadestånd är också många gånger culpa, medan straff som huvudregel förutsätter uppsåt.¹⁰

Med det sagt kan man fråga sig vad som gäller när den som frikänts från brott krävs på skadestånd för samma handlande. Och vad gäller vid krav på kränkingsersättning – då brott är ett rekvisit – när någon straffrättslig prövning inte görs? Det är sådana frågor den här uppsatsen handlar om.

1.1 Syfte och avgränsningar

Syftet är att undersöka de rättsliga möjligheterna för den som har lidit skada genom övergrepp att få skadestånd när ingen döms till straff, antingen för att den tilltalade frikänns eller för att det inte blir någon brottmålsprocess.

För att materialet ska vara hanterbart har studien avgränsats till skadestånd för personskada och kränkning vid sexuella övergrepp. Termen sexuella övergrepp syftar inte enbart på sexualbrotten utan på sexuella handlingar där den ena partens självbestämmande inte respekteras.¹¹ Ett skäl till att just sexuella övergrepp studeras är det rör sig om allvarliga gärningar med långtgående konsekvenser för dem som utsatts, vilket gör ämnet praktiskt relevant. Ett annat skäl är skillnaden i ansvarsgrunder i straffrättsligt och skadeståndsrätts-

---

⁷ Jareborg, Rättvisa och straffnivå, s. 84. Det är dock kraftigt förenklat. Även om det på domsnivå handlar om att tillfoga skada kan det övergripande syftet vara att förebygga brott.

⁸ Se bl.a. Bolding, Bevisbördan och den juridiska tekniken, s. 86 f., Ekelöf, Edelstam & Heuman, Rättegång IV, s. 150, Heuman, Kringgåss principen om åklagarens bevisbörda? och Nowak, Oskyldighetspresumtionen, s. 33 och 50.

⁹ Exakt hur höga beviskraven är i tvistemål är dock omtvistat, se avsnitten 3.3 och 5.1. Jfr också Heuman, Bevisbörda och beviskrav i tvistemål, s. 499, som argumenterar för ett varierande beviskrav beroende på bevismöjligheterna.

¹⁰ Jfr skadestånd för personskada i SkL 2:1 med BrB 1:2. Se mer i avsnitten 2.2–2.4.

¹¹ Asp, Sex & samtycke, s. 180. Självbestämmande är i det här sammanhanget starkt sammankopplat med samtycke, men är ett vidare begrepp, se a.a. 2 kap.

ligt hänseende; det finns inte några oaktsamma varianter av sexualbrotten.¹² Det innebär att om uppsåt inte kan bevisas så ska den misstänkte inte dömas för brott. Då ska man veta att våldtäkter är notoriskt svårbevisade med de straffrättsligt stränga beviskraven.¹³ Bara var tionde våldtäktsanmälan leder till åtal, och omkring 20–30 procent av åtalen slutar med frikännande. Det ska jämföras med cirka 5 procent frikännande domar för samtliga brott.¹⁴ För personskadeersättning krävs inte uppsåt, utan även oaktsamma gärningar är skadestandsgrundande enligt culparegeln. Sexualbrotten är också tacksamma studieobjekt eftersom de regelmässigt innebär så pass allvarliga kränkningar av den personliga integriteten att de ger rätt till kränkingsersättning.¹⁵

En central fråga i analysen är hur oskyldighetspresumtionen i EKMR artikel 6 påverkar möjligheterna till skadestånd. Rätten att inte bli straffad två gånger (*ne bis in idem*), som skyddas i protokoll 7, artikel 4, behandlas inte. Inte heller tas målsägandes möjligheter till enskilt åtal upp.

En mindre empirisk studie har genomförts i syfte att få en indikation på i vilken utsträckning oaktsamhet åberopas som grund för skadestandsanspråk efter sexuella övergrepp. Enbart domar i våldtäktsmål från tingsrätterna i Sundsvall, Örebro och Helsingborg under 2014 har studerats. Domarna har inte analyserats för att utröna om en sådan grund hade kunnat vinna framgång, endast om den åberopats. Det finns ingen särskild anledning till att just dessa domstolar valdes mer än att de förväntades ge en hanterlig mängd domar samt att de ligger i olika landsdelar. Se mer i metodavsnittet 1.2 nedan.

Veterligen har detta ämne inte behandlats sammanhängande tidigare. Samtidigt tycks det finnas ett behov av kunskap i dessa frågor. Inte minst i kumulerade mål hamnar skadestandsfrågorna ofta i skuggan av ansvarsfrågan – ogillas åtalet ogillas också skadestandsanspråket utan att det förs något närmare resonemang om den saken.¹⁶ Förhoppningen är att uppsatsen ska komma till praktisk nytta i rättstillämpningen.

---

¹² Frågan om att straffbelägga oaktsamma våldtäkter utreds dock, se Dir. 2014:123.

¹³ SOU 2010:71, s. 219 f.

¹⁴ Diesen & Diesen, Övergrepp, s. 28 f. Siffran för lagföring (åtal) är ett grovt genomsnitt för 2000-talets första årtionde. Vad gäller andelen frikännande domar i våldtäktsmål varierar siffrorna under samma tid mellan 17 procent 2003 och 34 procent 2010, enligt Diesen & Diesen.

¹⁵ Prop. 2000/01: 68, s. 65.

¹⁶ Friberg, Kränkingsersättning, s. 326, Nordh, Praktisk process III, s. 13 och Hellner & Radetzki, Skadestandsrätt, s. 82.

1.2 Metod

Eftersom syftet med uppsatsen är att utreda praktiska, rättsliga frågor har jag i huvudsak använt mig av så kallad rättsdogmatisk metod. Med det menas en vetenskaplig rekonstruktion av rättssystemet.¹⁷ Närmare bestämt jag har tolkat innehållet i rättskällor för att besvara den forskningsfråga som formulerats. Resultatet har systematiserats, analyserats och presenterats i text, en berättelse om hur rätten bör uppfattas.¹⁸ Med rättskällor avses lagar, förarbeten, domar från Högsta domstolen och Europadomstolen för de mänskliga rättigheterna samt rättsvetenskapliga arbeten. Beroende på rättsfråga har de olika rättskällorna olika betydelse. Uppsatsens huvudsakliga område är skadeståndsrätt men den berör även processrätt och straffrätt. Inom skadeståndsrätten är den viktigaste lagtexten skadeståndslagen kortfattad och ger sällan uttömmande svar. Flera centrala regler och principer har i stället utarbetats i förarbeten, praxis och doktrin, varför dessa källor är särskilt betydelsefulla på skadeståndsområdet.¹⁹ Inom straffrätten är lagtexten desto viktigare på grund av legalitetsprincipen, men systematiken finns i doktrin. Inom processrätten varierar rättskällornas betydelse beroende på fråga.²⁰ Till det kommer de mänskliga rättigheter och grundläggande friheter som skyddas i EKMR. När så många parallella regelsystem möts blir den rättsdogmatiska analysen komplex. Det kan helt enkelt vara svårt att avgöra vilka principer och tolkningsmetoder som ska ges företräde vid kollisioner. I vissa frågor är rättsläget oklart eftersom det saknas lagregler och vägledande avgöranden, och det råder ingen enighet i doktrin. Detta kommer att redovisas i den löpande texten tillsammans med min egen uppfattning om vilka de starkaste argumenten är.

Vid behandlingen av Europadomstolens avgöranden aktualiseras domar från andra länder. I dessa fall är ambitionen inte att göra en komparativ studie av olika länders rättsordningar utan syftet är klarlägga hur Europadomstolen tolkar EKMR och vad det har för konsekvenser för svensk rätt.

Den rättsdogmatiska metoden har kombinerats med en empirisk studie av samtliga våldtäktsdomar från tingsrätterna i Örebro, Sundsvall och Helsingborg under 2014. Det ska understrykas att det inte går att dra generella slutsatser om praxis i svenska domstolar

---

¹⁷ För ett utvecklat resonemang om vad som här avses med rättsdogmatik, se Kleineman, Rättsdogmatisk metod, s. 26.

¹⁸ Den rättsdogmatiska metoden är alltså inte nödvändigtvis vetenskaplig i sig, men syftet är i det här fallet vetenskapligt, se Jareborg, Rättsdogmatik som vetenskap, s. 2 ff.

¹⁹ Kleineman, Rättsdogmatisk metod, s. 22, och prop. 1972:5, s. 76.

²⁰ Ekelöf & Edelstam, Rättegång I, s. 56 ff.

utifrån en så pass begränsad studie.²¹ Den är ändå av rättsvetenskapligt intresse eftersom den säger något om rättens praktiska tillämpning inom uppsatsens ämnesområde.²²

I den avslutade delen lämnas den rättsdogmatiska metoden för en tvärvetenskaplig analys av vilken praktisk potential som finns i de regler som har analyserats. På dessa frågor ger rättsdogmatiken inga svar. I denna del görs inte anspråk på fullständighet utan det rör sig om en översiktlig beskrivning av teorier och forskningsresultat ur några ledande arbeten inom framför allt psykologi. Materialet kan snarast klassificeras som viktimologi eller terapeutisk juridik.²³ Jag menar att denna avslutande del är viktig för en bredare förståelse av ämnet.

1.3 Disposition

Närmast (avsnitt 2) följer några sidor om grunderna för skadestånd och straff. Jag har försökt hålla denna del kort. Syftet är att ge den bakgrund som behövs för senare, mer analytiska delar av uppsatsen. Det handlar inte om att ge en heltäckande bild av svensk skadestånds- och straffrätts syften, funktioner eller regelverk. I stället görs hänvisningar i fotnoter till vidare läsning.

Därefter följer en ännu kortare del (avsnitt 3) om processrättsliga regler som aktualiseras vid skadeståndsanspråk, särskilt begreppsdefinitioner. Syftet är främst att undvika upprepningar och förklaringar i senare delar.

I avsnitt 4 behandlas skyddet i EKMR för rätten till rättvis rättegång, med fokus på oskyldighetspresumtionen. Analysen är inriktad på hur rättigheterna tolkats av Europadomstolen och vilken betydelse de har för svenska brottmål och tvistemål vid skadeståndsyrkanden.

Avsnitten 5 och 6 handlar om möjligheterna till skadestånd när ingen straffrättslig prövning görs respektive när ett åtal ogillas. Analysen bygger på tidigare avsnitt.

---

²¹ Det har till exempel inte gjorts någon fullständig förteckning över population, och inte ett urval som enligt vedertagna kvantitativa metoder kan ge ett representativt och generaliserbart resultat, se Holme & Solvang, *Forskningsmetodik*, s. 181 ff. Det handlar snarast om det som Sandgren kallar bakgrundsinformation, där det inte föreligger krav på generaliserbarhet eller representativitet, se Sandgren, *Om empiri och rättsvetenskap*, s. 736.

²² Jfr Sandgren, *Om empiri och rättsvetenskap*, s. 728.

²³ Se Granström & Mannelqvist, *Rättsvetenskap och viktimologi*, s. 28 ff. och Jareborg, *Rättsdogmatik som vetenskap. Terapeutisk juridik är en rättsfilosofisk skola med grund i rättsrealismen*. En bärande tanke är att syftet med rättsstillämpning i stor utsträckning är att lösa mänskliga konflikter, och då behövs ett tvärvetenskapligt perspektiv för att utvärdera vilka rättsliga lösningar och handlingsalternativ som är lämpliga, se t.ex. Winick & Wexler, *Judging in a therapeutic key*, s. 7 och Diesen, *Terapeutisk juridik*, s. 13.

Som avslutning (avsnitt 7) behandlas några praktiska aspekter, nämligen rättegångskostnader och möjligheterna för en skadelidande att ta del av bevisning ur en förundersökning. Där finns också en ansats till att ge en bredare bild av några av de frågor som uppsatsen handlar om. En skadeståndstalan efter ett sexuellt övergrepp är inte bara en rättslig fråga. Det finns också psykologiska aspekter: kan en process få den skadelidande att må bättre och bidra till tillfrisknandet efter en traumatisk händelse?

2 Skadestånd och straff

För att förstå kommande resonemang om skadestånd och straff behövs en grund att stå på. Det är det här avsnittet. Det består av en översikt av relevanta skadestånds- och straffrättsliga regler samt en analys av några likheter och skillnader som finns på ett mer teoretiskt plan.

2.1 Syften och funktioner

Det kan verka märkligt, men det är inte helt klart varför skadeståndsreglerna finns. Rättfärdigande förklaringar har varierat beroende på tid och vem som argumenterat. Historiskt har skuld och rättvisa stått i fokus.²⁴ Den som har betett sig illa och skadat någon annan har skuld och då är det rättvist att den ska betala. De skadeståndstyper som studeras i den här uppsatsen baseras fortfarande på skuld, culpa för personskador och brott för kränkning.²⁵ Att reglerna är rättvisa²⁶ är fortfarande ett mål, men det har funnits och finns skilda argument för vad som är rättvist och olika förklaringar till den utomobligatoriska skadeståndsrätten. Två teoretiska huvudspår är samhällsnytta respektive behovet av trygghet för den enskilde.²⁷ Inom den första finns rättsekonomiska teorier som betonar skadeståndets handlingsdirigerande effekter och som i korthet går ut på välfärdsmaximering för kollektivet.²⁸ Den andra skolan kan kallas korrektiv rättvisa, och lägger större vikt vid skadeståndets reparerande funktion.²⁹ Den senare har en mer individualistisk syn, begränsad till vad som är rättvist i den enskilda situationen och för parterna i den.³⁰

---

²⁴ SOU 1950:16, s. 68 ff. Culparegeln har rötter i den romerska rätten och har sedan åtminstone 1600-talet funnits även i svensk civilrätt, se Jägerskiöld, Om culpa-ansvaret under 1600- och 1700-talen, s. 147 ff. Jfr dock Karlgren, Skadeståndsrätt, s. 9 f. som menar att culpabegreppet inte slog igenom fullt i Sverige förrän under 1800-talet. Se även Kleineman, Ren förmögenhetsskada, s. 22 ff. för en rättshistorisk översikt.

²⁵ Skadeståndsrätten har som framgått en stark historisk koppling till straffrätten, se bl.a. prop. 1972:5, s. 18, SOU 1963:33, s. 9 ff., Hellner & Radetzki, Skadeståndsrätt, s. 28 och Andersson, Skyddsändamål och adekvans, s. 254 f.

²⁶ Vad rättvisa är kan såklart diskuteras. Här används begreppet för såväl formell rättvisa (lika fall ska behandlas lika) som materiell rättvisa (vad som är rättvist). Det är främst i den senare betydelsen som det kan uppstå konflikter. Se t.ex. Dahlman, Rätt och rättfärdigande, s. 79 ff. Angående strävan efter rättvisa ska dock sägas att Lundstedt uttryckligen tog avstånd från begreppet eftersom han ansåg att det inte finns någon objektiv rättvisa. Se Lundstedt, Grundlinjer i skadeståndsrätten, senare delen II:2, s. 73 ff.

²⁷ Jfr utilitarismens nyttomaximering och liberalismens frihetssträvan.

²⁸ Exempelvis är den fria culpabedömningen (se avsnitt 2.2.1.3) klart rättsekoniskt influerad, se Posner, A theory of negligence, s. 32 ff. Se även Cooter & Ulen, Utdrag ur Law and Economics, s. 55 ff., för en beräkningsmodell grundad på Calabresis teorier.

²⁹ Se mer i bl.a. Schultz, Kausalitet, s. 108 ff., Andersson, Skyddsändamål och adekvans, s. 254 ff. och Peczenik, Juridikens allmänna läror, s. 256 f.

³⁰ Weinrib, The Idea of Private Law, s. 63 ff.

För att förstå ett regelverk som har vuxit fram under lång tid och som i praktiken fungerar olika beroende på skadeståndsregel kan det även vara lämpligt att se till vilka funktioner skadestånd fyller. Med funktion menas vilka faktiska effekter reglerna har. En av de mest grundläggande och uppenbara funktionerna har redan nämnts, nämligen *reparation*. Om grannen slår sönder mitt fönster kan jag få ersättning för det. Det kan vara tryggt att veta. Reparation anses av många vara skadeståndets främsta funktion.³¹ Men reparation är inte den enda funktionen – och om det var det enda syftet vore regelverket onödigt krångligt och ineffektivt. Dels medför långt ifrån alla skador en rätt till skadestånd, dels finns det inget som säger att den som har orsakat skadan har pengar att betala med. I så fall vore försäkringar en stabilare lösning.³² En annan funktion som brukar lyftas fram är därför att skadeståndsreglerna styr *kostnadsplaceringen*. Ur ett samhällsperspektiv är det nämligen nonsens att prata om att skadeståndet reparerar skadan. Reparationen sker ju på bekostnad av någon annan, nämligen skadevållaren.³³ Totalt sett har det inte gjorts någon vinst. Däremot styr skadeståndsreglerna vilka skador man får stå för själv och när man kan kräva ersättning av den som orsakat skadan.³⁴

Skadestånd anses också tillfredsställa rättskänslan på så vis att det ger *upprättelse* åt den skadelidande. Skadestånd är en form av rättsskipning där den skadelidande förutom pengar får en bekräftelse på att skadevållaren har gjort fel.³⁵ Att skadeståndet faktiskt fyller denna upprättelsefunktion har visats i studier.³⁶

Prevention är en av skadeståndets mest omdiskuterade funktioner. Tanken är att när människor vet att de måste betala för sin oaktsamhet så blir de mer försiktiga. Lundstedt hävdade till och med att om culparegeln inte fanns så skulle folk bete sig vårdslöst mot varandra kors och tvärs.³⁷ Sådana påståenden är i bästa fall gissningar. Ingen vet exakt vilken – om någon – preventiv verkan skadeståndet har.³⁸ Särskilt med hänsyn till att försäkringar täcker många av de skador som inträffar. Tvärt om finns det studier som

---

³¹ Se bl.a. Schultz, Kausalitet, s. 184, Andersson, Kausalitet och adekvans, s. 323, Hellner & Radetzki, Skadeståndsrätt, s. 36 f., Karlgren, Skadeståndsrätt, s. 8 ff. och prop. 1972:5, s. 75.

³² Vilket också har förespråkats, framför allt på personskadeområdet. Se prop. 1972:5, s. 85 ff. och Strahl i SOU 1950:16, s. 75 f.

³³ Hellner & Radetzki, Skadeståndsrätt, s. 37 och Agell, Samtycke och risktagande, s. 74 f.

³⁴ Vid diskussioner om hur den gränsen dras (eller bör dras) används rättsekonomiska och rättviseargument enligt ovan.

³⁵ SOU 1969:58, s. 30. Ibland räknas dock upprättelse som en del av reparationen, se Andersson, Skyddsändamål och adekvans, s. 324.

³⁶ Dahlstrand, Kränkning och upprättelse, s. 246 f. och Shuman, The Psychology of Compensation in Tort Law, s. 51 f.

³⁷ Enligt Lundstedt skulle allmänt kaos bryta ut och ”[f]örutsättningen för all produktion, för både samhälls- och privatekonomi vore borta.” Se Lundstedt, Grundlinjer i skadeståndsrätten, Förra delen, Culpa-regeln, s. 105 f.

³⁸ Hellner & Radetzki, Skadeståndsrätt, s. 40.

tyder på att culpa-baserat skadestånd åtminstone inte har någon avskräckande effekt.³⁹ Ett tecken på hur pendeln har svängt i preventionsfrågan sedan Lundstedts dagar är att när skadeståndslagen infördes på 1970-talet avfärdades i stort sett preventionsargumentet, åtminstone vid personskador.⁴⁰ En närliggande funktion som fortfarande brukar tillskrivas skadestandsreglerna är *ekonomisk prevention*. Då tänker man sig att skadestånd kan ge ekonomiska incitament att välja handlingsätt och metoder som inte leder till skador.⁴¹ Exempelvis kan höga skadestånd i kombination med strikt ansvar för miljöförstöring leda till att ett industriföretag gör den ekonomiska kalkylen att det är mer lukrativt att sluta spola ut kemikalier i sjön.⁴²

När regeln om kränkingsersättning på grund av brott infördes i SkL 2:3 motiverades den framför allt med reparationsargument.⁴³ Syftet med ersättningen är att lindra verkningarna av en kränkning. Tanken är att den skadelidande ska kunna använda pengarna till att resa på semester eller köpa något hen annars inte skulle ha haft råd med för att skingra tankarna. Regeln motiverades också med upprättelseargument. Skadeståndet ska vara ett bevis och en bekräftelse på att en kränkning har skett, och det ska bidra till att återställa den skadelidandes självrespekt och självkänsla.⁴⁴ Ersättningens storlek bestäms dock inte främst av hur kränkningen upplevdes utan av gärningens allvar.⁴⁵

Som kontrast brukar straff motiveras med framför allt *preventions-* och *vedergällningsargument*. Ibland påstås dessa stå i motsättning till varandra, men de kan också ses som två sidor av samma mynt.⁴⁶ Med ett sådant synsätt handlar det på kriminaliseringsnivå i stor utsträckning om allmänprevention.⁴⁷ Oönskade beteenden ska motverkas, och för att förbuden ska vara trovärdiga och avskräckande kan straff drabba den som bryter mot

---

³⁹ Shuman, *The Psychology of Deterrence in Tort Law*, s. 165 f.

⁴⁰ Prop. 1972:5, s. 80 f.

⁴¹ Hellner & Radetzki, *Skadeståndsrätt*, s. 41 f. och Bengtsson, *Försäkringsteknik och civilrätt*, s. 155.

⁴² Möjligen ger förutsebara och lättberäknade ekonomiska skador bättre förutsättningar för prevention än ideella skadestånd för personskador och kränkningar. Se Schultz, *Kränkning*, s. 61. Jfr NJA 1994 s. 637 (Hustler-målet) där HD visserligen motiverade ideell ersättning med preventionsargument, men där en viktig faktor tycks ha varit just förutsebarheten. För analys av målet, se Axberger, *Åra och integritet*, s. 716 ff.

⁴³ Reparation i vid bemärkelse. I propositionen står: ”Det ligger visserligen i sakens natur att själva kränkningen inte kan suddas ut genom ersättning i pengar”. Se prop. 2000/01:68, s. 48.

⁴⁴ SOU 1992:84, s. 214.

⁴⁵ SkL 5:6 och NJA 2007 s. 540.

⁴⁶ En klassisk uppdelning är mellan absoluta och relativa straffteorier, där de absoluta teorierna främst motiverar straff som vedergällning med etiska argument medan de relativa teorierna kännetecknas av ett praktiskt synsätt där syftet med straff är att förebygga brott. Dessa behöver dock inte stå i motsättning till varandra, utan straffet kan enligt min mening ha ett praktiskt syfte samtidigt som vedergällningen moraliskt rättfärdigas med etiska argument. Se även Leijonhufvud & Wennberg, *Straffansvar*, s. 15 ff. och Asp, *Ulväng & Jareborg, Kriminalrättens grunder*, s. 30 ff.

⁴⁷ Vid sidan av avskräckningseffekten finns teorier om kriminalisering som normbildande verktyg, där människor kan ändra uppfattning om vilka beteenden som är moraliskt acceptabla, se Lindblom, *Straffprocessens samhällsfunktioner*, s. 320 f. och Leijonhufvud & Wennberg, *Straffansvar*, s. 15 f.

reglerna. Observera att det står *kan* drabba, för långt ifrån alla som begår brott straffas. Det brukar inte anses vara ett stort problem. ”För att hålla en gräsmatta i fullgott skick krävs inte att ingen går på den, utan bara att slitaget inte överstiger ett visst mått” som det har uttryckts.⁴⁸ På domsnivå rör det sig om vedergällning. Domen ska spegla förkastligheten i gärningen. Inom straffrätten laborerar man med begrepp som skuld och straffvärde för att bestämma påföljd efter förtjänst och hur klandervärd handlingen är.⁴⁹ Till skillnad från skadestånd finns inget reparerande i straff. Tvärt om är det i grunden destruktivt och leder till obehag för den dömda.⁵⁰ På sätt och vis är straff det yttersta uttrycket för statens makt. Därför sägs ibland att kriminalisering ska vara en sista åtgärd (*ultima ratio*) om andra vägar för att avstyra ett problem är oframkomliga.⁵¹ Av samma skäl ska ingen dömas till straff om det inte är näst intill säkert att personen har begått ett brott. Konsekvensen att många brottslingar går fria, men det är som sagt kostnaden för att oskyldiga inte ska utsättas för straff.⁵²

Sammanfattningsvis finns både likheter och skillnader mellan skadestånd och straff. Historiskt finns starka kopplingar, men med tiden har de båda systemen glidit isär. Straff har ett uttalat preventivt syfte medan skadeståndets främsta funktion numera anses vara reparation. Karlsgren uttryckte det som att både straff och skadestånd är delar av rättighets-skyddet, men medan straffet är en rent destruktiv påföljd är skadestånd en sanktion som är nyttig för den skadelidande: ”Detta är det för skadeståndet specifika syftet, det som skadeståndet *alltid* och det som straffet *aldrig* har.”⁵³ Kränkningersättning är lite udda fågel i sammanhanget eftersom kopplingen till straffrätten är så tydlig. Ersättning utgår bara vid brott och fokus ligger på klander, precis som i straffrätten. Det är framför allt gärningen som bedöms, inte skadan.⁵⁴ Skadestånd för kränkning påminner därför om en sanktion för ett brottsligt beteende, och ligger närmare straffansvaret än vad skadestånd för personskada gör.⁵⁵

---

⁴⁸ Asp, Ulväng & Jareborg, Kriminalrättens grunder, s. 33.

⁴⁹ Ett annat begrepp som ofta används i stället för straffvärde är brottets svårhet, se Asp & von Hirsch, Straffvärde, s. 151 ff.

⁵⁰ Jareborg, Rättvisa och straffnivå, s. 84 ff. För en djupare diskussion, se von Hirsch, Proportionalitet och straffbestämning, s. 35 ff.

⁵¹ SOU 1992:61, s. 104 ff. Huruvida kriminalisering i praktiken används som en sista utväg är dock tveksamt, se von Hofer & Tham, Punishment in Sweden, s. 46.

⁵² Bolding, Bevisbördan och den juridiska tekniken, s. 86 f., Ekelöf, Edelstam & Heuman, Rättegång IV, s. 150, Nowak, Oskyldighetspresumtionen, s. 33 och 50 och Träskman, Kan gärningspersonens uppsåt bevisas med hållpunkter i sinnevärlden, s. 56 f.

⁵³ Karlsgren, Skadeståndsrätt, s. 15.

⁵⁴ Se mer i avsnitt 2.3.

⁵⁵ Jfr Friberg, Kränkningersättning, s. 889 ff.

2.2 Personskador

”Den som uppsåtligen eller av vårdslöshet vållar personskada eller sakskada skall ersätta skadan.”

(SkL 2:1)

2.2.1 Förutsättningar för ersättning

2.2.1.1 Skada

En grundläggande förutsättning för att någon ska vara skadeståndsskyldig för personskada är att det finns en skada. Med skada avses både fysiska och psykiska skador på och i människor.⁵⁶ Fysiska skador är bland annat sår, sjukdomar, ärr och hjärnskador. Psykiska skador kan vara depressioner, chocktillstånd och beteendestörningar. Om de psykiska skadorna brukar sägas att de måste vara medicinskt påvisbara för att ersättas.⁵⁷

Skadan måste ha drabbat någon annan än skadevällaren. Man kan inte bli skadeståndsskyldig för att man gör illa sig själv.

2.2.1.2 Handling

En annan förutsättning är att det finns en skadevällande handling eller underlåtenhet. När det gäller handlingar har människor som huvudregel en plikt att inte skada andra. Vid underlåtenhet är det endast i undantagsfall som skadeståndsansvar uppstår.⁵⁸ I den här uppsatsen ligger fokus på aktiva handlingar. Därför kommer inget mer att sägas om underlåtenhetsansvar. Ibland kallas detta objektiva rekvisit för vållande. Termen kommer dock inte att användas här eftersom den är otydlig på så vis att den ibland används som beteckning för själva handlingen och ibland för culpa.⁵⁹

2.2.1.3 Culpa

Culpa innebär att handlingen är åtminstone oaktsam.⁶⁰ Det brukar betecknas som det subjektiva rekvisitet för skadeståndsansvar. Culpabedömningen är dock till stor del objektiv och tendensen tycks vara att det är allt mer sällan som personliga omständigheter hos

---

⁵⁶ Prop. 1972:5, s. 576 och SOU 1995:33, s. 130 ff.

⁵⁷ Se bl.a. NJA 2000 s. 521 och NJA 2005 s. 919. Vanlig bevisning är läkarunderlag för sjukskrivningen eller annan medicinsk utredning, se RH 2002:10.

⁵⁸ NJA 2013 s. 145, särskilt p. 21 och Hellner & Radetzki, Skadeståndsrätt, s. 104 ff.

⁵⁹ Jfr Bengtsson & Strömbäck, Skadeståndslagen, s. 55 med Hellner & Radetzki, Skadeståndsrätt, s. 121.

⁶⁰ Även uppsåt räknas som culpa. Men eftersom det räcker med oaktsamhet för skadeståndsansvar brukar gränsdragningen mot uppsåt inte studeras inom skadeståndsrätten.

skadevållaren har betydelse.⁶¹ En culpabedömning går ut på att avgöra om den som har orsakat en skada borde ha agerat på ett annat sätt. Den klassiska metoden är att föreställa sig hur en förnuftig och hänsynsfull person skulle ha betett sig i samma situation.⁶² Metoden kan kritiseras för att vara intetsägande och egentligen bara hänvisa till magkänslan. Numera görs ofta i första hand jämförelser med normer i författningar, föreskrifter och prejudikat. Om handlandet avviker från det stadgade anses det i regel vara oaktsamt.⁶³ Till exempel utgår skadestånd i princip alltid vid skador orsakade genom brott.⁶⁴ Ger dessa metoder inget svar kan domstolen göra en så kallad fri bedömning. En sådan går ut på att väga risken för skada och skadans storlek mot möjligheterna att inse risken och förebygga skadan.⁶⁵ Med skadans storlek menas då inte hur stort ett skadestånd skulle bli i kronor. Om exempelvis ett barn dör kan skadeståndet bli relativt litet men skadan är ändå väldigt stor.⁶⁶ Den fria metoden är inte en exakt kalkyl med siffror, och man kan fråga sig om den egentligen inte är precis lika lös i kanterna som den klassiska bonus pater-modellen. Fördelen ligger måhända i att den pekar ut ett antal faktorer som ska beaktas. I vissa fall kan subjektiva element komma in i culpabedömningen. Så kan det vara om det finns anledning att ställa särskilt höga krav på skadevållaren, exempelvis på grund av tidigare erfarenheter eller särskild kompetens.⁶⁷ Sammanfattningsvis handlar en culpabedömning inte främst om vad som försiggick inne i huvudet på skadevållaren, utan om att jämföra agerandet med en standard.

2.2.1.4 Ansvarsfrihet

I vissa situationer är skadestånd uteslutet eftersom det är tillåtet att orsaka skada enligt culpapregeln. Så är det vid *rättfärdigande* omständigheter som nöd, nödvärn och samtycke.⁶⁸ Om dem står inget i SkL, däremot i BrB 24 kap. Vid sexuella övergrepp ligger samtycke närmast till hands. Med samtycke menas i första hand ett frivilligt medgivande att lida en viss skada, och ett uppsåtligt handlande är då bara otillåtet om det under förutsättningarna

---

⁶¹ Hellner & Radetzki, Skadeståndsrätt, s. 134.

⁶² Bengtsson & Strömbäck, Skadeståndslagen, s. 56. Klassiskt uttryckt är förebilden den gode familjefadern, bonus pater familias, se Dahlman, Konkurrerande culpakriterier, s. 153.

⁶³ Normerna kan också vara lokala sedvänjor och aktsamhetskrav inom vissa yrkesgrupper eller sport och lek. Exempelvis bedöms läkare mot en kunskaps- och aktsamhetsstandard som gäller för läkare. Se Dahlman, Konkurrerande culpakriterier, s. 39 ff. och Hellner & Radetzki, Skadeståndsrätt, s. 123 ff.

⁶⁴ Hellner & Radetzki, Skadeståndsrätt, s. 81.

⁶⁵ Det finns många exempel på fri culpabedömning i praxis. Se bl.a. NJA 1981 s. 683 och NJA 2011 s. 454.

⁶⁶ I NJA 1993 s. 149 gjorde HD en relativt sträng culpabedömning på grund av risken för personskada vid golfslag. Se även Hellner & Radetzki, Skadeståndsrätt, s. 129.

⁶⁷ Hellner & Radetzki, Skadeståndsrätt, s. 134.

⁶⁸ Bengtsson & Strömbäck, Skadeståndslagen, s. 59.

är oförsvarligt, exempelvis för att skadan är för stor.⁶⁹ Den skadeståndsrättsliga bedömningen följer normalt den straffrättsliga och vid straffrihet är skadestånd uteslutet.⁷⁰ Även utanför straffrättsliga sammanhang kan samtycke vara ansvarsbefriande enligt samma princip. Samtyckesfrågan kompliceras av att det vid oaktsamt orsakade skador ofta snarare handlar om samtycke till risk för skada än samtycke till skada.⁷¹ Det har då betydelse vilken eller vilka risker den skadelidande samtyckt till.⁷² Det är i viss mån oklart i vilken utsträckning samtycke i sådana fall kan innebära ansvarsfrihet, men samtycket ingår som en faktor i culpabedömningen.⁷³ Om samtycket inte medför ansvarsfrihet, exempelvis för att skadan är oförsvarligt stor, kan det ändå innebära jämkning av skadeståndet på grund av medvållande.⁷⁴ Vid personskador krävs dock att den skadelidande varit grovt vårdslös för att jämkning ska komma i fråga. Om den skadelidande samtyckt till risk men inte varit grovt vårdslös ska alltså antingen fullt skadestånd utgå eller skadeståndstalan ogillas helt.

Det kan också vara så att skadestånd inte utgår trots att handlandet som orsakade skadan är straffbelagt. Så kan det vara när syftet med kriminaliseringen är ett annat än att skydda den skadelidande. Man säger att *skyddsintresset* är ett annat och att skadan faller utanför ändamålet med normen.⁷⁵ Skolboksexemplet är att smuggling inte ger rätt till ersättning åt smugglarens konkurrenter trots att de lider ekonomisk skada av brottet.

2.2.1.5 Adekvat kausalitet

Mellan skadan och den oaktsamma handlingen måste det finnas ett *orsakssamband*. Det låter kanske enkelt, men är ett av de mest omdebatterade och komplicerade begreppen i skadeståndsrätten.⁷⁶ Kausaliteten, som det heter, analyseras ofta utifrån begreppen nödvändig och tillräcklig betingelse, men även andra modeller har förts fram.⁷⁷ Orsakssambandet är en faktisk fråga om vad som har hänt. Till det kommer normativa överväganden. Kausaliteten måste vara någorlunda påräknelig för att medföra skadeståndsansvar. Allt för av-

---

⁶⁹ Se BrB 24:7. Samtycket behöver inte vara uttalat utan kan ske tyst, se NJA 2004 s. 176.

⁷⁰ Hellner & Radetzki, Skadeståndsrätt, s. 116 ff. och NJA 1997 s. 636.

⁷¹ Bengtsson & Strömbäck, Skadeståndslagen, s. 60 f. och Bengtsson, Skadestånd vid sport, lek och sällskapsliv, s. 37 ff.

⁷² Agell, Samtycke och risktagande, s. 243 ff.

⁷³ Se Bengtsson & Strömbäck, Skadeståndslagen, s. 61, Hellner & Radetzki, Skadeståndsrätt, s. 118 och Agell, Samtycke och risktagande, s. 100 ff.

⁷⁴ SKL 6:1.

⁷⁵ Andersson, Skyddsändamål och adekvans, s. 365 ff. Jfr justitierådet Nordensons tillägg i NJA 1976 s. 458.

⁷⁶ Schultz, Kausalitet, s. 27 ff., Andersson, Kausalitetsproblem – kausalitet eller problem, s. 19 ff. och Carlsson, Arbetskada, s. 265 ff.

⁷⁷ Agell, Orsaksrekvisit och beviskrav i skadeståndsrätten, Schultz, Kausalitet, s. 268 och Hellner & Radetzki, Skadeståndsrätt, s. 185. Schultz förespråkar den så kallade NESS-teorin som förenklat uttryckt går ut på att undersöka om en omständighet var en nödvändig del av de faktorer som var tillräckliga för att orsaka skadan. Se Schultz, a.a., s. 415 f.

lägsna, oförutsägbara och osannolika skadeföljder behöver inte ersättas trots att det finns ett orsakssamband. Kausaliteten ska vara *adekvat*.⁷⁸ Att den skadelidande är särskilt känslig och skadas lätt är normalt inget som påverkar ersättningskyldigheten.⁷⁹ Det uttrycks ibland som att skadevällaren får ta den skadelidande som den är.

2.2.2 Ersättningen

I SkL 5:1 första stycket finns i tre punkter uppräknat vilka följder av en personskada som ska ersättas. Den skadelidande får alltså inte ersättning för själva personskadan, utan för följderna. Varje förlust måste vara adekvat orsakad av den skadevällande handlingen för att vara ersättningsgill.⁸⁰

2.2.2.1 Sjukvårdskostnader m.m.

Lejonparten av sjukvårdskostnaderna betalas av staten i och med finansieringen av den allmänna sjukvården. Sjukvårdskostnader utöver dessa kan ersättas genom skadestånd. Principen är att kostnaderna måste ha varit nödvändiga och vården ligga på normal standard.⁸¹ Terapikostnader i samband med psykiska personskador ersätts enligt samma princip. Även anhörigas inkomstförluster och kostnader för resor vid sjukbesök kan i viss mån ersättas under den här punkten, liksom utgifter för anpassning av bostad och liknande.⁸²

2.2.2.2 Inkomstförlust

När det gäller ersättning för inkomstförlust på grund av skada görs skillnad mellan förfluten tid och framtida förluster. För redan inträffade förluster utförs en konkret beräkning av den faktiska förlusten. Framtida inkomstbortfall beräknas av naturliga skäl mer skönsmässigt.⁸³ Utgångspunkten är vad den skadelidande skulle ha tjänat om skadan inte inträff-

---

⁷⁸ En grundlig genomgång av adekvansläran finns i Andersson, Skyddsändamål och adekvans, s. 87 ff. Andersson är dock kritisk. Inte till en normativ begränsning av ersättningsbara följder, men han menar att adekvansläran inte är tillräcklig och förespråkar i stället en skyddsändamålslära som bland annat omfattar såväl adekvans som ovan nämnda skyddsintresse, se a.a., s. 357 ff.

⁷⁹ Andersson, Skyddsändamål och adekvans, s. 493 ff. och Carlsson, Arbetskada, s. 403.

⁸⁰ Hellner & Radetzki, Skadeståndsrätt, s. 184.

⁸¹ Prop. 1975:12, s. 146. Som huvudregel får man därför inte ersättning om man för sin egen bekvämlighet hyr enskilt rum på privatklinik, såvida det inte finns särskilda behandlingsfördelar med det, se SOU 1995:33 s. 66 f. Jfr NJA 1961 s. 425 där utomlandsvistelser ansågs påkallade av den skadelidandes hälsotillstånd och NJA 1968 s. 23 där den skadelidande fick ersättning för vissa extrakostnader för privat sjukhem.

⁸² Bengtsson & Strömbäck, Skadeståndslagen, s. 182.

⁸³ Prop. 1975:12, s. 103 f.

fat. Från det avräknas vad den skadelidande uppskattningsvis kommer att tjäna – eller bör kunna tjäna – trots skadan.⁸⁴

2.2.2.3 *Ideella skador*

Den tredje ersättningsposten i SkL 5:1 skiljer sig från de tidigare genom att den avser så kallade ideella skador. Med det menas skadeverkningar som till naturen är svåra att mäta i pengar. De skador som räknas upp är sveda och värk, lyte eller annat stadigvarande men samt särskilda olägenheter.

Sveda och värk är fysiska och psykiska besvär under den akuta sjuktiden. Lyte och stadigvarande men är bestående skador. Som fysiska besvär räknas smärta och andra obehag. Psykiska besvär kan vara exempelvis ångest, sömnsvårigheter, oro, depressioner och sexuella störningar.⁸⁵ Posten särskilda olägenheter har numera begränsad betydelse och kommer inte att beröras närmare.⁸⁶

Eftersom det är svårt att bestämma ideella skadors storlek är beräkningen standardiserad. Ersättningsbeloppen bestäms i regel med hjälp av Trafikskadenämndens tabeller, vilket har sanktionerats av HD.⁸⁷ Schablonerna ska dock inte tillämpas när det finns utredning som gör det möjligt att bestämma skadans storlek mer precist.⁸⁸ När det gäller sveda och värk anger schablonerna ett belopp i kronor per månad under akut sjuktid. Vilken typ av händelse som orsakat skadan har bara betydelse om det påverkar längden på den akuta sjuktiden, ersättningen per månad förändras inte.⁸⁹ För den arbetsföra befolkningen är akut sjuktid ofta samma som sjukskrivningstiden. Vid psykiska besvär blir det hela knepigare. Ur behandlingssynpunkt kan det vara önskvärt att den skadelidande inte är sjukskriven.⁹⁰ Man får då göra en uppskattning av hur lång den akuta sjuktiden är.⁹¹ Samma sak gäller för barn och pensionärer som inte blir sjukskrivna.⁹² Vid sexuella övergrepp drabbas den utsatta ofta av psykiska personskador, men praxis i både domstolar och vid Brottskadenämnden är att det inte krävs att den skadelidande har varit sjukskriven för att ersättning för sveda och värk ska utgå.⁹³ Våldtäktsoffer är också många gånger bara sjuk-

---

⁸⁴ Carlsson, *Arbetskada*, s. 620 ff.

⁸⁵ För detta stycke, se prop. 2000/01:68, s. 24.

⁸⁶ Prop. 2000/01:68, s. 29.

⁸⁷ NJA 1972 s. 81, NJA 1991 s. 766. Se även prop. 1975:12 s. 111.

⁸⁸ Se bl.a. NJA 2005 s. 919.

⁸⁹ NJA 1992 s. 740 I.

⁹⁰ Trafikskadenämndens tabell för sveda och värk 2015.

⁹¹ SOU 1995:33, s. 344. Se även NJA 1990 s. 186.

⁹² NJA 2005 s. 919.

⁹³ SOU 1992:84, s. 218 f.

skrivna en kort tid eller inte alls.⁹⁴ I stället finns en presumtion för skada. Den skadelidande behöver normalt inte bevisa varken förekomsten av skada eller dess storlek.⁹⁵ För våldtäkt ”av normalgraden” är schablonen 15 000 kronor i ersättning.⁹⁶

Att använda presumtioner för ideella skador förekommer även i andra fall.⁹⁷ Men att kalla det ”presumtion” är missvisande. En presumtion ska kunna motbevisas. Det är förmodligen omöjligt för den som döms för våldtäkt att motbevisa att offret har fått psykiska besvär. Vad det rör sig om är snarast en rättsregel som säger att offer för brottsliga sexuella övergrepp ska få ideell personskadeersättning med visst belopp.⁹⁸

2.3 Kränkningersättning

”Den som allvarligt kränker någon annan genom brott som innefattar ett angrepp mot dennes person, frihet, frid eller ära skall ersätta den skada som kränkningen innebär.”

(SkL 2:3)

2.3.1 Förutsättningar för ersättning

För att skadestånd för kränkning ska utgå krävs uttryckligen att ett brott har begåtts.⁹⁹ Det finns således en stark koppling till straffrättsligt ansvar. Kravet på brott ska dock inte övertolkas. Skadevällaren behöver inte fällas i en brottmålsprocess. Det innebär bland annat att en skadevällare som inte har uppnått straffmyndig ålder ändå kan dömas att betala kränkningersättning för brottet. Brottet kan också vara preskriberat utan att det hindrar skadeståndsansvar.¹⁰⁰

---

⁹⁴ Svendenius, Ersättning till offer för sexualbrott 1, s. 65.

⁹⁵ Se bl.a. NJA 2012 s. 564 (våldtäkt mot barn) där målsägandens skadeståndsyrkande uttryckligen var grundat helt på schabloner för brottstypen och inte ett försök att fastställa skadan i det enskilda fallet, vilket HD godtog. Se även NJA 2005 s. 919 och RH 2010:37, där hovrätten uttalade att ”[d]et får anses ligga i sakens natur” att den som blir våldtagen drabbas av sveda och värk. I SOU 1992:84, s. 218 konstateras att praxis är att schablonbaserad ersättning för sveda och värk utgår regelmässigt vid sexuella övergrepp. Se även Svendenius, Ersättning till offer för sexualbrott 2, s. 388 om praxis vid brottskadeersättning.

⁹⁶ Brottsoffermyndighetens avgörande i Dnr 10421/2012. Vad som är en ”normal” våldtäkt kan dock diskuteras.

⁹⁷ Se bl.a. NJA 1993 s. 41 I-II och NJA 2000 s. 521 för psykiska personskador vid närståendes död. I det senare målet skrev HD att ”det ligger i sakens natur” att anhöriga får psykiska besvär.

⁹⁸ Jfr anhörigersättning som diskuteras i Andersson, Juridisk verklighetsbild – realitet eller simulacrum.

⁹⁹ Här behandlas endast ersättning för kränkning enligt SkL 2:3. I praxis har skadestånd utgått även när det allmänna kränkt vissa rättigheter, se bl.a. NJA 2005 s. 462.

¹⁰⁰ För detta stycke, se prop. 2000/01:68, s. 48. Jfr NJA 1990 s. 231 som gällde skadestånd för förtal efter att den tilltalade avlidit.

Det räcker inte att ett brott har begåtts. Brottet måste vara av en viss typ och dignitet. Det ska till att börja med vara ett angrepp mot *person, frihet, frid* eller *ära*. Orden syftar närmast på vilka skyddsintressen de olika straffbuden har. Exempelvis tar angrepp mot person sikte på kriminaliseringar som motiveras med skydd för den kroppsliga integriteten, exempelvis misshandel, mordförsök och våldtäkt.¹⁰¹ Kränkningen måste också vara *allvarlig* för att skadeståndsskyldighet ska föreligga. ”Bagatellartade kränkningar bör inte medföra att skadestånd ska betalas”, som det står i propositionen.¹⁰² Vissa brottstyper, som sexualbrott och de flesta våldsbrott, anses dock generellt vara sådana att de innebär allvarliga kränkningar.¹⁰³ Kravet på allvarlighet innebär också att om den skadelidande på något vis gett upp sitt anspråk på respekt för den personliga integriteten så är kränkningen inte allvarlig. Så kan det vara om personen provocerat fram ett slagsmål eller om den skadelidande på annat sätt frivilligt har deltagit i gärningen.¹⁰⁴

2.3.2 Ersättningen

Till skillnad från personskadeersättning bestäms storleken på kränkingsersättning inte i första hand utifrån hur allvarlig skadan är utan genom en bedömning av den skadevällande handlingen.¹⁰⁵ Domstolarna ska främst se till hur allvarlig kränkningen är typiskt sett.¹⁰⁶ De faktorer som särskilt har betydelse är handlingens varaktighet, om den varit förnedrande, ägnad att framkalla allvarlig rädsla, riktats mot någon med särskilda svårigheter att värna om sin personliga integritet, inneburit missbruk av beroende- eller förtroendeförhållande eller varit ägnad att väcka allmän uppmärksamhet. Hur den drabbade upplevt kränkningen har bara betydelse i undantagsfall.¹⁰⁷ På så sätt har kränkingsersättning större likheter med straffrättsliga sanktioner än andra skadeståndstyper.¹⁰⁸

Liksom för andra ideella ersättningar är det svårt att sätta ett värde i kronor på allvarligheten i en kränkning. Enligt förarbetena ska ersättningen därför bestämmas skönsmässigt

---

¹⁰¹ Uppdelningen är inte strikt och en kriminalisering kan ha flera skyddsintressen. Till exempel kan en våldtäkt vara ett angrepp mot såväl person som frid, frihet och ära. Se Friberg, Kränkingsersättning, s. 550.

¹⁰² Prop. 2000/01:68, s. 65.

¹⁰³ Prop. 2000/01: 68, s. 65.

¹⁰⁴ Jfr NJA 2006 s. 79 I där HD dock slår fast att det kan vara en allvarlig kränkning trots frivillighet om det handlar om sexuella handlingar mot en minderårig. Jfr dock NJA 2013 s. 569 där åldersskillnaden var liten.

¹⁰⁵ SkL 5:6.

¹⁰⁶ Bengtsson & Strömbäck, Skadeståndslagen, s. 72.

¹⁰⁷ Prop. 2000/01:68, s. 74. Se även NJA 2007 s. 540 där ett sovande barn utnyttjades sexuellt. Trots att barnet inte uppfattat övergreppet utgick skadestånd för kränkningen.

¹⁰⁸ Friberg jämför kränkingsersättningen med medeltida boten, se Friberg, Kränkingsersättning, s. 904.

baserat på förhärskande etiska och sociala värderingar.¹⁰⁹ I praktiken sker det genom schabloner. För våldtäkt är schablonen 100 000 kronor.¹¹⁰

Schultz har kritiserat kränkingsregeln som skadeståndsrättsligt apart eftersom såväl orsakskrav som skadebedömning sätts ur spel genom att det främst är gärningen som bedöms, inte hur den skadelidande påverkats personligen.¹¹¹ På så vis påminner kränkingsersättning om ersättning för ideella psykiska personskador – det är snarast fråga om en rättsregel som säger att den som utsatts för visst brott ska få en schablonbestämd summa pengar.¹¹²

2.4 Brott

Frågan om vad ett brott är besvaras här mycket kort med utgångspunkt i Jareborgs systematisering av straffrätten. Enligt den kan brottbegreppet delas upp i två huvuddelar: *otillåten gärning* och *personligt ansvar*.¹¹³

2.4.1 Otillåten gärning

En grundläggande förutsättning för att ett agerande ska vara brottsligt är att den konkreta gärningen uppfyller rekvisiten i ett straffbud. I brottsbeskrivningarna ingår inte enbart objektiva rekvisit utan ibland även subjektiva delar. Exempelvis krävs vid stöld att gärningspersonen har tillägnelseuppsåt.¹¹⁴ I den här uppsatsen kallas dessa rekvisit något oegentligt ändå för objektiva rekvisit.

Även inom straffrätten uppkommer frågor om orsakssamband mellan gärning och följd. Har man exempelvis orsakat någons död enligt mordbestämmelsen genom att bjuda på cigaretter ett helt liv? Ett sätt att avgränsa straffrättsligt relevanta gärningar från andra är genom begreppet *gärningsculpa*. I det ligger att en kontrollerad gärning ska utgöra ett otillåtet risktagande, vilket i stort sett motsvarar en skadeståndsrättslig objektiv culpa-

---

¹⁰⁹ Prop. 2000/01:68, s. 51.

¹¹⁰ Sedan 2013 efter beslut i Nämnden för brottsskadeersättning i Dnr 10421/2012. Schablonen har bekräftats av HD indirekt i NJA 2014 s. 499, p. 25. Utvecklingen av schablonerna sker i växelverkan mellan HD och Brottsoffermyndigheten, se Friberg, Kränkingsersättning, s. 738.

¹¹¹ Om skadan är samma sak som gärningen går det knappast att tala om orsakssamband mellan gärning och skada. Se Schultz, Kränkning, s. 30 ff.

¹¹² Dock kan den skadelidandes upplevelse av kränkningen som framgått i vissa fall ha betydelse.

¹¹³ Asp, Ulväng & Jareborg, Kriminalrättens grunder, s. 58 f.

¹¹⁴ Ett sådant rekvisit kallas enligt Jareborgs terminologi överskjutande uppsåtsrekvisit, se Asp, Ulväng & Jareborg, Kriminalrättens grunder, s. 60.

bedömning.¹¹⁵ Det är en normativ bedömning där agerandet jämförs med en aktsamhetsstandard. Att bjuda på cigaretter kan knappast anses vara ett otillåtet risktagande. Därför rör det sig inte om mord i exemplet, även om det finns ett orsakssamband mellan handlingen och dödsfallet.¹¹⁶ Gärningsmannens egen uppfattning eller avsikt har normalt ingen betydelse för frågan om gärningsculpa.¹¹⁷

I gärningsculpabedömningen ingår att avgöra om följderna av, eller farorna med, gärningen är relevant orsakade. Med det menas att de ska vara ett förverkligande av den risk som gjorde att risktagandet var otillåtet. Vid en jämförelse med skadeståndsrätten motsvarar det ungefär kraven på adekvans och normskyddsläran. När det i straffbestämmelsen inte finns krav på viss följd kan det handla om händelseförlopp som gärningsmannen har full kontroll över. I så fall kan det bli fånigt att tala om risktagande eftersom det framstår som självklart. Exempelvis förövas brottet våldtäkt många gånger med full gärningskontroll och gärningsculpabedömningen blir då okomplicerad.¹¹⁸

Förutom att gärningen ska motsvara rekvisiten i ett straffbud fordras också att det inte föreligger några rättfärdigande omständigheter enligt BrB 24 kap. Gärningar som begås inom gränserna för nödvärnsrätten eller med giltigt samtycke är inte brottsliga. Frågan om när ett samtycke är giltigt är dock komplicerad. Klart är att det ska komma från den vars intresse det rör, gälla under hela gärningen, vara allvarligt menat och frivilligt.¹¹⁹ Det finns dock flera gränsfall där rättsläget är oklart om ett samtycke kan sägas vara frivilligt och därmed giltigt.¹²⁰ Det ska också påpekas att det för sexualbrotten sällan är samtyckesbestämmelsen i BrB 24:7 som tillämpas eftersom samtyckesfrågan ofta ingår som rekvisit i brottsbestämmelserna. Det är dock i princip samma bedömning som görs.¹²¹ Även utöver bestämmelserna i BrB 24 kap. finns ett utrymme för ansvarsfrihet enligt oskrivna regler om social adekvans.¹²² När ett agerande är allmänt godtaget i samhället är det också straffritt, även om det inte kan rättfärdigas enligt någon av bestämmelserna i BrB 24 kap.¹²³

---

¹¹⁵ Även om den straffrättsliga tröskeln för culpa sägs ligga högre än inom skadeståndsrätten, se Asp, Ulväng & Jareborg, *Kriminalrättens grunder*, s. 135 ff. och 173. Som förtydligande ska också sägas att kravet på gärningsculpa inte bara avser oaktsamhetsbrott utan även uppsåtsbrott.

¹¹⁶ Exemplet är taget från Asp, Ulväng & Jareborg, *Kriminalrättens grunder*, s. 62.

¹¹⁷ Asp, Ulväng & Jareborg, *Kriminalrättens grunder*, s. 135.

¹¹⁸ Asp, Ulväng & Jareborg, *Kriminalrättens grunder*, s. 143.

¹¹⁹ NJA 1997 s. 636 och Leijonhufvud & Wennberg, *Straffansvar*, s. 96 ff.

¹²⁰ Asp, *Sex & samtycke*, s. 83 ff.

¹²¹ Asp, *Sex & samtycke*, s. 82 och Leijonhufvud & Wennberg, *Straffansvar*, s. 97.

¹²² NJA 2009 s. 776 och NJA 1997 s. 636.

¹²³ Exempelvis går det knappast att säga att den som deltar i idrott samtycker till alla skador som kan orsakas genom överträdelser av reglerna för sporten, men även sådant agerande anses ofta vara tillåtet. Se prop. 1993/94:130, s. 40 f.

Om en kontrollerad gärning är gärningsculpös utan att det finns rättfärdigande omständigheter är det en *otillåten gärning*.

2.4.2 Personligt ansvar

En otillåten gärning är brottslig om gärningsmannen har personlig skuld. Då pratar man inte längre om gärningsculpa utan om *personlig culpa*. Enligt täckningsprincipen ska den personliga culpan omfatta hela den otillåtna gärningen. För de flesta brott är rekvisitet för personlig culpa – det så kallade subjektiva rekvisitet – uppsåt.¹²⁴ Det innebär att uppsåtet i princip ska täcka samtliga moment i den konkreta gärningen som motsvaras av rekvisiten i en straffbestämmelse samt frånvaron av rättfärdigande omständigheter.¹²⁵

Det finns olika grader av uppsåt och här ska endast sägas att det inte krävs att gärningspersonen har fullständig avsikt och insikt om den otillåtna gärningen och dess effekter för att gärningen ska vara uppsåtlig. Det räcker att gärningspersonen misstänker risken för en viss omständighet men inte ser det som ett tillräckligt skäl för att avstå från gärningen. Det kallas likgiltighetsuppsåt och gränsar mot oaktsamhet.¹²⁶

Vad gäller oaktsamhet finns två varianter: medveten och omedveten. Vid medveten oaktsamhet misstänker gärningsmannen risken men är inte likgiltig till dess förverkligande, bara till risken.¹²⁷ Skillnaden mot likgiltighetsuppsåtet kan tyckas hårfin men är vilken inställning gärningspersonen har till följden eller omständigheten. Omedveten oaktsamhet karaktäriseras av att gärningsmannen inte insåg men borde ha förstått att en viss omständighet förelåg eller att någon följd skulle inträffa. Den som svingar en golfklubba omkring sig kanske inte förstår att han kommer att träffa någon i huvudet och skada denne. Men om personen tänkt sig för (vilket man kan begära) skulle han ha förstått det.

Förutom skuld krävs för personligt ansvar också att det inte finns några ursäktande omständigheter. Här ska bara sägas att i undantagsfall kan även en otillåten gärning som begåtts med uppsåt vara ursäktad och därför inte brottslig. Exempel är vid excess och straffrättsvillfarelse.¹²⁸

---

¹²⁴ BrB 1:2.

¹²⁵ Vissa mindre avvikelser mellan det uppfattade händelseförloppet och det verkliga kan dock förekomma, se Asp, Ulväng & Jareborg, Kriminalrättens grunder, s. 323 ff.

¹²⁶ NJA 2004 s. 176.

¹²⁷ Se Jareborg, Straffrättsideologiska fragment, s. 195 ff. Jareborg resonerar utifrån nivåer av likgiltighet om varför uppsåt är mer klandervärdt än medveten oaktsamhet som i sin tur är mer klandervärdt än omedveten oaktsamhet, vilket avspeglas i att det enligt de flesta brottsbestämmelser krävs uppsåtliga gärningar.

¹²⁸ BrB 24:6 och 24:9.

3 Processrättsliga grunder

”Att en del åtal ogillas, trots att den tilltalade är skyldig, är visserligen inte så farligt. Det är ändå så många brott som förblir obeivrade ...”

- Per Olof Ekelöf¹²⁹

Processrätten kring skadeståndsanspråk är komplex. Särskilt när anspråket handläggs kumulerat med ett åtal. Många av reglerna saknar dock direkt relevans för den här framställningen och kommer inte att tas upp. I det här avsnittet behandlas framför allt terminologi och grunder som är gemensamma för avsnitten 5 och 6 för att undvika upprepningar. I dessa senare avsnitt förs längre resonemang om vissa regler.

3.1 Rent civilrättslig tvist

En talan om skadestånd är ett civilrättsligt anspråk. Det ska som huvudregel föras som ett dispositivt tvistemål där talan väcks genom stämning.¹³⁰ Käranden kan föra en fullgörelse-talan för att få svaranden att ersätta en eller flera skadeföljder, eller en fastställsetalan om skadeståndsskyldigheten i sig.¹³¹ Att tvistemålet är dispositivt innebär att dispositionsprincipen gäller, det vill säga att parterna i stor utsträckning själva bestämmer över tvisten. Det är parterna som sätter upp ramarna för vad rätten kan döma och parterna som avgör hur omfattande processmaterialet ska vara. Det kommer till uttryck i RB 17:3 där det står att rätten inte får döma över annat eller mer än en part yrkat, samt att domen inte får grundas på omständighet som inte har åberopats som grund. Om käranden har yrkat 10 000 kronor i skadestånd på viss grund kan domstolen inte döma ut 20 000 kronor eller 10 000 kronor på en annan grund. Svaranden kan medge anspråket eller erkänna omständigheter. I så fall är det bindande för rätten.¹³²

---

¹²⁹ Ekelöf & Edelstam, Rättegång I, s. 72.

¹³⁰ RB 13:4

¹³¹ RB 13:1 respektive 13:2.

¹³² Ekelöf, Edelstam & Heuman, Rättegång IV, s. 61 ff.

3.2 Enskilt anspråk

För skadestånd i anledning av brott är det enligt RB 22:1 ofta möjligt att sammanföra anspråket med åtalet. Skadeståndskravet kallas då enskilt anspråk och prövas i samband med åtalet. Målet handläggs i huvudsak enligt brottmålsregler, men parterna disponerar över processmaterialet i skadeståndsfrågan som i ett vanligt tvistemål.¹³³ En sådan *kumulera* talan är det vanligaste i dag.¹³⁴

Man ska notera att det i paragrafen står ”i anledning” av brott. Det betyder att skadeståndsanspråket inte behöver vara grundat enbart på den brottsliga gärningen, utan även andra omständigheter kan ingå i grunden för käromålet. Skolboksexemplet är att ett försäkringsbolag kan åberopa ett försäkringsavtal för att föra talan i den skadelidandes ställe.¹³⁵ Det är också möjligt för den skadelidande att åberopa vårdslöst handlande som andrahandsgrund för skadeståndstalan, även om straffrättsligt ansvar bara kan bli aktuellt vid uppsåt. Gränsen till när det inte längre är i anledning av brott går när det blir fråga om en annan gärning.¹³⁶

Vid brott som faller under allmänt åtal är åklagaren skyldig att på målsägandens begäran föra dennes talan om enskilt anspråk mot den tilltalade, så länge det inte innebär en väsentlig olägenhet eller att kravet inte är uppenbart ogrundat.¹³⁷ Varje olägenhet är inte väsentlig, utan det kan exempelvis vara att skadeståndsfrågan är så komplicerad att en utredning skulle fördröja åtalet så mycket att häktningstiden inte kan hållas.¹³⁸ I sexualbrottmål ska i princip alltid ett målsägandebiträde utses, och det är i så fall i första hand denne som bistår målsäganden med att föra talan om enskilt anspråk.¹³⁹

3.3 Bevisregler m.m.

I en tvist är parterna sällan överens om vad som har hänt. Det är då bevisregler får betydelse. Det som ska bevisas är *rättsfakta*. Med det menas omständigheter som är av omedel-

---

¹³³ RB 22:1 andra meningen e contrario och Ekelöf & Edelstam, Rättegång I, s. 67 f.

¹³⁴ SOU 2007:6, s. 289.

¹³⁵ Ekelöf, Rättegång II, s. 184.

¹³⁶ Fitger m.fl., Rättegångsbalken, kommentaren till 22:1 och Ekelöf, Rättegång II, s. 187.

¹³⁷ RB 22:2, där det dock krävs att det enskilda anspråket är ”på grund” av brottet och inte ”i anledning av” som i RB 22:1. HD har dock i NJA 1994 s. 306 sagt att det inte ska tolkas så att åklagaren är förhindrad att åberopa även andra omständigheter än sådana som omfattas av gärningsbeskrivningen. Behörigheten är alltså vidare än skyldigheten.

¹³⁸ Ekelöf, Rättegång II s. 186 och Fitger m.fl., Rättegångsbalken, kommentaren till 22:1. Jfr också RB 22:5 om att anspråket kan separeras från brottmålet och handläggas i separat tvistemålsprocess.

¹³⁹ Lag (1988:609) om målsägandebiträde 1 och 3 §§.

bar betydelse för en rättsföljd. Ibland används termen abstrakta rättsfakta om rekvisiten i en rättsregel och konkreta rättsfakta om de faktiska omständigheter som ska bevisas i målet.¹⁴⁰ Här används termen enbart i den senare betydelsen. Från dem ska skiljas *bevisfakta*, som endast har indirekt betydelse för rättsföljden. Bevisfakta används som bevis för ett rättsfaktums existens eller icke-existens.¹⁴¹

Begreppet *bevisbörda* används för att visa vilken part som ska bevisa förekomsten av ett rättsfaktum ifall det är osäkert om det föreligger. Den parten bär risken för att det inte kan fastställas hur det ligger till med något visst förhållande. *Beviskravet* anger hur stark bevisningen måste vara. Om parten som har bevisbördan för ett rättsfaktum inte kan lägga fram tillräckligt stark bevisning för att nå upp till beviskravet ska domstolen agera som att det åberopade faktumet inte föreligger. Systemet kan på så vis sägas vara binärt, det är antingen eller. Domstolen kan inte döma ut ett halvt skadestånd för att bevisningen är halvdan. Beviskravet är sällan ren sannolikhetsövervikt. I regel måste ena parten lägga fram betydligt starkare bevisning än den andra.¹⁴²

I brottmål bär åklagaren bevisbördan för alla moment i gärningsbeskrivningen, inklusive subjektiva rekvisit, och beviskravet är mycket strängt.¹⁴³ I en rättsstat accepteras inte felaktigt fällande domar. HD brukar ibland uttrycka det som att den tilltalades skuld måste vara ”ställd utom rimligt tvivel”.¹⁴⁴ I tvistemål finns inte samma skäl till försiktighet, och såväl bevisbörda som beviskrav kan variera påtagligt. Bevisbördan för rättsfakta kan vara fördelad mellan käranden och svaranden. I den mån det finns ett normalbeviskrav brukar det uttryckas som ”visat” eller ”styrkt”.¹⁴⁵ Vad uttrycket innebär i praktiken är inte helt okontroversiellt, men det är hur som helst ett lägre beviskrav än i brottmål.¹⁴⁶ Vid bevissvårigheter förekommer dessutom bevislättnader. Sådana bevislättnader finns för orsaksamband vid utomobligatoriskt skadestånd när alternativa orsaker är tänkbara, och där

---

¹⁴⁰ Lindell, *Civilprocessen*, s. 105 f.

¹⁴¹ Ekelöf, Edelstam & Heuman, *Rättegång IV*, s. 15.

¹⁴² För detta stycke se Ekelöf, Edelstam & Heuman, *Rättegång IV*, s. 77 ff.

¹⁴³ Diesen, *Bevisprövning i brottmål*, s. 122.

¹⁴⁴ Se t.ex. NJA 1980 s. 725, NJA 1992 s. 446 och NJA 2014 s. 699. Även uppsåtet måste bevisas utom rimligt tvivel, se NJA 2012 s. 45. Diesen är kritisk och menar att det är oralistiskt att ha så högt beviskrav för vad som försiggick i en persons huvud vid visst tillfälle, se Diesen, *Bevisprövning i brottmål*, s. 159 ff.

¹⁴⁵ NJA 2013 s. 524. För terminologin, se även Ekelöf, Edelstam & Heuman, *Rättegång IV*, s. 81 f.

¹⁴⁶ Se Lindell, *Civilprocessen*, s. 553 ff. och Heuman, *Bevisbörda och beviskrav i tvistemål*, s. 499. Se dock Diesen, *Bevisprövning i tvistemål*, s. 307 för resonemang om att beviskraven i brottmål och tvistemål är svåra att jämföra.

normalkravet numera kan sägas vara ”klart mer sannolikt”.¹⁴⁷ Bevislättnader brukar motiveras med att det i praktiken måste vara möjligt att nå upp till beviskravet eftersom den skadelidandes möjlighet till gottgörelse annars skulle vara illusorisk.¹⁴⁸

Rättsfrågor handlar om vilken rättslig relevans och innebörd de faktiska omständigheterna har, och det är rättens uppgift att avgöra dessa.¹⁴⁹

---

¹⁴⁷ Fitger m.fl., Rättegångsbalken, kommentaren till 35:1. Det gäller åtminstone när det föreligger bevissvårigheter, se Nordh, Om bevisprövning av orsakssamband, s. 648 f. Se även Schultz, Kausalitet, s. 494 ff. För praxis, se bl.a. NJA 1977 s. 176, NJA 1981 s. 622 och NJA 1993 s. 764. Orsakssambandet ska också vara sannolikt i sig, se NJA 1982 s. 421. Carlsson menar att beviskravet för orsakssamband vid *personskador* snarare är sannolikhetsövervikt, se Carlsson, Arbetsskada, s. 441 ff.

¹⁴⁸ NJA 1982 s. 421.

¹⁴⁹ Principen *jura novit curia* (domstolen kan rätten) innebär att parterna inte kan disponera över rättstillämpning och bevisvärdering.

4 Europakonventionen

I det här avsnittet undersöks vilken betydelse rätten till en rättvis rättegång har för skadeståndsanspråk när skadevällaren inte döms för brott. Den rätten skyddas i EKMR artikel 6. Först behandlas konventionen som helhet. Sedan görs en djupare analys av en serie viktiga rättsfall från Europadomstolen.

4.1 Ställning i svensk rätt

Sverige ratificerade Europakonventionen 1953, men det dröjde till 1995 innan den blev direkt tillämplig som svensk lag.¹⁵⁰ Samtidigt infördes en regel i regeringsformen (RF) om att nya lagar och andra föreskrifter inte får stå i strid med konventionen.¹⁵¹ Ytterligare en stor förändring skedde 2010 när uppenbarhetsrekvisitet togs bort ur lagprövningsparagrafen i RF 11:14. Numera krävs inte att föreskrifter står i uppenbar strid med högre författning för att domstolar ska åsidosätta den lägre föreskriften. Ett av de uttryckliga syftena var att ge Europakonventionen större genomslag.¹⁵² Konventionen är också en del av EU-rätten, och har som sådan försteg framför nationell rätt enligt den så kallade företrädesprincipen.¹⁵³ Konventionens betydelse i svensk rätt har följaktligen ökat över tid och HD är numera obenägen att tillämpa andra svenska lagar på ett sätt som skulle strida mot hur Europakonventionen tolkats av Europadomstolen.¹⁵⁴

4.2 Tolkningsprinciper

Artiklarna i konventionen är generellt formulerade. Det går sällan att förstå deras närmare innebörd bara genom att läsa dem. De måste tolkas. För detta har Europadomstolen utvecklat principer varav några kort ska nämnas. Den första är att många begrepp i konventionen är *autonoma*.¹⁵⁵ De har en och samma betydelse oavsett i vilket land konventionen tillämpas. Exempelvis finns i artikel 6 regler som gäller när någon är ”anklagad för

---

¹⁵⁰ Lag (1994:1219) om den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.

¹⁵¹ Numera RF 2:19.

¹⁵² Prop. 2009/10:80, s. 146.

¹⁵³ Vid tillämpning av EU-rätt. Se *Costa mot E.N.E.L.* Se även Fisher, *Mänskliga rättigheter*, s. 47 f.

¹⁵⁴ Danelius, *Mänskliga rättigheter*, s. 39. Se även NJA 2013 s. 502.

¹⁵⁵ Se bl.a. Mole & Harby, *The right to a fair trial*, s. 6 och 16. En närmare genomgång av de autonoma begreppen i EKMR finns i Letsas, *The Truth in Autonomous Concepts: How To Interpret the ECHR*.

brott”. Vad som är en straffrättslig anklagelse kan skilja mellan länder, men när konventionen tillämpas har Europadomstolen tagit fram enhetliga kriterier för när någon ska anses vara anklagad för brott.¹⁵⁶ En annan princip är att de nationella domstolarna har en *bedömningsmarginal*. Europadomstolen är försiktig med att överpröva bedömningsfrågor om det inte finns särskilda skäl. Exempelvis tillåts enligt många artiklar inskränkningar av rättigheter om det är nödvändigt i ett demokratiskt samhälle för att tillgodose ett viktigt intresse. Sådana bedömningar av nationella domstolar godtar Europadomstolen många gånger.¹⁵⁷ *Proportionalitetsprincipen* ska också nämnas. När det finns utrymme för inskränkningar av fri- och rättigheter godtas dessa bara om behovet av inskränkningen står i rimlig proportion till ingreppet.¹⁵⁸

En annan princip av betydelse är att konventionen ska tolkas *dynamiskt*. Med det menas att samhällsutvecklingen och rättsuppfattningen i konventionsstaterna kan innebära att tolkningen av bestämmelser förändras över tid.¹⁵⁹

4.3 Rätt till rättvis rättegång

I artikel 6.1 föreskrivs att tvister om någons civila rättigheter och skyldigheter eller anklagelser om brott alltid ska kunna prövas av en domstol. När målsäganden kräver skadestånd inom ramen för ett brottmål räknas det som en prövning av målsägandens civila rättigheter.¹⁶⁰

Artikel 6.1 ställer krav på att domstolen ska vara oberoende och opartisk, och både förhandlingen och domen ska som huvudregel vara offentliga. Vidare ska förfarandet ske inom skäligen tid och vara rättvist. Frågan om en domstolsprövning är rättvis ska avgöras utifrån rättegången som helhet.¹⁶¹ I kravet på rättvisa ligger bland annat att part ska bli hörd av domstolen före dom, och att den som är oskyldig inte ska dömas till straff. Parterna i målet ska också vara likställda (equality of arms). I brottmål hindrar det inte att den tilltalade gynnas genom stränga beviskrav för åklagaren och principen att hellre fria än fälla

---

¹⁵⁶ Engel m.fl. mot Nederländerna. Se avsnitt 4.4.1.

¹⁵⁷ Danelius, Mänskliga rättigheter, s. 52.

¹⁵⁸ Danelius, Mänskliga rättigheter, s. 53 och Nowak, Oskyldighetspresumtionen, s. 93.

¹⁵⁹ SOU 2010:87, s. 142.

¹⁶⁰ Ett undantag är om det är klart att syftet med målsägandens talan enbart är att få den tilltalade fälld för brott, se Perez mot Frankrike.

¹⁶¹ Mole & Harby, The right to a fair trial, s. 5 f.

vid tveksamhet (in dubio pro reo).¹⁶² Parternas likställdhet innebär också att det ska råda en rättvis balans, där båda sidor har möjlighet att lägga fram sin sak och bevisning utan att vara i betydande underläge i förhållande till den andre.¹⁶³

Den som är anklagad för brott har ytterligare ett antal rättigheter enligt artikel 6.3. Bland annat ska den anklagade utan dröjsmål underrättas om vad anklagelsen innebär och vilken grund som finns för den. Den anklagade ska också få tid och möjlighet att förbereda sitt försvar, antingen personligen eller genom ombud, samt att förhöra vittnen och vid behov få biträde av tolk.¹⁶⁴

4.4 Oskyldighetspresumtionen

Enligt artikel 6.2 ska "[v]ar och en som blivit anklagad för brott ... betraktas som oskyldig till dess hans skuld lagligen fastställts." Med att skulden lagligen fastställts menas att den tilltalade har fått möjlighet att försvara sig i en rättegång som uppfyller kraven på en rättvis process.¹⁶⁵ I en sådan brottmålsprocess ska åklagaren som sagt bära bevisbördan och alla tvivel komma den tilltalade till godo. Myndigheter eller statliga företrädare får inte påstå att den tilltalade är skyldig innan dom har fallit.¹⁶⁶

4.4.1 Anklagelse om brott

Uppenbarligen tar både artikel 6.2 och 6.3 sikte på brottmål, men eftersom "anklagelse om brott" är ett autonomt begrepp i konventionen är gränsdragningen för vad som är en brottsanklagelse inte nödvändigtvis densamma som i de olika konventionsstaterna.

I målet *Engel m.fl. mot Nederländerna* tog Europadomstolen fram tre (icke kumulativa) kriterier för när någon är anklagad för brott i konventionens mening.¹⁶⁷ Utgångspunkten är hur processen klassificeras i inhemsk rätt. Om den räknas som en brottmålsprocess i konventionsstaten är det en anklagelse om brott också enligt konventionen. Länder kan dock inte undvika en tillämpning av reglerna genom att kalla processen eller anklagelsen

---

¹⁶² Danelius, *Mänskliga rättigheter*, s. 246. In dubio pro reo kan sägas vara en del av parternas likställdhet genom att statens omfattande utredningsresurser vägs upp, jfr Nowak, *Oskyldighetspresumtionen*, s. 33 f. och s. 50.

¹⁶³ Se bl.a. *Dombo Beheer mot Nederländerna* och *Ankrl mot Schweiz*.

¹⁶⁴ Danelius, *Mänskliga rättigheter*, s. 320 ff.

¹⁶⁵ Fisher, *Mänskliga rättigheter*, s. 68.

¹⁶⁶ *Allenet de Ribemont mot Frankrike*, p. 35 och 36 och *Träskman*, *Presumtionen om den för brott misstänktes oskyldighet*, s. 478.

¹⁶⁷ Se framför allt p. 81 och 82 i domen.

något annat, exempelvis disciplinär förseelse. Även processer som inte kallas brottmål kan utgöra anklagelser för brott. För att avgöra om så är fallet finns ytterligare två kriterier. Det ena är gärningens eller processens¹⁶⁸ natur, och det andra är vilken påföljd som personen riskerar. Om gärningen är allvarlig och den överträdde normen gäller generellt, eller om processen i praktiken motsvarar en brottmålsprocess är det en anklagelse om brott i konventionens mening. Ju allvarligare påföljd den anklagade riskerar desto starkare skäl finns också för att det ska räknas som anklagelse om brott.¹⁶⁹ Finns det risk för frihetsberövande påföljder är processen i regel en brottsanklagelse.¹⁷⁰

Anklagelsen uppstår tidigare än när målet tas upp i domstol. Exakt hur tidigt är dock inte helt klart. I målet *Vulakh mot Ryssland* utredde rysk polis en kriminell organisation. När flera personer i gruppen greps begick den person som misstänktes vara gruppens ledare självmord. De övriga dömdes för grova brott och i domskälen stod att den döde varit ledare och organiserat gruppens kriminella verksamhet. Enligt Europadomstolen var mannen anklagad för brott, trots att han varken gripits eller åtalats. Det var därför en kränkning av oskyldighetspresumtionen att påstå att han var skyldig till brott utan att hans skuld prövats.¹⁷¹ I *Deweere mot Belgien* skrev Europadomstolen att anklagelsen inträder när den misstänkte blivit konkret påverkad ("substantially affected")¹⁷² En brottsanklagelse bör därför uppstå åtminstone när någon delges misstanke.¹⁷³ Det är för övrigt ett krav enligt artikel 6.3a att den som anklagas för brott blir informerad om anklagelsen och grunden för den utan dröjsmål.¹⁷⁴

4.4.2 Tidigare anklagelser

Artikel 6.2 skyddar inte bara den som för tillfället är anklagad för brott. Även den som tidigare varit anklagad men frikänts skyddas från att trots frikännandet behandlas som skyldig av myndigheterna och att få sitt rykte fördärvat genom påståenden om brottslig skuld.¹⁷⁵ Samma sak gäller den som varit anklagad för brott men där anklagelsen lagts ner

---

¹⁶⁸ I *Engel*-målet skriver domstolen "gärningens natur", men det har senare för den typen av mål som här är aktuella formulerats till processens natur, se *Phillips mot Storbritannien*, p. 31.

¹⁶⁹ *Engel m.fl. mot Nederländerna*, p. 82.

¹⁷⁰ *Mole & Harby*, *The right to a fair trial*, s. 19

¹⁷¹ Se även *Vanjak mot Kroatien*, p. 41, där Europadomstolen uttalar att det inte har någon betydelse varför anklagelserna om brott läggs ner.

¹⁷² Se p. 46 i domen.

¹⁷³ Vilket ska ske vid skäligen misstanke, se *RB 23:18*. Se även *Danelius*, *Mänskliga rättigheter*, s. 310. Jfr *Nowak*, *Oskyldighetspresumtionen*, s. 345.

¹⁷⁴ *Bring & Diesen*, *Förundersökning*, s. 123 f.

¹⁷⁵ *Allen mot Storbritannien*, p. 93 och 94.

före dom.¹⁷⁶ Den tidigare misstänkte saknar då ofta möjlighet att få sin oskyldighet fastställd, och nedläggningen av misstanken måste vara entydig.¹⁷⁷ Syftet är att den som anklagats för brott i möjligaste mån ska få sin situation återställd som den var före anklagelsen. Med tanke på att en brottsanklagelse kan uppstå relativt tidigt har oskyldighetspresumtionen i det avseendet ett brett tillämpningsområde.

4.4.3 Praxis

Det finns således två sätt som artikel 6.2 kan bli tillämplig i det här sammanhanget: antingen genom en anklagelse om brott eller genom att en frikännande dom eller nedlagd brottsanklagelse ifrågasätts av myndigheter. Frågan är om en svensk skadeståndspraxis kan innebära något av detta. En rad mål mot framför allt Norge har bidragit till att klargöra läget. Som bakgrund ska sägas att norsk skadeståndsrätt har likheter med svensk rätt men är inte identisk. Skadelidande kan få ideell ersättning som kallas oppreisning genom skadeserstatningsloven 3-5 och 3-6 §§. Det motsvarar ungefär svensk kränkingsersättning och ersättning för sveda och värk. Oppreisning utgår inte bara vid brottsliga kränkningar utan även vid personskador orsakade genom grov oaktsamhet samt när någons ära eller privatliv kränkts.¹⁷⁸ I likhet med straff har oppreisning motiverats med preventionsargument.¹⁷⁹ Även i processrätten finns skillnader mellan Sverige och Norge. Till exempel används i Norge i lagmannsretterna (motsvarar ungefär hovrätterna) ett jurysystem för avgörande av skuldfrågan i allvarigare brottmål.¹⁸⁰ Juryn svarar normalt bara ja eller nej utan motivering. Juristdomarna kan sedan acceptera juryns beslut eller under vissa förutsättningar upphäva det.¹⁸¹ Det är inte nödvändigt att den tilltalade fälls till straff för att åläggas skadeståndsskyldighet för oppreisning.¹⁸²

De följande domarna behandlas ganska utförligt eftersom resonemangen i dem har stor betydelse för kommande avsnitt.

---

¹⁷⁶ Vanjak mot Kroatien, p. 38, Allen mot Storbritannien, p. 94 och Vulakh mot Ryssland, p. 33.

¹⁷⁷ Nowak, Oskyldighetspresumtionen, s. 268 f.

¹⁷⁸ Nygaard, Skade og ansvar, s. 164 ff.

¹⁷⁹ Nygaard, Skade og ansvar, s. 165. Jfr Lødrup, Lærebok i erstatningsrett, s. 523.

¹⁸⁰ Andenæs & Myhrer, Norsk straffeprosess, s. 107.

¹⁸¹ Andenæs & Myhrer, Norsk straffeprosess, s. 496 ff.

¹⁸² Ett banbrytande avgörande kom i Karmøymålet 1999. Se mer i NOU 2000:33, s. 4 ff.

4.4.3.1 *Y mot Norge*¹⁸³

Y åtalades för mord och sexuella övergrepp på sin 17-åriga kusin. I lagmannsretten frikändes han av juryn från straffrättsligt ansvar men dömdes att betala 100 000 norska kronor i oppreisning till offrets föräldrar. Utgången i skadeståndsdelen motiverades med att det var klart sannolikt att Y hade begått den åtalade gärningen. Därefter räknades de bevisade faktiska omständigheterna upp: att flickan och Y cyklat tillsammans hemåt en natt, att Y överfallit och förgripit sig på henne och sedan släpat henne av vägen där han krossat huvudet med en 23 kilo tung sten. Domen fastställdes i Høyesterett.

För att avgöra om artikel 6.2 var tillämplig och om den i så fall hade överträtts prövade Europadomstolen om skadeståndprocessen var en anklagelse om brott enligt de tre Engel-kriterierna. Europadomstolen tillade att det även i övrigt kan finnas en så stark koppling mellan skadeståndprocessen och brottmålsdelen att artikel 6.2 blir tillämplig. Enligt norsk rätt var skadeståndsanspråket ingen brottmålsprocess så prövningen gick över till kriteriet om processens natur. Domstolen slog fast att skadestånd kan utgå grundat på samma fakta som i åtalet, trots frikännande dom, utan att det innebär en anklagelse om brott. Tvärt om skulle en annan ordning innebära en inskränkning av den skadelidandes rätt enligt artikel 6.1 att få sitt anspråk prövat i en rättvis rättegång:

”Thus, the Court considers that, while the acquittal from criminal liability ought to be maintained in the compensation proceedings, it should not preclude the establishment of civil liability to pay compensation arising out of the same facts on the basis of a less strict burden of proof.”¹⁸⁴

Däremot kan det enligt Europadomstolen innebära en kränkning av artikel 6.2 om domskälen i skadeståndsfrågan formuleras så att den frikände tillskrivs straffrättsligt ansvar i strid med frikännandet. Eftersom lagmannsretten skrivit att det var klart sannolikt att Y begått brottet – och Høyesterett inte tagit avstånd från formuleringarna – hade domstolarerna ifrågasatt riktigheten i frikännandet.¹⁸⁵ Norge fälldes därför för brott mot artikel 6.2.

4.4.3.2 *Ringvold mot Norge*

Samtidigt med *Y mot Norge* prövade Europadomstolen ett fall där en 28-årig man åtalats för sexuella övergrepp mot sin 13-åriga styvsyster. I lagmannsretten hade han frikänts och flickans skadeståndsanspråk ogillats. Bara det enskilda anspråket överklagades till Høyesterett, som biföll talan och utdömde 75 000 norska kronor i oppreisning.

---

¹⁸³ Ovan nämnda Karmøymålet prövades 2003 i Europadomstolen. Då kallades det *Y mot Norge*.

¹⁸⁴ Se p. 41 i domen.

¹⁸⁵ "... thereby casting doubt on the correctness of that acquittal", se p. 46 i domen.

Europadomstolen baserade återigen sin prövning på de tre kriterierna från Engel-målet och tillade att det även i övrigt kan finnas en så pass stark koppling mellan brottmålet och skadeståndsprocessen att artikel 6.2 är tillämplig. Den upprepade också att skilda beviskrav kan leda till skadeståndsskyldighet för den åtalade gärningen, trots frikännande från straffrättsligt ansvar, utan att det innebär en anklagelse om brott. Annars skulle den skadelidande få en oacceptabel nackdel och den tilltalade en otillbörlig fördel:

”This again could give a person who was acquitted of a criminal offence but would be considered liable according to the civil burden of proof the undue advantage of avoiding any responsibility for his or her actions.”¹⁸⁶

Europadomstolen slog vidare fast att varken syftet med oppreisning eller ersättnings storlek innebar en så allvarlig påföljd att det kunde likställas med en brottsanklagelse enligt det tredje Engelkriteriet. Skadeståndsprocessen utgjorde därför inte i sig en anklagelse om brott. Till skillnad från i Y mot Norge ansåg Europadomstolen inte heller att Høyesterett tagit ställning till det straffrättsliga ansvaret eller påstått att alla rekvisit för straffrättsligt ansvar var uppfyllda. Tvärt om hade den norska domstolen understrukit att utgången inte innebar ett ifrågasättande av frikännandet. Att prövningen i Høyesterett enbart gällde det civilrättsliga anspråket hade också betydelse. Artikel 6.2 var därför inte tillämplig i skadeståndsprocessen.

4.4.3.3 Orr mot Norge

Målet gällde en brittisk pilot som åtalats för våldtäkt mot en flygvärdinna under en övernattnings på hotell i Oslo. I lagmansretten frikändes piloten från straffansvar men dömdes att betala knappt 100 000 norska kronor i oppreisning till flygvärdinnan. Han överklagade till Høyesterett men vann ingen framgång.

När målet kom till Europadomstolen upprepades slutsatserna från de tidigare målen, inklusive att skadestånd kan utgå trots frikännande från brott, baserat på samma fakta men med lägre beviskrav.¹⁸⁷ I det här fallet ansåg Europadomstolen att lagmansretten hade formulerat fakta i målet på ett sätt som överskred de civilrättsliga gränserna. Bland annat hade den beskrivit gärningen och pilotens uppsåt samt använt ordet ”våld” på ett sätt som innebar att både objektiva och subjektiva rekvisit för straffrättsligt ansvar var uppfyllda. Förmildrande omständigheter var att lagmansretten hade behandlat ansvarsdelen och skadeståndsdelen separat och varit tydlig med att utgångarna berodde på skilda beviskrav.

---

¹⁸⁶ Se p. 38 i domen.

¹⁸⁷ Se p. 49–51 i domen.

Enligt Europadomstolen innebar domskälens formulering emellertid att riktigheten i frikännandet hade ifrågasatts. Artikel 6.2 var därför tillämplig och hade överträtts.

4.4.3.4 Lundkvist mot Sverige

En man hade åtalats för mordbrand men frikänts efter att familjens hus brunnit ner. Försäkringsbolaget vägrade dock att betala ut ersättning med hänvisning till att den som uppsåtligen framkallat försäkringsfall inte har rätt till ersättning.¹⁸⁸ Tvisten gick till domstol och hovrätten dömde till försäkringsbolagets förmån med motiveringen att det enligt civilrättsliga krav var bevisat att mannen själv startat branden. Europadomstolen gjorde en prövning enligt samma modell som i de norska målen och kom fram till att tvistemålet inte var en anklagelse om brott och att straffrättsdomen inte heller på annat sätt olovligen ifrågasatts. Artikel 6.2 var därför inte tillämplig.

Av intresse är att Europadomstolen räknade upp ett antal faktorer som hade betydelse för att kopplingen mellan tvistemålet och den tidigare anklagelsen i brottmålet var så svag att domen inte inneburit att artikel 6.2 blivit tillämplig. Dels var det ett separat tvistemål med två privata parter, dels hade ny bevisning förts fram. Enligt Europadomstolen hade det också betydelse att tvistemålet prövades flera år efter brottmålet och att det inte var samma domare som dömde i målen. Vidare hade hovrätten inte påstått att alla rekvisit som krävs för straffrättsligt ansvar var uppfyllda.

4.4.3.5 N.A. mot Norge

En kvinna och en man åtalades för att ha utsatt sin dotter för grovt våld som orsakat livshotande skallskador och permanenta hjärnskador. Paret åtalades också för att ha misshandlat sin son, som drabbats av posttraumatiskt stressyndrom. Tingsrätten dömde båda. I lagmannsretten frikändes paret från straffansvar av juryn, men dömdes att betala sammanlagt 400 000 norska kronor i oppreisning till barnen. Enligt domen var det klart sannolikt att föräldrarna orsakat skadorna genom åtminstone medverkan till våld och underlåtenhet att skydda barnen, även om det inte var bevisat vem som hade utfört misshandeln.

När målet prövades i Europadomstolen i december 2014 tonades betydelsen av de så kallade Engelkriterierna ner eftersom skadeståndsanspråk sällan i sig utgör anklagelser om brott.¹⁸⁹ I stället menade Europadomstolen att fokus i den här typen av mål ligger på om det finns en så stark koppling till ansvarsdelen för att artikel 6.2 blir tillämplig, och om

---

¹⁸⁸ Enligt då gällande konsumentförsäkringslag (1980:38), 32 §.

¹⁸⁹ Se p. 40–41 i domen och *Allen mot Storbritannien*, p. 96.

artikeln i så fall överträtts genom ett påstående om straffrättslig skuld. Hänsyn ska tas till vilken civilrättslig fråga domstolen har att avgöra.¹⁹⁰ Lagmannsretten fick beröm för att den varit tydlig med att prövningarna i ansvarsdelen och skadeståndsdelen skedde med skilda beviskrav, och att bifall till skadeståndsanspråket inte innebar ett påstående om straffrättsligt ansvar. Däremot tyckte Europadomstolen att det var problematiskt att orden ”våld” och ”misshandel” använts, men konstaterade att det i sig inte innebar en kränkning av oskyldighetspresumtionen.¹⁹¹ Sammantaget täckte domskälen inte alla objektiva och subjektiva rekvisit för straffrättsligt ansvar, och artikel 6.2 var inte tillämplig.

4.5 Sammanfattning och slutsatser

4.5.1 Anklagelse om brott

Frågan om en skadeståndsprocess utgör en anklagelse om brott avgörs enligt Engelkriterierna. Är det en anklagelse om brott gäller oskyldighetspresumtionen och alla rättssäkerhetskrav i artiklarna 6.2 och 6.3.

Mot bakgrund av Europadomstolens praxis är ett krav på personskadestånd knappast en anklagelse om brott, ens om det hävdas uppsåt. För det första är det ingen brottmålsprocess enligt svensk rätt. För andra kan varken processens natur eller sanktionens allvar sägas vara sådana att det i själva verket rör sig om en brottmålsprocess i konventionens mening.

Det är något svårare att bedöma hur en talan om kränkingsersättning står sig mot Engelkriterierna.¹⁹² Vad gäller det första kriteriet är ett skadeståndsanspråk ett civilrättsligt anspråk enligt svensk rätt, även vid kränkingsersättning. Angående de båda andra kriterierna – processens natur och sanktionens allvar – finns större utrymme för diskussion. En faktor som talar för att anspråk på kränkingsersättning till sin natur inte är en anklagelse om brott är att Europadomstolen inte ansett att anspråk på oppreisning är det. Till skillnad från kränkingsersättning har oppreisning dessutom en delvis straffande funktion och har motiverats med preventionsargument, vilket annars är typiskt för straffrätten.¹⁹³ Det som talar emot är att kränkingsersättning påminner om en straffrättslig sanktion på det sättet att det i första hand är gärningens allvar som bestämmer storleken på skadeståndet, inte

---

¹⁹⁰ Se p. 41 i domen.

¹⁹¹ Se p. 48 i domen.

¹⁹² Kriterierna handlar om (1) processens klassificering, (2) processens natur och (3) påföljdens art. Se avsnitt 4.4.1.

¹⁹³ Lødrup, *Lærebok i erstatningsrett*, s. 523 och Nygaard, *Skade og ansvar*, s. 165.

hur den skadelidande påverkats.¹⁹⁴ Det krävs också brott för utdömande av kränkingsersättning, vilket innebär att alla domar om kränkingsersättning är utpekanden om brottslig skuld. Vid oppreisning är brott inte ett krav. Bekymmersamt är också möjligen det sätt på vilket domstolarna utdömer kränkingsersättning. Åtminstone i kumulerade mål förs sällan några utförliga resonemang utan skadeståndet följer mer eller mindre automatiskt som ett tillägg till straffet.¹⁹⁵ Europadomstolen har uttryckt att det är viktigt att den skadeståndsrättsliga bedömningen sker separat från det straffrättsliga avgörandet och enligt andra kriterier.¹⁹⁶ När skadeståndet prövas i ett separat tvistemål bör detta vara ett mindre problem. Angående sanktionens allvar kan dagens ersättningsnivåer dock knappast sägas vara omotiverat höga och därmed utgöra ett straff. Som jämförelse hade Europadomstolen i målet Ringvold mot Norge inga invändningar mot varken belopp eller syfte när det gällde oppreisning. Ersättningsnivåerna för oppreisning tycks vara ungefär samma som, eller något högre än, svensk kränkingsersättning.¹⁹⁷

Det finns alltså argument både för och emot att anspråk på kränkingsersättning innebär anklagelser om brott i EKMR-mening.¹⁹⁸ Det faktum att oppreisning inte har klassificerats som anklagelse om brott är dock en stark indikation på att kränkingsersättning inte heller skulle göra det om frågan prövades i Europadomstolen.¹⁹⁹ Av målen Y mot Norge, Ringvold mot Norge och N.A. mot Norge framgår vidare att det inte automatiskt innebär en anklagelse om brott enligt det andra Engelkriteriet att skadeståndsskyldigheten grundas på samma fakta som i en straffbestämmelse. Den slutsats som dras är därför att ett anspråk på kränkingsersättning inte utgör en anklagelse om brott.

4.5.2 Ifrågasättande av oskyldighet

Även om skadeståndsprocessen inte utgör en anklagelse om brott kan en bifallande dom innebära en kränkning av oskyldighetspresumtionen om det finns ett tidigare frikännande eller en nedlagd anklagelse om brott. Det är framför allt denna senare funktion hos artikel 6.2 som de norska målen har bidragit till att klargöra.

Som framgått kan det vara svårt att avgöra om en dom om skadeståndsansvar är förenlig med ett frikännande. Europadomstolen tycks i ena andetaget ha öppnat dörren för

---

¹⁹⁴ Se SkL 2:3, 5:6 och NJA 2007 s. 540.

¹⁹⁵ Friberg, Kränkingsersättning, s. 321 och 326 f. samt Nordh, Praktisk process III, s. 13.

¹⁹⁶ Se bl.a. Orr mot Norge, p. 52

¹⁹⁷ Lødrup, Lærebok i erstatningsrett, s. 526 f. Se även SOU 1992:84, s. 168 ff. och 251.

¹⁹⁸ Jfr även Friberg, Kränkingsersättning, s. 317 ff.

¹⁹⁹ En brasklapp är att det här inte gjorts någon komparativ studie av oppreisningsinstituttet jämfört med kränkingsersättning.

skadestånd baserat på samma fakta som det ogillade åtalet. Men i nästa har den stängt dörren genom att fälla för kränkning av oskyldighetspresumtionen i de fall samma objektiva och subjektiva rekvisit upprepats i skadeståndsdomen som i en tidigare brottmålsdom, även om bedömningen gjorts med lägre beviskrav. Frågan är hur det ska tolkas. En tänkbar förklaring är att artikel 6.2 inte hindrar att samma objektiva fakta återkommer i ansvarsdelen som i skadeståndsdelen. Men när även det subjektiva rekvisitet är detsamma innebär ett bifall till skadeståndsanspråket ett otillåtet ifrågasättande av frikännandet i och med att rekvisiten för brott påstås vara uppfyllda. Rimligen kan det på motsvarande sätt skilja i ett objektiva rekvisit utan att det utgör ett brott mot artikel 6.2. Så länge det finns skillnader i något rekvisit mellan anspråksdelen och ansvarsdelen finns alltså inget hinder mot skilda utgångar, förutsatt att det inte i domskälen i övrigt finns något påstående som sår tvivel över riktigheten i frikännandet.²⁰⁰ Det gäller både när det enskilda anspråket prövas i brottmålet och när det sker i en separat, efterföljande process.²⁰¹ Möjligen antyder Lundkvistdomen att även precis samma rekvisit skulle kunna accepteras om övriga faktorer vid en helhetsbedömning talar för en tillräckligt svag koppling mellan brottmålet och skadeståndsanspråket, exempelvis när målen förs helt separata inför andra domare och efter lång tid med ny bevisning. Rättsläget är dock oklart då det är svårt att av Lundkvistdomen dra några generella slutsatser om hur tungt dessa faktorer väger eftersom den svenska domstolen inte påstått att samtliga rekvisit för brott var uppfyllda.

Även när det skiljer i rekvisiten kan det vara svårt att utforma acceptabla domskäl för ett bifall till skadeståndsanspråket. Om domstolen använder ord och begrepp som normalt är kopplade till straffrätten är det en försvårande omständighet, vilket framgår av Orr mot Norge.²⁰² Att klart skilja den straffrättsliga bedömningen från den civilrättsliga och att uttryckligen förklara varför utgångarna kan bli olika är å andra sidan förmildrande. I N.A. mot Norge tycks den norska domstolen ha varit väl påläst på tidigare praxis och försökt kryssa fram genom den smala bana som Europadomstolen stakat ut. I det avgörandet verkar Europadomstolen också vara medveten om att tidigare domar kan vara svårtolkade.²⁰³

---

²⁰⁰ För kritik se Nowak, *Oskyldighetspresumtionen*, s. 283 f. Nowak anser att skadestånd de facto kan utgöra ett straff och att Europadomstolen genom att tillåta ersättningsskyldighet trots frikännande har begränsat betydelsen av oskyldighetspresumtionen på ett sätt som inte står i överensstämmelse med dess ändamål.

²⁰¹ Jfr Ringvold mot Norge med Y mot Norge.

²⁰² Se även Erkol mot Turkiet, p. 41.

²⁰³ Se p. 48 i domen: "Furthermore, the Court's case-law provides some examples of instances where no violation of Article 6 § 2 has been found even though the language used by domestic authorities and courts was criticised. It should be reiterated that when regard is had to the nature and context of the particular proceedings at issue, even the use of some unfortunate language may not be decisive."

När skadeståndsmålet avgörs utan straffrättslig prövning är det viktigt att skilja på när det tidigare på annat sätt har funnits en anklagelse om brott och när det inte gjort det. Om det tidigare har funnits exempelvis ett nedlagt åtal så gäller oskyldighetspresumtionen på liknande sätt som om det funnits ett frikännande.²⁰⁴ En domstol får inte senare uttrycka sig på ett sätt som innebär ett ifrågasättande av att personen är oskyldig. Det ska balanseras mot den skadelidandes rätt till en rättvis domstolsprövning av sitt civila anspråk.²⁰⁵ Liksom efter ett frikännande bör det således i princip vara möjligt för en domstol att döma ut skadestånd för samma gärning som brottsanklagelsen gällde så länge samtliga rekvisit för brottet inte påstås vara uppfyllda. När det inte finns en tidigare brottsanklagelse är fältet mer öppet. Om skadeståndsprocessen inte i sig utgör en anklagelse om brott blir artikel 6.2 inte tillämplig. Det är därför möjligt att i domen påstå att rekvisiten för ett visst brott är uppfyllda under förutsättning att det är tydligt att det är enligt civilrättsliga regler.

Vad det här innebär i praktiken för skadeståndsprocesser diskuteras närmare i avsnitten 5.2, 6.1.4 och 6.2.3.

---

²⁰⁴ Vanjak mot Kroatien, p. 38, Allen mot Storbritannien, p. 94 och Vulakh mot Ryssland, p. 33.

²⁰⁵ Jfr Y mot Norge, p. 41-42 och Diacenco mot Rumänien, p. 57.

5 Skadestånd utan straffrättslig prövning

I det här avsnittet behandlas möjligheterna att få skadestånd när en straffrättslig prövning inte har gjorts. Det kan bero på att åtal inte har väckts eller att åklagaren lagt ner åtalet. I dessa fall är det skadeståndsrättsliga anspråket ett rent tvistemål.

För att ha rätt till skadestånd måste naturligtvis de grundläggande förutsättningarna som beskrivits i avsnitt 2 vara uppfyllda. Det krävs bland annat skada, culpa och adekvat orsakssamband för personskadeersättning, och brott för kränkningsersättning. Det ska påminnas om att det senare inte innebär ett krav på att skadevällaren döms i en straffprocess.²⁰⁶ De brottsliga rekvisiten kan prövas även i ett tvistemål.

5.1 Bevisregler

Det finns mycket att säga om bevisbörda och beviskrav i tvistemål. En stor del ligger dock utanför den här uppsatsens ämne. Det som ska sägas är att såväl bevisbörda som beviskrav varierar betydligt mer i tvistemål än i brottmål. Ibland står det direkt i den materiella regeln vad som gäller. Andra gånger kan det framgå av förarbeten eller prejudikat. I brist på sådan vägledning är rättsläget mer oklart och öppet för argumentation.²⁰⁷ Det finns då olika argumentationslinjer för hur bevisbörda och beviskrav ska bestämmas. En som har fått stort genomslag är bevissäkringsteori, som förespråkas av bland annat Heuman. Den går i korthet ut på att stor hänsyn tas till vilken av parterna som lättast kan säkra bevisning om ett rättsfaktum, och i så fall hur stora möjligheterna är i förhållande till den andra parten. En annan linje kallas materiell bevisbördeteori, med bland andra Ekelöf som företrädare. Den utgår från argument om att bevisbördan ska placeras så att det bäst förverkligar ändamålet med rättsregeln. En tredje variant är överviktsprincipen. Den bygger på en jämn riskfördelning, där den som presenterar starkast bevis vinner, oavsett hur liten övervikt.²⁰⁸ Den senare tycks dock inte ha fått genomslag i praxis.²⁰⁹

---

²⁰⁶ Prop. 2000/01:68, s. 48.

²⁰⁷ Ekelöf, Edelstam & Heuman, Rättegång IV, s. 94.

²⁰⁸ För detta stycke, se Ekelöf, Edelstam & Heuman, Rättegång IV, s. 94 ff., Heuman, Bevisbörda och beviskrav i tvistemål, Nordh, Bevisbörda och beviskrav i tvistemål, s. 784 ff. samt Lindell, Civilprocessen, s. 535 ff. Vilken modell som förespråkas hänger delvis ihop med vilken funktion man anser att rättskipningen har i samhället, handlingsdirigerande eller konfliktlösande.

²⁰⁹ Jfr Högsta domstolens resonemang i dom den 17 april 2015 i T 1691-13, där HD resonerar om såväl bevissäkringsteori som materiell bevisbördeteori.

Det som ibland kallas det normala beviskravet – och som gäller om det inte finns goda skäl enligt ovan för annat – uttrycks ofta som ”styrkt” eller ”visat”.²¹⁰ Det är som huvudregel detta krav som gäller för skadeståndsanspråk i tvistemål. Som framgått finns i praxis också flera exempel på bevislättnader, till exempel vid svårbevisade skador och komplicerade orsakssamband.²¹¹

5.1.1 Personskador

Vid fällande dom i mål om våldtäkt och andra sexuella övergrepp finns inte bara en bevislättnad utan en presumtion för psykisk personskada. Målsäganden behöver i dessa fall inte bevisa skadans förekomst eller storlek. Skadestånd för personskada (sveda och värk) utgår med ett schablonbelopp, för närvarande 15 000 kronor vid våldtäkt.²¹² Den praxisen är inte oproblematisk. När det inte finns någon fällande dom finns naturligtvis heller ingen presumtion. Schablonbeloppet för våldtäkt går då inte att tillämpa direkt. Samtidigt kan det från ett skadeperspektiv vara mycket liten skillnad på en våldtäkt där gärningsmannen haft uppsåt till samtliga brottsrekvisit och motsvarande oaktsam gärning där skadevällaren exempelvis inte förstått att den skadelidande varit i en särskilt utsatt situation.²¹³ Personskadan – i form av ångest, depression, sömnsvårigheter, sexuella störningar, oro med mera – kan vara densamma i båda fallen. För att få rätt till ersättning måste den skadelidande då, förutom att ha oaktsamhet som grund för talan, föra bevisning om såväl skadans förekomst som skadans storlek och orsakssamband. Som framgått kan sådana skador vara svåra att bevisa om den skadelidande inte har varit sjukskriven, gått i terapi eller liknande. När det inte finns särskilda schabloner för vissa brott brukar sveda och värk-ersättning utgå med ett belopp per månads sjukskrivning. Vid sexuella övergrepp är det dock vanligt att offret inte är sjukskriven alls.²¹⁴ I så fall finns varken schablon eller sjukskrivning att basera ersättningen på. Vilket beviskrav som gäller för skadan i en sådan situation har så vitt känt aldrig prövats i HD, men med tanke på bevissvårigheterna bör beviskravet inte vara allt för högt.²¹⁵ Ett intyg från psykolog om besvären borde normalt kunna godtas,

---

²¹⁰ NJA 2013 s. 524. Heuman anser dock att det numera knappast finns ett normalbeviskrav med tanke på de många bevislättnader som utvecklats i praxis, se Heuman, Bevisbörda och beviskrav i tvistemål, s. 413 f. Man ska observera att såväl ”styrkt” som ”visat” ibland inte syftar på strängheten i beviskravet utan på att bevisbördan, hur tung den nu är, är uppfylld, se Diesen, Bevisprövning i tvistemål, s. 301 f.

²¹¹ Se avsnitt 3.3.

²¹² Målsäganden kan yrka högre belopp men behöver då bevisa skadans storlek. Se mer i avsnitt 2.2.2.3.

²¹³ BrB 6:1 andra stycket.

²¹⁴ Se avsnitt 2.2.2.3.

²¹⁵ Jfr Carlsson, Arbetskada, s. 458.

enligt min mening. Vad gäller storleken på skadan finns en bevislätnadsregel i RB 35:5 som innebär att rätten vid bevisvärigheter kan uppskatta skadan till lämpligt belopp. Det finns alltså inget hinder emot att en domstol tar utgångspunkt i schablonerna för brottsliga övergrepp även när de psykiska besvären orsakats genom ett oaktsamt och därmed icke-brottsligt övergrepp. Man ska dock notera att RB 35:5 inte betyder att kändanden är helt befriad från att lägga fram den utredning som trots allt kan åstadkommas.²¹⁶

Vad gäller oaktsamhetsrekvisitetet i SkL 2:1 ska också sägas att det kan krävas att flera rättsfakta åberopas och bevisas för att det ska vara uppfyllt.²¹⁷ Det är ett så kallat komplext rekvisit där det är en sakfråga huruvida de rättsfakta som påstås utgöra oaktsamheten är bevisade eller inte, medan det är en rättsfråga om de bevisade omständigheterna innebär oaktsamhet.²¹⁸

5.1.2 Kränkningar

Vilket beviskrav gäller då vid krav på kränkingsersättning? Eftersom en förutsättning är brott skulle man kunna tänka sig att det ska göras en straffrättsligt sträng prövning av brottsrekvisiten.²¹⁹ Ett argument för ett så högt beviskrav är att en dom om kränkingsersättning är ett officiellt påstående om att skadevällaren har begått ett brott. Å andra sidan är det inte i första hand påståendet i sig som motiverar höga beviskrav i brottmål utan snarare risken att utsätta oskyldiga för straff.²²⁰ Den risken finns inte i ett civilmål. I NJA 1986 s. 470 uttalade HD i ett tvistemål angående ett försäkringsvillkor om rattonykterhet att "[p]å bevisningens styrka beträffande påstådd rattonykterhet bör således inte ställas lägre krav än som normalt gäller i civilmål. Det finns å andra sidan inte anledning att ställa beviskravet så högt som fordras för en fällande dom i mål om ansvar för rattonykterhet."

Det bör betyda att beviskravet för ett påstående om brott åtminstone är lägre i ett tvistemål än i ett brottmål. Enligt Fitger är det dock inte säkert att domen kan tolkas så eftersom beviskravet i ett försäkringsavtal är förhandlingsbart.²²¹ Han tycks förespråka ett högre beviskrav för påstådda brott än annars i tvistemål. Nordh och Friberg är dock av uppfattningen att det är vanliga civilrättsliga beviskrav som gäller även vid prövningen av

---

²¹⁶ NJA 2005 s. 180 och NJA II 1943, s. 449.

²¹⁷ Nordh, Praktisk process I, s. 45.

²¹⁸ Se mer om culperekvisitetet i avsnitt 6.1.1.

²¹⁹ Jfr Kleineman, Ren förmögenhetsskada, s. 203.

²²⁰ Bolding, Bevisbördan och den juridiska tekniken, s. 86 f. Se även Heuman, Kringgås principen om åklagarens bevisbörda, s. 252. Jfr att det tredje Engel-kriteriet för när någon är anklagad för brott enligt EKMR handlar om allvarligheten i sanktionen som personen riskerar att utsättas för.

²²¹ Fitger, Om brottmålsdomens bevisverkan, s. 354.

brott. Det vill säga att brottet ska ”styrkas” eller ”visas”.²²² De senares uppfattning tycks också ha stöd i annan HD-praxis²²³ och förefaller rimlig, särskilt med tanke på att högre krav skulle kunna innebära en kränkning av karendens rätt till rättvis prövning av det civilrättsliga anspråket, som skyddas i EKMR artikel 6.1. I det ingår att parterna ska vara likställda. Den ena får inte på grund av allt för stränga beviskrav vara i ett betydande underläge. När ersättningskravet grundas på ett grovt brott som våldtäkt går det dock inte att utesluta att beviskravet ändå kan vara högre. Ett argument för det är att ett bifall innebär ett utpekande som våldtäktsman, vilket kan leda till så allvarliga sociala konsekvenser att det är liten skillnad mot effekten av en brottmålsdom. Frågan har veterligen inte prövats i HD, och rättsläget får betraktas som oklart.

5.1.3 Särskilt om samtycke

I våldtäktsmål är samtycke en av de vanligaste invändningarna från den misstänkte.²²⁴ Frånvaron av samtycke ingår också generellt som rekvisit i sexualbrotten.²²⁵ Samtyckesfrågan gör det svårt att bevisa brott eftersom det i ett brottmål ligger på åklagaren att bevisa frånvaron av samtycke. Beviskravet är som i övrigt i brottmål när frågan ingår som brottsrekvisit: det ska vara ställt utom rimligt tvivel att gärningen var ofrivillig.²²⁶ Lyckas åklagaren inte med det ska domstolen utgå från att det förelåg samtycke. Vid giltigt samtycke är handlandet inte otillåtet och därmed inte skadeståndsgrundande.²²⁷

När samtyckesfrågan är inbakad i rekvisiten för brott bär karenden bevisbördan även i ett tvistemål vid påståenden om brott, som vid yrkande om kränkingsersättning. Beviskravet för tvånget och gärningsmannens uppsåt till frånvaron av samtycke är troligen ”visas”, som i övrigt i tvistemål.²²⁸

---

²²² Nordh, Bevisbörda och beviskrav vid kumulation, s. 560 f. och Friberg, Kränkingsersättning, s. 301 ff.

²²³ Se NJA 1990 s. 93 (som också är ett försäkringsmål) där HD resonerar om det finns skäl att frånga det normala civilrättsliga beviskravet utifrån materiella bevisbördeargument. Se även NJA 1994 s. 449 I och II, där även bevissäkringsargument förs fram. Jfr tvistemålet NJA 1993 s. 13 där brott inte ”visats”.

²²⁴ Diesen & Diesen, Övergrepp, s. 26 f.

²²⁵ Eller så är frågan irrelevant eftersom samtycke inte är ansvarsbefriande, som vid våldtäkt mot barn enligt BrB 6:4. Se Asp, Sex & samtycke, s. 82.

²²⁶ Se bl.a. NJA 2009 s. 447 I och II, NJA 1980 s. 725. Jfr SOU 2010:71, s. 221. Detta till skillnad från nödvärnsinvändningar där beviskravet är att invändningen ska framstå som obefogad, se NJA 1990 s. 210. Det ska dock sägas att HD har antytt en bevislättnad för samtycke som ansvarsfrihetsgrund i brottmål när samtycket inte ingår som brottsrekvisit. Se NJA 2000 s. 355 (meddelarskydd) där HD hänvisar till vad som ”normalt gäller vid åberopande av ansvarsfrihetsgrunder” och sedan slår fast att åklagarens beviskrav är att invändningen ska framstå som obefogad. Se också Nordh, Bevisrätt B, s. 62 f.

²²⁷ Hellner & Radetzki, Skadeståndsrätt, s. 116 ff.

²²⁸ Jfr NJA 1993 s. 13 som gällde andra brottstyper (egenmäktigt förfarande och självtäkt) men där frånvaron av samtycke ingår som brottsrekvisit. Det är dock osäkert i vilken betydelse HD använder ordet ”visat”.

Jämfört med ett brottmål bör beviskravet alltså vara lägre i ett tvistemål. Men eftersom bevisbördan för såväl samtycke som uppsåt ligger på målsäganden kan det även i ett tvistemål vara svårt att vinna framgång med en talan om kränkingsersättning på grund av brott.

Om målsäganden däremot yrkar skadestånd för personskador enligt culparegeln är samtycke, eller frånvaron av samtycke, inte ett rekvisit. Bevisbördan för samtyckesinvändningar bör därför ligga på skadevällaren.²²⁹ Domstolen får då bedöma om det handlar om samtycke till skada eller till risk, och i så fall vilka risker samt om samtycket är ansvarsbefriande.²³⁰ Är samtycket inte bevisat föreligger följaktligen inte ansvarsbefrielse och domstolen ska gå vidare med culpabedömningen.

Även om ett samtycke inte befriar från ansvar kan det teoretiskt vara grund för jämkning på grund av medvällande enligt SkL 6:1. För jämkning vid personskador krävs dock att den skadelidande varit grovt vårdslös vilket bara lär bli aktuellt i undantagsfall.²³¹ I propositionen till jämkningsregeln skrev departementschefen att begreppet grov vårdslöshet ”bör ges en mycket restriktiv tillämpning.”²³² HD har uttryckt det som att vårdslösheten är grov om den ”ligger på gränsen till uppsåtligt förfarande” och ”vittnar om en betydande hänsynslöshet och nonchalans”.²³³

Sammantaget kan utsikterna att vinna framgång med en talan om personskadestånd i ett tvistemål vara väsentligen gynnsammare än om talan förts kumulerat i en brottmålsprocess, inte minst med tanke på att bevissvårigheter i samtyckesfrågan är en viktig förklaring till att många brottmål om sexuella övergrepp ogillas.

5.2 Konflikter med EKMR

5.2.1 Personskador

Att en domstol ger bifall till ett anspråk på personskadeersättning är i regel okontroversiellt i förhållande till EKMR artikel 6. Anspråk på personskadeersättning är i sig ingen ankla-

---

²²⁹ Friberg, Kränkingsersättning, s. 308. Jfr NJA 1950 s. 440. Det rör sig snarast om ett motfaktum som svaranden åberopar, se Nordh, Praktisk process I, s. 41.

²³⁰ Se avsnitt 2.2.1.4.

²³¹ Bengtsson & Strömbäck, Skadeståndslagen, s. 395.

²³² Prop. 1975:12, s. 173.

²³³ NJA 1992 s. 130. På det hela taget är det dock osäkert vad som utgör grov vårdslöshet, se Kleineman, Grov oaktsamhet som privaträttsligt problem.

gelse om brott.²³⁴ Finns ingen tidigare brottsanklagelse blir artikel 6.2 inte heller tillämplig genom att beslutet att lägga ner åtalet eller förundersökningen ifrågasätts på ett otillåtet sätt. Om skadevällaren däremot tidigare delgivits misstanke om brott har en brottsanklagelse uppstått, och nedläggningsbeslutet får i princip inte ifrågasättas.²³⁵ Det innebär att domstolen i skadeståndsmålet inte får påstå att personen har begått det brott som misstanken gällde. Här behandlas enbart sexuella övergrepp, för vilka det krävs uppsåt för straffrättsligt ansvar. Det innebär att så länge personskadeersättningen är grundad på culpa enligt SkL 2:1 bör ett bifall inte innebära ett påstående om att samtliga brottsrekvisit är uppfyllda, och artikel 6.2 kränks då inte. Detta naturligtvis under förutsättning att domstolen avhåller sig från att ändå obiter dictum påstå att skadevällaren begått brottet.

5.2.2 Kränkningar

Vid anspråk på kränkingsersättning blir det hela mer komplicerat. Ett bifall innebär att skadevällaren pekats ut som brottsling, även om något straff inte är aktuellt. Finns ingen tidigare anklagelse om brott blir artikel 6.2 emellertid inte tillämplig, eftersom ett anspråk på kränkingsersättning troligen inte i sig innebär en anklagelse om brott.²³⁶ Det andra sättet som artikeln kan bli tillämplig på är ju om det finns en tidigare brottsanklagelse eller frikännande som ifrågasätts i skadeståndsdomen.

Om det däremot finns en tidigare anklagelse om brott får beslutet att inte gå vidare med anklagelsen som huvudregel inte ifrågasättas av domstolen i tvistemålet.²³⁷ Därför kan det tyckas vara oförenligt med artikel 6.2 att döma ut kränkingsersättning för ett brott som skadevällaren varit misstänkt för eftersom det ofrånkomligen innebär att domstolen påstår att skadevällaren har begått brottet. Konventionen ger alltså ett starkare skydd för den som tidigare varit misstänkt än för den som inte varit misstänkt. Orsaken är att kraven på vad som är en rättvis rättegång enligt artikel 6 skiljer mellan prövningar av civila rättigheter och vid anklagelser om brott.²³⁸ Den som tidigare varit misstänkt har varit anklagad för brott, och den brottsanklagelsen ”väcks till liv” om en domstol i ett senare tvistemål påstår brottslig skuld genom bifall till anspråk på kränkingsersättning. Nowak menar att oskyldighetspresumtionen innebär att ett nedlagt åtal eller förundersökning ska behandlas som ett konstaterande att den misstänkte är oskyldig på samma sätt som ett frikännande, inte

---

²³⁴ Se avsnitt 4.5.1.

²³⁵ Se avsnitt 4.5.2.

²³⁶ Se avsnitt 4.5.1.

²³⁷ Vanjak mot Kroatien, p. 38, Allen mot Storbritannien, p. 94 och Vulakh mot Ryssland, p. 33.

²³⁸ Artiklarna 6.2 och 6.3 gäller bara vid brottsanklagelser. Se även Vanjak mot Kroatien, särskilt p. 45.

bara att bevisningen för tillfället är otillräcklig.²³⁹ Enligt min mening är det en långtgående tolkning och det kan nog diskuteras vilken täckning den har i medlemsstaternas rättsuppfattningar.²⁴⁰ Tolkningen kan dock i och för sig vara rimlig med tanke på regelns syfte. Att bli utpekad som misstänkt kan vara både påfrestande och stigmatiserande. Efter frikännande eller nedlagd utredning bör personen ha någon form av garanti för att myndigheterna inte på omvägar ändå ska påstå brott utan att det sker i en process med de rättssäkerhetskrav som skyddas i artiklarna 6.2 och 6.3. Å andra sidan kan effekten bli högst olycklig för den skadelidande. På ett närmast godtyckligt sätt skulle möjligheterna att få det civilrättsliga anspråket prövat avgöras av om skadevällaren tidigare varit misstänkt för brottet. Ju starkare bevis som finns, desto större är sannolikheten att utredningen tidigare kommit över tröskeln för att utgöra en anklagelse om brott genom att misstanke delgivits.²⁴¹ Och i så fall skulle domstolen i civilmålet vara förhindrad att utdöma kränkingsersättning – om Europadomstolens resonemang i de norska målen²⁴² gäller i samma utsträckning vid nedlagda förundersökningar som efter friande domar. Formuleringen i Vanjak mot Kroatien tyder på det:

”... where the criminal proceedings end prior to the formal indictment, irrespective of the ground for their discontinuation, the lack of a person's criminal conviction shall as to the presumption of innocence be preserved in any other proceedings of whatever nature ...”²⁴³

Slutsatsen är dock inte given. Det är inte säkert att Europadomstolen verkligen skulle acceptera en så kraftig inskränkning av rätten till en rättvis rättegång för den skadelidande. Denne har rätt att få sitt civilrättsliga anspråk prövat av domstol enligt artikel 6.1. När den skadelidandes rättighet på så vis krockar med skadevällarens rätt att betraktas som oskyldig måste det göras en avvägning enligt proportionalitetsprincipen. Att utgången av den avvägningen inte är självklar framgår av att Europadomstolen i flera mål tagit avstånd från just den typ av godtyckliga effekter som annars skulle uppstå, genom att slå fast att oskyldighetspresumtionen inte ska ge skadevällaren otillbörliga fördelar.²⁴⁴ I de fall där Norge har fällts har Europadomstolen också uttalat att de norska domstolarna genom att påstå att samtliga rekvisit för brott varit uppfyllda har ”gått över gränsen” för den civilrättsliga

---

²³⁹ Nowak, Oskyldighetspresumtionen, s. 425.

²⁴⁰ Som konventionen vilar på, se Danelius, Mänskliga rättigheter s. 50.

²⁴¹ Se avsnitt 4.4.1.

²⁴² Y mot Norge, Ringvold mot Norge, Orr mot Norge och N.A. mot Norge.

²⁴³ P. 41 i domen.

²⁴⁴ Se bl.a. Y mot Norge, p. 41 och Ringvold mot Norge, p. 38.

bedömningen.²⁴⁵ När ett anspråk på kränkingsersättning ska avgöras ingår rekvisiten för brott i den civilrättsliga bedömningen enligt svensk rätt. Det kan tala för att Europadomstolen skulle vara mindre benägen att anse det vara ett övertramp av de civilrättsliga gränserna. Det kan alltså tänkas att artikel 6.2 visserligen blir tillämplig genom ett ifrågasättande av en nedlagd utredning, men att den skadelidandes intresse att få det civilrättsliga anspråket prövat väger tyngre. Man ska komma ihåg att oskyldighetspresumtionen är just en presumtion som kan motbevisas.²⁴⁶ Ett problem är att det i så fall sker utan rättssäkerhetskraven i en brottmålsprocess. Ett annat argument är att Europadomstolen framför allt haft invändningar när domen i civilprocessen ifrågasatt utgången och bedömningen i brottmålsprocessen eller nedläggningsbeslutet då kopplingen till den tidigare processen varit tydlig.²⁴⁷ Som framgår av Lundkvist-domen är risken för kränkning av oskyldighetspresumtionen mindre ju svagare koppling som finns mellan processerna. En helt separat tvistemålsprocess som inte utgår från tidigare polisutredning eller tidigare process bör därför vara mer acceptabel. Hur en dom om skadestånd formulerats i det enskilda fallet har uppenbarligen stor betydelse. Möjligen är det också så att en frikännande dom trots allt innebär ett starkare skydd för den tidigare misstänkte än en nedlagd utredning, eftersom en domstol därmed fastslagit oskyldigheten. I så fall skulle den skadelidandes intresse i en proportionalitetsavvägning kunna väga över när det finns en nedlagd utredning, medan en frikännande dom ovillkorligen måste respekteras. I brist på avgörande från Europadomstolen är detta dock närmast spekulationer.

5.3 Sammanfattning och slutsatser

Om åklagaren inte väcker åtal för ett anmält brott, eller om åtalet läggs ner, står den skadelidande inför valet att väcka civilrättslig talan eller inte. Det är ett val som uppstår ofta. Exempelvis leder bara var tionde anmälan om våldtäkt till åtal.²⁴⁸ Men att åklagaren har bedömt att bevisningen är otillräcklig för fällande dom betyder inte att ett skadeståndsanspråk kommer att ogillas. Beviskraven är lägre i tvistemål, även för brottsrekvisiten vid anspråk på kränkingsersättning. Skadestånd för personskada kan dessutom grundas på

---

²⁴⁵ Orr mot Norge, p. 51 och Y mot Norge, p. 46.

²⁴⁶ Utgångspunkten är att alla misstänkta är oskyldiga tills annat har bevisats i en brottmålsprocess, se Nowak, Oskyldighetspresumtionen, s. 32.

²⁴⁷ Se Allen mot Storbritannien, p. 103 och 104. Artikel 6.2 är i dessa fall bara tillämplig om det finns en klar länk mellan processen och tidigare anklagelse.

²⁴⁸ Diesen & Diesen, Övergrepp, s. 28 f.

culpa, och i så fall ligger bevisbördan för en samtyckesinvändning på skadevällaren. Det kan alltså finnas goda möjligheter att vinna framgång med framför allt krav på personska-
deersättning. Den möjligheten ska inte förringas. Som följer av personskada ersätts bland
annat läkarkostnader, terapikostnader, utebliven inkomst och övriga tänkbara följdkostna-
der så länge de är adekvat orsakade av skadehandlingen.²⁴⁹ För ideella skador av rent
psykisk karaktär som har orsakats av oaktsamhet råder stor osäkerhet om beviskrav och
belopp. Här har argumenterats för att om den skadelidande har gått i terapi så bör intyg av
psykolog eller motsvarande vara tillräcklig bevisning, och att vid fastställande av ersätt-
ningens storlek kan utgångspunkt tas i schablonerna för skador orsakade genom brott.

Möjligheterna till kränkingsersättning tycks vara mer begränsade. En orsak till det är att
oskyldighetspresumtionen i EKMR artikel 6.2 inte bara gäller den som står åtalad eller som
har frikänts i domstol, utan även den som tidigare varit anklagad för brott men inte dömts.
En sådan anklagelse uppstår troligen redan vid delgivning av misstanke.²⁵⁰ Vid anmälda
sexuella övergrepp där förövaren är känd lär det inte vara ovanligt att misstanke delgivits. I
så fall är det möjligt att artikel 6.2 är ett hinder för domstolen i tvistemålet att döma ut
kränkingsersättning eftersom det skulle innebära ett påstående om att skadevällaren har
begått det brott som anklagelsen gällde. Det finns dock starka argument för att den
skadelidandes rätt enligt artikel 6.1 att få sitt anspråk prövat i en rättvis rättegång kan väga
tyngre i ett sådant fall. Rättsläget måste betraktas som oklart.

Finns ingen tidigare anklagelse är det bevisrättsligt en fördel att stämna civilrättsligt
jämfört med ett brottmål. Det kan också tänkas att det finns psykologiska fördelar med ett
rent tvistemål jämfört med en kumulerad talan. I en brottmålsprocess hamnar skade-
ståndsanspråket i praktiken i skymundan och utgången i skadeståndsdelen följer närmast
automatiskt utgången i ansvarsdelen, trots att skilda beviskrav kan gälla.²⁵¹ I ett tvistemål
tvingas domstolen göra en gedigen prövning av rätts- och sakfrågor utifrån civilrättsliga
regler. Huruvida det finns sådana fördelar måste dock studeras närmare innan det går att
säga något med säkerhet. Det finns dock avsevärda ekonomiska risker med att inleda ett
tvistemål. Om talan ogillas kan rättegångskostnaderna bli en tung börda för den skadeli-
dande. Å andra sidan kan en framgångsrik talan fungera som upprättelse och ha stor
betydelse för den psykiska hälsan. Dessa frågor behandlas närmare i avsnitt 7.

---

²⁴⁹ Se avsnitt 2.2.2.

²⁵⁰ Se avsnitt 4.4.1.

²⁵¹ Nordh, Praktisk process III, s. 13 och Friberg, Kränkingsersättning, s. 230.

6 Skadestånd trots ogillat åtal

I det här avsnittet utreds vilka möjligheter som finns för den skadelidande att vinna framgång med en skadeståndstalan trots att åtalet ogillas. Man kan tänka sig två scenarier: antingen ett kumulerat mål där skadeståndsanspråket prövas samtidigt med åtalet eller att skadeståndsanspråket prövas separat. Den sistnämnda situationen kan uppstå genom att enbart det enskilda anspråket prövas av högre rätt eller genom att anspråket inte var kumulerat med åtalet utan förs i en egen civilprocess efter brottmålsdomen.

Det kan finnas många orsaker till att åtalet ogillas. Exempelvis att åklagaren i ett våldtäktsmål inte lyckas bevisa utom rimligt tvivel att den tilltalade haft uppsåt till samtliga brottsrekvisit.²⁵² Med straffrättslig terminologi kan domstolen ha kommit fram till att den tilltalade begått en otillåten gärning, men utan att ha personligt ansvar.

Oavsett om skadeståndsanspråket handläggs i ett separat mål eller kumulerat med åtalet gäller dispositionsprincipen. För att vinna framgång med sin talan krävs att av målsäganden åberopade rättsfakta kan subsumeras under en rättsregel om skadeståndsskyldighet.²⁵³

6.1 Samma mål

När frågan om skadestånd avgörs samtidigt med åtalet är det viktigt att förstå betydelsen av omröstningsregeln i RB 29:6. Där står att domstolens bedömning i den straffrättsliga delen är bindande vid prövningen av det enskilda anspråket. Det låter kanske förödande för skadeståndstalans möjligheter, men formuleringen är vilseledande. Regeln ska nämligen inte tolkas som att skadeståndstalan alltid ogillas vid frikännande.²⁵⁴ Enligt lagens förarbeten gäller regeln bara när utgången i ansvarsfrågan är ”av betydelse” för bedömningen av det enskilda anspråket.²⁵⁵ Så anses inte vara fallet när brottet är preskriberat eller om den tilltalade är åtalad för brott som kräver uppsåt medan det enskilda anspråket är grundat på culpa.²⁵⁶ RB 29:6 är inte heller tillämplig när det brister i ett rekvisit som krävs för bifall till

---

²⁵² En inte helt ovanlig situation, se Diesen & Diesen, Övergrepp, s. 27.

²⁵³ Se avsnitt 3.

²⁵⁴ Jfr RB 22:7 där det står att även om en åtalad gärning inte är straffbar kan en talan om enskilt anspråk prövas.

²⁵⁵ NJA II 1943, s. 390.

²⁵⁶ Fitger m.fl., Rättegångsbalken, kommentaren till 29:6.

ansvarstalan, men inte för det enskilda anspråket.²⁵⁷ Om rekvisiten för skadeståndsskyldighet är uppfyllda ska skadeståndstalan således bifallas även om åtalet ogillas.²⁵⁸

Det kan naturligtvis också tänkas att den tilltalade medger skadeståndsanspråket. Då ska talan bifallas oavsett utgång i skuldfrågan.²⁵⁹

6.1.1 Culpa ex officio?

Om målsäganden grundar sin talan om händelseförloppet helt på gärningsbeskrivningen kan man fråga sig om domstolen vid ogillat åtal på grund av bristande uppsåt ex officio kan pröva skadestånd på culpagrund. Till att börja med ska sägas att det är tveksamt om domstolen i ansvarsdelen får döma för oaktsamhetsbrott om åtalet enbart rör uppsåtligt brott. Inom rättsvetenskapen råder inte enighet.²⁶⁰ Enligt RB 30:3 är rätten visserligen inte bunden av åklagarens brottsrubricering utan kan i princip döma enligt annat lagrum som passar på åberopade rättsfakta. Till saken hör att åklagare inte alltid anger det subjektiva rekvisitet uttryckligen. Detta får då uttolkas utifrån brottsrubriceringen.²⁶¹ Gäller åtalet stöld kan domstolen utgå från att åklagaren gör gällande att den tilltalade haft uppsåt till brottsrekvisiten eftersom stöldbrottet kräver uppsåt. Vid tveksamhet bör domstolen genom materiell processledning fråga vad åklagaren menar.²⁶² I NJA 1978 s. 291 uttalade HD att frågan om en domstol kan döma för ett oaktsamhetsbrott när åtalet gäller ett uppsåtsbrott inte kan besvaras generellt utan får lösas från fall till fall.²⁶³ I senare mål har HD varit mer avvisande och slagit fast att en domstol inte ex officio kan pröva ansvar för vållande till kroppsskada när åtalet gäller misshandel.²⁶⁴ Brotten skiljer sig åt i mer än det subjektiva rekvisitet, men den huvudsakliga anledningen verkar ha varit att den tilltalade måste veta vad hen riskerar att dömas för så att försvaret kan läggas upp på lämpligt vis.²⁶⁵ Den rätten skyddas i EKMR artikel 6.3, och enligt Europadomstolen har den tilltalade rätt

---

²⁵⁷ Nordh, Bevisbörda och beviskrav vid kumulation, s. 557 f.

²⁵⁸ NJA 1983 s. 311 och Nordh, Praktisk process III, s. 115.

²⁵⁹ Ekelöf, Rättegång II, s. 187.

²⁶⁰ Se å ena sidan Heuman, Får gärningsbeskrivningar tolkas, s. 109 ff. För motsatt uppfattning, se Victor, Den åtalade gärningen, s. 233 ff. Jfr Nordh, Praktisk process II, s. 43 ff.

²⁶¹ Nordh, Praktisk process II, s. 43. Jfr Lindell & Eklund, Straffprocessen, s. 260 ff.

²⁶² HD:s dom den 16 juni 2015 i mål B 5390-13.

²⁶³ Avgörandet har kritiserats, se bl.a. Heuman, Får gärningsbeskrivningar tolkas, s. 116. Jfr NJA 1976 s. 368, där HD krävde att försummelsens ”beskaffenhet” preciseras i åtalet för att det ska vara möjligt att döma för oaktsamhetsbrott.

²⁶⁴ NJA 1990 s. 361. Se även NJA 2014 s. 664 där HD skriver att gärningsbeskrivningar kan tolkas så länge det inte innebär något överraskande moment som den tilltalade inte kunnat försvara sig mot.

²⁶⁵ Jfr NJA 2008 s. 1066 där HD resonerar om den tilltalades möjligheter att försvara sig ifall domstolen har möjligheten att döma för oaktsamhetsbrott, och NJA 2011 s. 611.

att på förhand få veta brottsrubriceringen.²⁶⁶ Vid civilrättsliga anspråk har dessa skäl inte samma tyngd, och artikel 6.3 gäller bara vid anklagelser om brott. I tvistemål bör principen om *jura novit curia* därför vara mer framträdande, och enligt HD både kan och ska domstolar tillämpa rättsregler på de rättsfakta som bevisats i målet även om ingen av parterna uppmärksammat regeln.²⁶⁷ Däremot anses det olämpligt att göra det utan att parterna genom processledning blivit uppmärksammade på regeln och fått möjlighet att argumentera utifrån den.²⁶⁸ När det gäller culpa-rekvisitet kompliceras det hela av att det är ett så kallat komplext rekvisit. Frågan om något är oaktsamt är en rättsfråga. Det är inte en faktisk omständighet som har inträffat eller kunde ha inträffat i verkligheten och som man därför kan bevisa.²⁶⁹ Med andra ord är det inget rättsfaktum, utan en normativ fråga som domstolen ska ta ställning till utifrån fakta i målet. Samtidigt är culpa ett rekvisit i rättsregeln och ska täckas av rättsfakta. Det som kan åberopas är därför olika faktiska omständigheter. Till exempel är omständigheterna att den tilltalade var hetsig och hårdhänt inte bevis för oaktsamhet utan element i själva oaktsamheten.²⁷⁰ Sådana omständigheter kan i och för sig eller tillsammans utgöra ett oaktsamt agerande. Det är upp till rätten att avgöra.²⁷¹ Om sådana rättsfakta ingår i åklagarens gärningsbeskrivning borde domstolen kunna bifalla skadeståndsanspråket på culpagrund, även om målsäganden bara hänvisat till gärningsbeskrivningen – särskilt med tanke på likheterna i en skadeståndsrättslig culpa-bedömning och det straffrättsliga gärningsculpabegreppet.²⁷² Emellertid har det veterligen aldrig hänt i högsta instans. Tvärt om har HD uttryckt sig på ett sätt som tyder på att det dessutom krävs ett påstående om att dessa omständigheter utgör oaktsamhet.²⁷³ Frågan bör rent praktiskt kunna lösas genom materiell processledning från domstolens sida. HD har uttalat att även om ansvarsfrågan är i fokus i ett kumulerat mål så är det ”viktigt att även enskilda anspråk ägnas tillräcklig uppmärksamhet”, vilket kan ske genom frågor från

---

²⁶⁶ I.H. m.fl. mot Österrike, p. 34.

²⁶⁷ NJA 1993 s. 13.

²⁶⁸ NJA 1999 s. 629.

²⁶⁹ Nordh, Praktisk process III, s. 53. Undantaget är medveten oaktsamhet, som ligger nära likgiltighetsuppsåt. Se Friberg, Kränkningersättning, s. 281 och Nordh, Praktisk process II, s. 44 f.

²⁷⁰ Lindblom, Processens arkitektur, s. 214 ff., Heuman, Bevisbörda och beviskrav i tvistemål, s. 316 f. och Ekelöf, Edelstam & Heuman, Rättegång IV, s. 18.

²⁷¹ Bedömningen görs normalt i två steg. Först en sortering av vilka rättsfakta som kan utgöra vårdslöshet och en värdering av bevisen för dessa, sedan en rättslig och normativ bedömning av om de bevisade rättsfakta utgör culpa. Se Heuman, Sammanblandning av bevisfrågor och rättsfrågor, s. 364.

²⁷² Se avsnitt 2.4.1.

²⁷³ Se t.ex. NJA 2004 s. 213. Jfr även Lindblom, Processens arkitektur, s. 218 och Ekelöf, Rättegång II, s. 131.

domstolen.²⁷⁴ Om målsäganden yrkar skadestånd för personskador kan domstolen fråga om omständigheterna i gärningsbeskrivningen påstås utgöra oaktsamhet.

Att ett rekvisit är komplext är inte unikt för culpabegreppet. För orsakssambandet mellan skada och handling uppstår samma typ av frågor. Själva sambandet är en faktisk fråga som kan bevisas. Men inom skadeståndsrätten krävs dessutom att sambandet är adekvat, och det är en rättsfråga. Samtidigt ska domstolen ta ställning till adekvansen utifrån fakta i målet, så adekvansen måste framgå av omständigheterna.²⁷⁵

6.1.2 Brott som grund

En närliggande fråga är vad det innebär när målsäganden som grund för sitt anspråk har ”brottet”, ”den åtalade brottsligheten” eller liknande formuleringar. Sådana hänvisningar tycks vara vanligt förekommande i praktiken.²⁷⁶ Svårigheten ligger i om det innebär ett yrkande om att skadeståndstalan bara ska bifallas vid fällande dom i ansvarsdelen, eller om det helt enkelt är en hänvisning till samma rättsfakta som i gärningsbeskrivningen. Skillnaden består i att rätten i det senare fallet kan bifalla skadeståndstalan trots att åtalet ogillas, så länge rekvisiten för skadeståndsansvar är uppfyllda.²⁷⁷ Nordh menar att även om målsäganden bara har brottet som grund är domstolen skyldig att pröva om skadeståndsskyldighet föreligger trots ogillande av åtalet.²⁷⁸ Om målsäganden däremot uttryckligen begär att talan endast ska bifallas vid fällande dom är domstolen bunden av det. Som exempel hänvisar Nordh till två rättsfall (NJA 1990 s. 210 och NJA 2009 s. 234) där det emellertid av referaten är svårt att utläsa några sådana uttryckliga krav från målsägandena. Möjligen tolkade HD in sådana begäranden. En alternativ förklaring till utgångarna är att det förelåg rättfärdigande omständigheter, vilket som huvudregel utesluter skadestånd.²⁷⁹

Den slutsats som hur som helst kan dras är att målsäganden bör vara tydlig med att ange grunden för sin talan och för säkerhets skull inte bara hänvisa till ”brottet” om förutsättningarna för skadestånd på annan grund kan vara uppfyllda. Då är det mer fördelaktigt att uttryckligen åberopa dels rättsfakta i gärningsbeskrivningen, dels ytterligare omständigheter

---

²⁷⁴ NJA 1999 s. 260. Se även Nordh, Praktisk process III, s. 19 f. Nordh förespråkar en mer aktiv domarroll, särskilt vad gäller att reda ut målsägandens talan.

²⁷⁵ Se mer i Nordh, Om bevisprövning av orsakssamband, s. 643 ff. För djupare resonemang om skillnaden mellan sak- och rättsfrågor, se Lindell, Sakfrågor och rättsfrågor, s. 364 ff.

²⁷⁶ Se avsnitt 6.1.5. Jfr också Nordh, Praktisk process III, s. 53.

²⁷⁷ NJA 1983 s. 311.

²⁷⁸ Nordh, Praktisk process III, s. 98.

²⁷⁹ Se avsnitt 2.2.1.4.

som talar för andrahandsgrunden. Det kan exempelvis vara någon del av åklagarens bevisning som inte framgår direkt av gärningsbeskrivningen.²⁸⁰

Frågan är framför allt relevant vid personskador. Vid kränkingsersättning är brott ett rekvirit och om brottet inte bevisas straffrättsligt ska kränkingsanspråket ogillas.²⁸¹ Det är bara i undantagsfall som det kan bli aktuellt med ersättningsskyldighet på grund av ett annat brott än det som åklagaren åtalar för.

6.1.3 Bevisregler

En komplicerad historia är vilka beviskrav som gäller när ett civilrättsligt skadeståndsanspråk kumuleras med ett åtal. I en brottmålsprocess har åklagaren bevisbördan för alla delar av gärningsbeskrivningen och beviskravet är mycket högt. I tvistemål kan som framgått bevisbörda och beviskrav variera beroende på omständighet. Vad gäller då för ett enskilt anspråk som är kumulerat med ett brottmål? Lagstiftaren har i princip lämnat frågan helt öppen, och det finns märkligt få HD-avgöranden som klargör läget.²⁸² Inom doktrin är det framförallt Nordh som har behandlat saken.²⁸³

Till att börja med ska sägas att kumulerade mål huvudsakligen handläggs enligt brottmålsregler.²⁸⁴ Däremot disponerar parterna över processmaterialet i skadeståndsfrågan precis som i ett tvistemål.²⁸⁵

För rättsfakta som ingår i gärningsbeskrivningen gäller till att börja med som huvudregel straffrättsligt beviskrav.²⁸⁶ Nedan analyseras vad som gäller när målsäganden anför andra omständigheter.

6.1.3.1 Rent civilrättsliga omständigheter

Rättsfakta som är rent civilrättsliga och som helt saknar straffrättslig relevans ska prövas enligt tvistemålsregler.²⁸⁷ Exempelvis om målsäganden grundar sitt anspråk på ett oaktsamt handlande som inte ingår i gärningsbeskrivningen och när det inte finns något oaktsamhetsbrott som kan komma i fråga. Om målsäganden delvis grundar sin talan på gärnings-

---

²⁸⁰ En omständighet kan vara både rättsfaktum och bevisfaktum för ett annat rättsfaktum, se Ekelöf & Edelstam, Rättegång I, s. 41.

²⁸¹ Jfr NJA 1985 s. 747 och Kleineman, Ren förmögenhetsskada, s. 203 vad gäller rena förmögenhetsskador orsakade genom brott.

²⁸² Nordh, Bevisbörda och beviskrav vid kumulation, s. 572.

²⁸³ Nordh, Praktisk process III och Nordh, Bevisbörda och beviskrav vid kumulation.

²⁸⁴ RB 22:1 andra meningen e contrario.

²⁸⁵ Ekelöf & Edelstam, Rättegång I, s. 67 f.

²⁸⁶ Nordh, Praktisk process III, s. 110.

²⁸⁷ Nordh, Praktisk process III, s. 94 f.

beskrivningen ska alltså omständigheterna i gärningsbeskrivningen bevisas utom rimligt tvivel, medan civilrättsliga, lägre beviskrav gäller för rättsfakta som saknar straffrättslig betydelse. Saken kompliceras av att oaktsamhet som framgått är ett komplext rekvisit. De omständigheter som utgör oaktsamheten kan ingå i gärningsbeskrivningen och i så fall gäller straffrättsligt beviskrav för dessa. Bara om målsäganden åberopar ytterligare omständigheter kan lägre beviskrav komma i fråga.

6.1.3.2 Potentiellt gränsöverskridande omständigheter

Rättsfakta som i och för sig kan ha straffrättslig relevans men som inte ingår i åklagarens gärningsbeskrivning bör enligt Nordh bedömas enligt straffrättsliga bevisregler.²⁸⁸ Som argument anför han att det annars skulle uppstå märkliga effekter om åklagaren justerar åtalet till att omfatta också dessa rättsfakta. Exempelvis om åtalet till en början endast gäller misshandel för sparkar men målsäganden även yrkar skadestånd för slag som utdelats åtminstone oaktsamt. Om åtalet justeras till att omfatta även slagen skulle beviskravet plötsligt höjas från ”styrkt” till ”utom rimligt tvivel”. Om åklagaren å andra sidan inte justerar åtalet kan det bli olika utgång för målsägandens talan om ersättning för slagen och sparkarna, trots att domstolen kommer fram till att det är precis lika sannolikt att de har inträffat. Sker åtalsjusteringen i hovrätten kan det tänkas att skadeståndstalan har bifallits i tingsrätten men ogillas i hovrätten, trots att domstolarna gör exakt samma värdering av bevisningen. Därför menar Nordh att utgångspunkten bör vara att straffrättsligt beviskrav gäller för alla gärningsmoment som ligger inom brottmålsdomens rättskraft enligt RB 30:9, och som åklagaren därför skulle ha kunnat åberopa genom en åtalsjustering.

En sådan ordning riskerar emellertid enligt min mening att leda till andra märkliga effekter. Exempelvis kan ett åtal om våldtäkt ogillas om åklagaren inte lyckas bevisa att den tilltalade insåg att målsäganden befann sig i en särskilt utsatt situation, enligt BrB 6:1 andra stycket.²⁸⁹ Om målsäganden yrkar skadestånd på culpagrund för personskada kan beviskravet för rättsfakta som utöver gärningsbeskrivningen anförs för oaktsamhet vara ”styrkt” så länge personskadorna består av enbart psykiska besvär. Men om målsäganden dessutom orsakats fysiska skador är beviskravet ”ställt utom rimligt tvivel” eftersom åklagaren i så fall hade kunnat justera åtalet till vållande till kroppsskada (BrB 3:8).²⁹⁰ Det går därför att ifrågasätta om det inte är rimligare att civilrättsliga beviskrav gäller för

---

²⁸⁸ Se Nordh, Praktisk process III, s. 100 ff. för det följande exemplet.

²⁸⁹ En situation som inte bara är teoretisk. Se exempelvis den uppmärksammade domen från Svea Hovrätt den 23 mars 2014 i B 8249-14.

²⁹⁰ Bara fysiska skador täcks av bestämmelsen, se prop. 1962:10, s. 93.

rättsfakta som har enbart civilrättslig betydelse *i målet*, oavsett vad en åtalsjustering skulle kunna omfatta.

6.1.3.3 *Invändningar från den tilltalade*

En särskild fråga är vad som gäller när den tilltalade åberopar en ansvarsfrihetsgrund som motfaktum. I en straffprocess är det åklagaren som har bevisbördan för att sådana rättfärdigande omständigheter inte föreligger. Beviskravet brukar uttryckas som att invändningen ska framstå som obefogad.²⁹¹ Frånvaron av samtycke vid sexuella övergrepp ska dock bevisas utom rimligt tvivel när samtyckesfrågan ingår i brottsbeskrivningen.²⁹² I en civilprocess är det i dessa fall på motsvarande sätt käranden som har bevisbördan för frånvaron av samtycke vid anspråk på kränkningsersättning eftersom det då krävs brott. Beviskravet är dock lägre än i brottmål, troligen det normala civilrättsliga kravet.²⁹³ Vid anspråk på personskadeersättning i ett tvistemål är det däremot skadevällaren som har bevisbördan för påståenden om samtycke eller medvällande som innebär att skadeståndet ska jämkas.²⁹⁴

Enligt Hellner och Radetzki innebär förekomsten av samtycke eller nödvärn rätt och slätt att skadestånd inte ska utgå eftersom handlandet är rättfärdigat och därmed inte culpöst.²⁹⁵ Nordh tycks å andra sidan mena att den bedömningen kan utfalla olika i ansvarsdelen och skadestånddelen.²⁹⁶ Det vill säga att åtalet kan ogillas på grund av nödvärn eller samtycke men att skadeståndsanspråket ändå ska bifallas.²⁹⁷ Enligt honom är den skilda placeringen av bevisbördan i brottmål och tvistemål en omständighet som gör att RB 29:6 inte är tillämplig. Åklagarmyndigheten gör samma tolkning, åtminstone när det gäller nödvärn.²⁹⁸ Praxis tycks dock tala för att skadestånd är uteslutet när åtalet ogillas på grund av ansvarsfrihetsgrunden.²⁹⁹ När invändningen däremot *inte* befriar från straffansvar bör den tilltalade ha bevisbördan att styrka omständigheter som talar för jämkning.³⁰⁰ För jämkning vid personskador krävs dock att den skadelidande varit grovt vårdslös, vilket lär vara mycket ovanligt.³⁰¹

---

²⁹¹ NJA 1990 s. 210. Se även Nordh, Bevisrätt B, s. 60 ff. och Diesen, Bevisprövning i brottmål, s. 166 ff.

²⁹² Vilket det generellt gör. Se avsnitt 2.4.1.

²⁹³ Se avsnitt 5.1.3.

²⁹⁴ Friberg, Kränkningsersättning, s. 308. Jfr NJA 1950 s. 440.

²⁹⁵ Hellner & Radetzki, Skadeståndsrätt, s. 59 och 116 f.

²⁹⁶ Nordh, Praktisk process III, s. 109 f. och 115.

²⁹⁷ Se även Bengtsson, Skadestånd vid sport, lek och sällskapsspel, s. 38.

²⁹⁸ Åklagarmyndighetens RättsPM 2013:1, s. 41 f.

²⁹⁹ Se bl.a. NJA 1997 s. 636 och NJA 1970 s. 58.

³⁰⁰ Se NJA 1962 s. 469 där HD efter att ha underkänt nödvärnsinvändningen prövade om skadevällaren styrkt påstått medvällande. Jfr RH 2009:47 om att skadestånd för oförsvärlig handling kan jämkas på grund av samtycke.

³⁰¹ Bengtsson & Strömbäck, Skadeståndslagen, s. 395 och prop. 1975:12, s. 173.

Slutsatsen som dras är att anspråk på både kränkingsersättning och personskadeersättning ska ogillas om samtycke eller annan ansvarsfrihetsgrund föreligger. Det begränsar den skadelidandes möjligheter att få skadestånd avsevärt med tanke på att just svårigheten att bevisa frånvaron av samtycke är en av de viktigaste orsakerna till att så många åtal om sexualbrott leder till frikännande domar.³⁰² När målsäganden åberopat delvis andra omständigheter till grund för anspråket än gärningsbeskrivningen kan det naturligtvis tänkas att skadeståndsskyldighet föreligger trots straffrihetsgrund.³⁰³

6.1.3.4 Skador

Hittills har resonemangen kretsat kring den tilltalades handlande. Även för effekterna av handlandet och orsakssamband gäller liknande principer. Vid skador som kan ha straffrättslig relevans är huvudregeln att det är samma beviskrav i skadeståndstalan som ansvarstalan.³⁰⁴ En skada kan ha betydelse i ansvarsdelen på olika sätt. Vid exempelvis misshandel är det ett brottsrekvisit att målsäganden har tillfogats smärta. Men även när effekten inte ingår i brottsbeskrivningen kan skadan påverka brottets straffvärde enligt BrB 29:1.³⁰⁵ Beviskravet är då normalt att skadan ska vara ”ställd utom rimligt tvivel”.

När skadan saknar straffrättslig betydelse är beviskravet som i ett tvistemål.³⁰⁶ Civilrättsliga beviskrav gäller också när det finns särskilda bevislättnader. I praxis finns exempel på sådana lättnader vid bland annat svårbevisade skador och komplicerade orsakssamband.³⁰⁷

En viktig lagregel är RB 35:5. Enligt den får domstolen uppskatta storleken på en skada om den är svår eller omöjlig att bevisa. Regeln gäller i både brottmål och tvistemål oavsett om skadan kan påverka ansvarsbedömningen.³⁰⁸

För sveda och värk-ersättning finns som tidigare framgått en presumtion för psykisk personskada vid våldtäkt och andra sexuella övergrepp. Ersättningen utgår som schablon-

---

³⁰² Ätminstone våldtäkter, se Diesen & Diesen, Övergrepp, s. 27. Observera att vid våldtäkt enligt BrB 6:1 andra stycket är samtycke irrelevant, se prop. 2004/05:45, s. 136. Det finns även andra brott i BrB 6 kap. där samtycke inte är ansvarsbefriande, t.ex. våldtäkt mot barn, se NJA 2013 s. 569. Skadestånd kan då utgå.

³⁰³ Bengtsson & Strömbäck, Skadeståndslagen, s. 59 f.

³⁰⁴ Nordh, Praktisk process III, s. 103 ff.

³⁰⁵ Bara skador som omfattas av gärningsmannens uppsåt eller oaktsamhet beaktas vid straffvärdebedömningen. Se Asp & von Hirsch, Straffvärde, s. 171. Som exempel tar de en pianist som blir misshandlad och skadar fingrarna. Om förövaren inte visste att offret var pianist ska de särskilt stora konsekvenserna inte beaktas vid straffvärdebedömningen, vilket är en skillnad mot den skadeståndsrättsliga utgångspunkten om full ersättning och att skadevällaren får ta den skadelidande som hen är, se avsnitt 2.2.1.

³⁰⁶ Nordh, Praktisk process III, s. 104.

³⁰⁷ Se t.ex. NJA 1977 s. 176, NJA 1981 s. 622 och NJA 1991 s. 481. Särskilt intressant är NJA 1962 s. 469 där åtal om misshandel till döds ogillades eftersom det fanns en konkurrerande skadeorsak som inte kunde uteslutas som dödsorsak. Trots det bifölls talan om skadestånd på grund av dödsfallet. HD ställde alltså upp ett högre beviskrav för orsakssambandet i den straffrättsliga bedömningen jämfört med den skadeståndsrättsliga bedömningen.

³⁰⁸ Nordh, Bevisbörda och beviskrav vid kumulation, s. 569.

belopp beroende på brott. Vid frikännande finns naturligtvis inte någon presumtion. Men även vid oaktsamma och därmed icke-brottsliga övergrepp kan ersättningsgilla skador uppstå. Vilket beviskrav som gäller för skadans existens i en sådan situation har så vitt känt aldrig prövats i HD, men när det saknar straffrättslig betydelse i kombination med stora bevisvårigheter bör beviskravet inte vara allt för högt och detsamma som i ett rent tvistemål. Intyg från läkare eller psykolog bör därför enligt min mening normalt vara tillräckligt. Vad gäller skadans storlek kan påminnas om att när det inte finns specifika schabloner för vissa brottstyper bestäms sveda och värk-ersättning med visst belopp per månads sjukskrivning. Vid sexuella övergrepp är det en rekommendation att offret inte sjukskriver sig, vilket kan göra det svårt att bestämma skadans storlek. RB 35:5 medger dock att rätten uppskattar den till lämpligt belopp. Schablonerna för brottsliga övergrepp kan då vara en utgångspunkt.³⁰⁹

6.1.4 Konflikter med EKMR

Att en domstol dömer någon att betala skadestånd för samma handlande som personen frikänns från kan strida mot oskyldighetspresumtionen i EKMR artikel 6.2. Som förklarats i avsnitt 4.4 har artikeln två funktioner. Dels att skydda den som anklagas för brott från att pekas ut som skyldig före dom, dels att skydda den som frikänts från att ändå framställas som skyldig. Artikel 6.2 gäller bara vid ”anklagelse om brott”. För att oskyldighetspresumtionen ska bli tillämplig krävs alltså antingen att skadeståndsanspråket i sig är en anklagelse om brott eller att domen i skadeståndsdelen tar upp en tidigare anklagelse om brott. I de fall som det nu handlar om ligger fokus på att undersöka om domen i skadeståndsdelen formulerats på ett sätt som innebär ett ifrågasättande av det tidigare frikännandet.

När skadeståndsanspråket prövas samtidigt med åtalet innebär redan omröstningsregeln i RB 29:6 att det för svensk del sällan bör kunna uppstå konflikter med artikel 6.2. Eftersom kränkingsersättning förutsätter brott ska ett sådant anspråk i princip alltid ogillas vid frikännande dom. Man kan dock tänka sig att brottet är preskriberat men inte anspråket. I så fall bör oskyldighetspresumtionen inte hindra bifall till skadeståndsanspråket. Vad gäller personskador är artikel 6.2 inget hinder för att utdöma skadestånd trots frikännande i ansvarsdelen. Det gäller åtminstone så länge minst ett subjektivt eller objektivt rekvisit

---

³⁰⁹ För detta stycke, se avsnitt 5.1.1.

skiljer mellan brottmålsdelen och det civilrättsliga anspråket.³¹⁰ Omröstningsregeln i RB 29:6 innebär att så lär vara fallet när skadeståndsanspråket vinner bifall men ansvarstalan ogillas. Det kan påminnas om att sexualbrott kräver uppsåt medan det för skadeståndsansvar för personskador räcker med oaktsamhet. Det är därför fullt möjligt att frikänna från exempelvis våldtäkt och samtidigt utdöma skadestånd för oaktsamt orsakade personskador. Även när det skiljer i rekvisiten är det viktigt att domskälen inte formuleras så att straffrättsligt ansvar antyds på annat sätt. Det måste vara tydligt att frikännandet i ansvarsdelen inte ifrågasätts.³¹¹

6.1.5 Utnyttjas reglerna? Redovisning av empirisk studie

För att få en uppfattning om culpa i praktiken åberopas som grund för skadeståndsanspråk efter sexuella övergrepp har underrättspraxis studerats. Närmare bestämt samtliga domar i våldtäktsmål från tingsrätterna i Sundsvall, Örebro och Helsingborg som avkunnades under 2014. Sammanlagt rör det sig om 21 åtal om våldtäkt eller grov våldtäkt. Åtalen ledde till tolv fällande domar, sex frikännanden och tre fall där den tilltalade dömdes för ett närliggande brott – sexuellt tvång i två fall och försök till våldtäkt i det tredje.

Inte i något fall åberopades oaktsamhet som grund för det enskilda anspråket. Generellt var målsägandenas grunder kortfattade vad gäller ansvarsförutsättningar och bestod huvudsakligen av hänvisningar till gärningsbeskrivningen i åtalet. Till exempel att grunden är ”de gärningar för vilka åklagaren yrkar ansvar”,³¹² att målsäganden ”åberopar samma grunder och bevisning som åklagaren”,³¹³ eller att målsäganden ”har utsatts för brott på så sätt som åklagaren påstått”.³¹⁴

Studien är så pass begränsad att det inte går att dra några vetenskapligt säkra eller generella slutsatser av utfallet. Det som kan sägas är att i de undersökta målen tycks målsägandena (genom sina målsägandebiträden) ha haft uppfattningen att skadeståndsanspråken inte kunde vinna bifall vid ogillat åtal, alternativt att de inte kände till möjligheten att grunda anspråken på culpa. Studien är också en indikation på att culpa sällan åberopas som

---

³¹⁰ I NJA 2012 s. 940 uttryckte HD sin tolkning av oskyldighetspresumtionen så här: ”Om den tilltalade har frikänts, måste rätten alltså utgå från att han är oskyldig när den tar ställning till de andra frågor som aktualiseras i målet, t.ex. ett enskilt anspråk eller rättegångskostnaderna. En annan sak är att utgången i ansvarsfrågan inte nödvändigtvis bestämmer hur de andra frågorna avgörs. En tilltalad kan sålunda vara skadeståndsskyldig fastän han frikänns.” Se också avsnitt 4.5.2.

³¹¹ Avsnitt 4.5.2. ”Domen ska vara den frisedel som definitivt undanröjer envar tidigare misstanke om skuld” som Träskman uttrycker det i Träskman, Presumtionen om den för brott misstänktes oskyldighet, s. 479.

³¹² Helsingborgs tingsrätts dom i mål B 4655-14, domsbilaga 4.

³¹³ Sundsvalls tingsrätts dom i mål B 542-14, aktbilaga 54.

³¹⁴ Örebro tingsrätts dom i mål B 664-13, domsbilaga 2.

andrahandsgrund, men ytterligare undersökningar krävs för att klarlägga om det är ett mönster som upprepas i landets övriga domstolar och i så fall vad anledningen till det är.

6.2 Separata processer

När enbart skadeståndsanspråket prövas av högre rätt handläggs målet inte längre som en brottmålsprocess utan som ett tvistemål. Så kan det bli om bara skadeståndsdelen överklagas eller får prövningstillstånd. Tvistemål är det också när skadeståndstalan redan från början separeras från ansvarstalan, exempelvis när skadan är svårutredd och skulle avsevärt fördröja en prövning av det straffrättsliga ansvaret.³¹⁵ Det kan också tänkas att den skadelidande aldrig försökt få anspråket kumulerat med åtalet utan stämmer skadevällaren separat efter brottmålet. Delvis blir den rättsliga situationen i dessa fall densamma som när någon straffrättslig prövning inte gjorts (se avsnitt 5). Den stora skillnaden är att det finns en frikännande brottmålsdom. Huvudfrågan blir därför vilken betydelse frikännandet har i det efterföljande tvistemålet. En annan viktig fråga är om skilda utgångar i brottmålet och tvistemålet är förenligt med EKMR.

6.2.1 Brottmålsdomens betydelse

Man brukar tala om domars *rättskraft*. Med det menas att det som har avgjorts i en dom inte ska prövas igen i en ny process. Rättskraften kan delas upp i en positiv del och en negativ del. Den negativa rättskraften är ett processhinder som innebär att en talan ska avvisas om den avser något som redan har prövats i en dom som vunnit laga kraft.³¹⁶ Saken är redan avgjord, eller som det också heter, *res judicata*. Den positiva rättskraften är domens prejudiciella verkan. Med det menas att domen är bindande för domstolen i en efterföljande process. Exempelvis kan frågan om skadeståndsskyldighet i och för sig ha avgjorts vid en fastställsetalan och då är utgången i målet bindande för domstolen i en senare fullgörelsetalan.³¹⁷

En naturlig följdfråga är då: vad är samma sak? Det är både komplicerat och omtvistat och kan inte behandlas i denna uppsats. Det som är viktigt här är att en brottmålsdom varken har positiv eller negativ rättskraft i ett tvistemål, även om skadeståndstalan grundas

---

³¹⁵ Ekelöf, Rättegång II, s. 186.

³¹⁶ RB 17:11 (tvistemål) och RB 30:9 (brottmål).

³¹⁷ För detta stycke, se Ekelöf, Bylund & Edelstam, Rättegång III, s. 171.

på brottet. Domstolen i ett senare tvistemål kan därför pröva om skadeståndsskyldighet föreligger för samma handlande som tidigare prövats i en brottmålsprocess.³¹⁸ Det gäller även när skadeståndsanspråket och åtalet var kumulerade i tingsrätten men endast skadeståndsfrågan prövas i högre rätt.³¹⁹

Däremot har brottmålsdomen *bevisverkan* i tvistemålet. Hur stark bevisverkan går inte att säga generellt utan avgörs enligt principen om fri bevisprövning.³²⁰ Man kan skilja på fall där samma bevisning som har prövats i brottmålet tas upp också i tvistemålet, och fall när den inte gör det. Om samma bevisning tas upp är den tidigare domens bevisverkan begränsad eftersom domstolen kan göra en egen bevisvärdering.³²¹ Om bevisningen från brottmålet inte tas upp igen har brottmålsdomen ett självständigt, så kallat naturligt bevisvärde. Det består i att ett antal domare har bedömt processmaterialet i den tidigare rättegången och kommit fram till vissa slutsatser. Den tidigare domen kan då i någon mån liknas vid ett sakkunnigutlåtande.³²² Fitger vill gå längre än så och argumenterar för att brottmålsdomen bör ha presumtionsverkan i ett efterföljande tvistemål. Det ska gälla både när målen förts helt separata och i kumulerade mål när endast det enskilda anspråket prövas i högre rätt. Hans motivering är bland annat lägre processkostnader och undvikande av motstridiga domar. Presumtionen skulle innebära att domstolen i det senare målet ska utgå från att skuldfrågan blivit riktigt avgjord, och att den som påstår något annat måste visa det.³²³ Det går att invända mot det resonemanget. Enligt principen om fri bevisvärdering i RB 35:1 ska rätten ”efter samvetsgrann prövning av allt, som förekommit, avgöra, vad i målet är bevisat”. Vilket bevisvärde en tidigare brottmålsdom har bör alltså prövas från fall till fall, där domen kan vara ett bevis av många.³²⁴ I de fall brottmålsdomen är den enda bevisningen lär effekten naturligtvis bli att bedömningarna i skuldfrågan överensstämmer. Men att laborera med presumtioner i stället för att göra en förutsättningslös bevisvärdering framstår som ett förtäckt sätt att ge den tidigare brottmålsdomen

---

³¹⁸ NJA 2000 s. 622.

³¹⁹ Det följer av att RB 29:6 tredje stycket bara gäller när ansvarsfrågan och det enskilda anspråket avgörs i samma rättegång. Se NJA 1996 s. 724.

³²⁰ NJA 1996 s. 724 och NJA II 1943, s. 445. Här kan inflikas att när det efterföljande målet också är ett brottmål har HD slagit fast att den tidigare domens bevisverkan är mycket begränsad, se HD:s dom den 25 mars 2015 i mål B 4653-14.

³²¹ Ekelöf, Bylund & Edelstam, Rättegång III, s. 263. Jfr även NJA 1988 A 4.

³²² Erfarenhetssatser talar då för att det förhåller sig på visst sätt. Se Fitger, Om brottmålsdomens bevisverkan, s. 351 f.

³²³ Fitger, Om brottmålsdomens bevisverkan, s. 356 ff.

³²⁴ Jfr NJA 1996 s. 724 där HD skriver: ”Frågan vilken bevisverkan som kan anses följa av en fällande straffdom skall avgöras enligt den i 35 kap. 1 § RB uttryckta principen om fri bevisprövning. Detta gäller för HovR även i det fallet att både ansvars- och skadeståndsfrågan prövats i samma rättegång men fullföljd sker endast i skadeståndsdelen.”

ett högre bevisvärde än den förtjänar. Det finns som tidigare framgått en anledning till att beviskrav och bevisbörda är olika i tvistemål och brottmål. Den rättsstatliga principen och strävan att aldrig döma oskyldiga till straff innebär en så hög grad av försiktighet att många brottslingar inte kan fällas till straffrättsligt ansvar.³²⁵ Det argumentet har ingen relevans i civilrättsliga tvister. Att ge brottmålsdomen en större betydelse än den skulle ha enligt en fri bevisvärdering kan därför äventyra målsägandens rätt till en rättvis prövning av sitt civilrättsliga anspråk eftersom bevisläget försämras mer än vad som är objektivt motiverat. Att få civilrättsliga anspråk prövade i en rättvis rättegång där parterna är likställda är en rättighet som skyddas i EKMR artikel 6.1. Man kan invända att en presumptionsregel inte är konstigare än att målsägandens bevissituation försämras när anspråket kumuleras med åtal på grund av de högre beviskraven i brottmål. Men i dessa fall kan målsäganden göra en avvägning, där nackdelarna med att få anspråket handlagt i samma mål mycket väl kan uppvägas av fördelarna.³²⁶ Om anspråket är skilt från åtalet är det däremot inte alltid enligt målsägandens önskemål.

Man kan fråga sig om det har betydelse ifall brottmålsdomen är fällande eller friande. Processkommissionen på 1920-talet intog ståndpunkten att en fällande dom skulle vara bindande i ett efterföljande tvistemål, medan en friande dom inte skulle vara det.³²⁷ Som argument anfördes att straffprocessen vid fällande dom är uppbyggd för att garantera en materiellt riktig utgång, men att det inte gäller vid frikännande. Även Fitger tycks resonera så.³²⁸ Som nämnts fick processkommissionen inte igenom sin vilja och varken fällande eller frikännande domar är bindande i efterföljande tvistemål.³²⁹ Argumenten är ändå relevanta. En fällande dom innebär att domstolen har funnit den tilltalades skuld bevisad utom rimligt tvivel. Domens naturliga bevisvärde bör därför normalt vara högt för att gärningen har begåtts på det sätt som framgår av brottmålsdomen. Ett frikännande innebär att den tilltalades skuld inte var bevisad utom rimligt tvivel. Det betyder inte att domstolen i brottmålet inte ansåg att bevisningen nådde upp till ”styrkt”, vilket hade räckt i ett tvistemål. Ett frikännande bör därför i regel inte ha lika stark bevisverkan som en fällande dom.

---

³²⁵ Ekelöf, Edelstam & Heuman, Rättegång IV, s. 150, Bolding, Bevisbördan och den juridiska tekniken, s. 86 f. och Nowak, Oskyldighetspresumtionen, s. 33 och 50.

³²⁶ Inte minst finns processekonomiska fördelar, se Ekelöf, Rättegång II, s. 184 och avsnitt 7.1.1.

³²⁷ SOU 1926:33, s. 148 f.

³²⁸ Fitger, Om brottmålsdomens bevisverkan, s. 355 f.

³²⁹ NJA II 1943, s. 445.

6.2.2 Övriga bevisfrågor

När skadeståndsanspråket prövas separat är målet som framgått ett tvistemål. Då gäller civilrättsliga beviskrav, vilket normalt innebär att rättsfakta ska ”styrkas” eller ”visas” om det inte finns särskilda bevislättnader. Civilrättsliga beviskrav gäller även om målen från början var kumulerade och bara skadeståndsdelen prövas i högre rätt, inte bara när skadeståndsanspråket från början är ett tvistemål.³³⁰ Även för rättsfakta som utgör rekvisiten i en straffbestämmelse är beviskravet troligen ”styrkt”.³³¹ För närmare detaljer, se avsnitt 5.1.

6.2.3 Konflikter med EKMR

När skadeståndsanspråket prövas separat efter att åtalet ogillats gäller inte omröstningsregeln i RB 29:6. Det finns alltså inget formellt hinder i RB för domstolen att komma till slutsatsen att skadestånd ska utgå trots frikännande dom, även kränkingsersättning på grund av brott. EKMR artikel 6.2 innebär dock att det förmodligen inte är möjligt att utdöma kränkingsersättning i dessa situationer. Enligt Europadomstolens praxis får en domstol i ett tvistemål inte påstå att någon har begått ett brott som personen frikänts från, även om det är tydligt att det sker med andra beviskrav.³³² Eftersom brott är ett rekvisit i SkL 2:3 kan en domstol inte utdöma kränkingsersättning utan att samtidigt påstå att skadevållaren har begått brottet, vilket inte tycks vara förenligt med oskyldighetspresumtionen.³³³

För personskadestånd gäller i separata mål samma principer som när målen prövas samtidigt. Så länge minst ett rekvisit skiljer från straffrättsligt ansvar, och straffrättslig skuld inte antyds på annat vis i domskälen är bifall möjligt trots frikännandet.³³⁴

6.3 Sammanfattning och slutsatser

Sammanfattningsvis är det troligen inte möjligt att vinna framgång med ett anspråk på kränkingsersättning efter en frikännande dom. Är det en kumulerad talan innebär redan omröstningsregeln i RB 29:6 att anspråket ska ogillas om åtalet ogillas. Prövas det separat finns visserligen inget hinder i RB emot bifall men det verkar inte vara förenligt med

---

³³⁰ Nordh, Bevisbörda och beviskrav vid kumulation, s. 561.

³³¹ Nordh, Praktisk process III, s. 97 f., och Friberg, Kränkingsersättning, s. 301 ff.

³³² Avsnitt 4.5.2.

³³³ För motsatt slutsats, se Friberg, Kränkingsersättning, s. 322.

³³⁴ Avsnitt 5.2.1.

EKMR artikel 6.2 att en domstol i tvistemålet påstår att en brottslig gärning begåtts efter ett frikännande från samma brott.

Desto större möjligheter finns för den skadelidande att få personskadeersättning. Här har argumenterats för att en domstol i ett kumulerat mål bör ha möjlighet att utdöma skadestånd på culpgrund även om målsäganden bara har uppsåtlig brottslighet som grund för sitt anspråk. För säkerhets skull bör målsäganden ändå vara noga med att specifikt anföra oaktsamhet enligt SkL 2:1 som grund. Det kan även finnas skäl att åberopa fler rättsfakta än vad som finns i åklagarens gärningsbeskrivning. Inte minst sådana som utgör vårdslöshet. I ett kumulerat mål gäller lägre, civilrättsliga beviskrav för omständigheter som inte har straffrättslig betydelse eller när det finns särskilda bevislättnader i praxis. För rättsfakta som ingår i åtalet eller på annat vis kan ha betydelse i brottmålsdelen gäller däremot straffrättsligt höga beviskrav. På det hela taget är bevisreglerna i kumulerade mål snåriga. En särskild svårighet är när den tilltalade invänder att det finns en rättfärdigande omständighet, exempelvis samtycke.³³⁵ Den slutsats som framförts är att åklagaren har bevisbördan för att sådant samtycke inte föreligger. Om åklagaren inte uppfyller bevisbördan och samtycket är ansvarsbefriande är skadestånd för både kränkning och personskador uteslutet. Om samtycke visserligen föreligger men inte är ansvarsbefriande är det däremot det den tilltalade som har bevisbördan för omständigheter som innebär att det ändå utgör jämningsgrundande medvållande.

Om anspråket prövas i ett separat tvistemål efter det att brottmålet har avgjorts är bevisläget gynnsammare för den skadelidande. Omröstningsregeln i RB 29:6 gäller bara när skadestånds- och ansvarsfrågorna avgörs samtidigt. Med andra ord gäller lägre, civilrättsliga beviskrav för samtliga rättsfakta. En annan fördel med ett separat tvistemål är att det är skadevållaren som har bevisbördan för hävdad samtycke vid oaktsamt orsakade personskador. Med tanke på att just samtyckesinvändningar är en viktig orsak till att många åtal om våldtäkt ogillas bör det vara en stor fördel för den skadelidande.

Sammantaget innebär det att den skadelidande har bevismässiga nackdelar av att kumulera sitt anspråk med åtalet jämfört med ett separat tvistemål. De processekonomiska fördelarna av en kumulerad talan kan dock uppväga nackdelarna. Avvägningen är en del av det processuella spelet.³³⁶

---

³³⁵ Vid många sexualbrott ingår dock frånvaro av samtycke som ett rekvisit i brottsbeskrivningen, se avsnitt 2.4.1.

³³⁶ Se mer i avsnitt 7.1.

Vad gäller skadans existens och storlek vid psykiska personskador har redogjorts för bevisvärigheterna jämfört med när det finns en fällande dom. Jag har argumenterat för att intyg från psykolog bör räcka för att bevisa att det finns en skada. Ersättning kan krävas för bland annat utebliven inkomst, terapikostnader samt sveda och värk. Vad gäller den sistnämnda ersättningsposten råder stor osäkerhet om vilka belopp som kan komma i fråga vid oaktsamma och därför icke-brottsliga sexuella övergrepp.

7 Avslutning

”Skadeståndsprozesser är till sin natur förenade med stora risker, utgången är ofta svårbedömbär och kostnaderna opropotionerligt böga i förhållande till insatsen.”

- Jan Kleineman³³⁷

Hittills har uppsatsen handlat om vilka rättsliga regler som gäller i en skadeståndsprocess när skadevållaren inte döms för brott. Det finns emellertid även andra aspekter som har betydelse för den som har blivit utsatt för ett sexuellt övergrepp och som funderar över olika alternativ. I det här avsnittet tas några av dessa upp. Dels praktiska frågor som risken för rättegångskostnader och möjligheterna att ta del av bevisning från en nedlagd utredning, dels de psykologiska riskerna och möjligheterna med en skadeståndsprocess.

7.1 Praktiska aspekter

7.1.1 Kostnader

Som framgått kan ett separat tvistemål innebära bevisrättsliga fördelar jämfört med ett kumulerat mål. Det kan alltså tänkas att en talan som hade ogillats inom ramen för en brottmålsprocess kan vinna bifall i ett renodlat tvistemål. Ett tvistemål är dock ekonomiskt riskabelt. Hittills har rättegångskostnader bara nämnts i förbifarten, men det är i högsta grad en faktor att ta med i kalkylen för den som överväger en civilrättslig process, oavsett om det är som alternativ till kumulerad talan eller om det är efter att polisutredningen lagts ner.

Som huvudregel ska den som förlorar ett tvistemål betala rättegångskostnaderna.³³⁸ Vinner part målet bara till viss del kan rättegångskostnaderna fördelas efter utgången.³³⁹ Vad som räknas som rättegångskostnader regleras i RB 18:8, och är i huvudsak utgifter för talans förberedande och utförande, ombudskostnader samt eget arbete och tidsspillan.³⁴⁰

---

³³⁷ Kleineman, Skadeståndsrättens tillväxt – ett samhällsproblem eller en rättvisefråga, s. 338.

³³⁸ RB 18:1.

³³⁹ RB 18:4. Vid flera yrkanden fördelas kostnaderna om möjligt efter hur de uppdelas på de olika delarna i målet. Är det ett enda yrkande som käranden vinner till viss del fördelas rättegångskostnaderna proportionellt efter utgången. Vinner part till hälften kvittas kostnaderna, se Ekelöf, Bylund & Edelstam, Rättegång III, s. 306 ff. och NJA 1973 s. 623.

³⁴⁰ I kostnader för talans förberedelse och utförande ingår bland annat ansökningsavgift samt utgifter för bevisning, se Ekelöf, Bylund & Edelstam, Rättegång III, s. 277 f.

I hemförsäkringen ingår en rättsskyddsförsäkring som ersätter rättegångskostnader, men skyddet är långt ifrån heltäckande. Villkoren är olika beroende på försäkringsbolag, men vanliga begränsningar är att försäkringstagaren har en självrisk på 20 procent av kostnaderna samt att det finns ett tak på omkring tre prisbasbelopp.³⁴¹ Det kan med andra ord bli dyrt. Eller som Nordh uttryckt det:

*”Domstolens port står öppen även för en målsägande som inte för fram sitt anspråk i samband med åtalet. Detta är dock många gånger en sanning endast i formell mening. Porten må vara olåst, men så tung att endast de starkaste och friskaste får upp den.”*³⁴²

En brottmålsprocess som förs av åklagare är som jämförelse närmast riskfri för målsäganden.³⁴³ I sexualbrottmål utses ett målsägandebiträde utan kostnad,³⁴⁴ och rättegångskostnaderna stannar som huvudregel på staten och i vissa fall på den tilltalade.³⁴⁵

7.1.2 Utredning

Även om beviskraven är lägre i ett tvistemål än i ett brottmål kan det vara svårt för den skadelidande att prestera tillräckliga bevis för sitt anspråk. En orsak är att när åklagaren inte väcker åtal så kan möjligheterna att utnyttja polisutredningen vara begränsade.

Efter att ett sexualbrott anmälts inleds normalt en förundersökning. Syftet är att utreda om det finns någon misstänkt och om bevisningen mot denne är så stark att åtal ska väckas.³⁴⁶ Förundersökningen ska bedrivas enligt objektivitetsprincipen. Det innebär att även sådant som är till den misstänktes fördel ska beaktas och dokumenteras.³⁴⁷ Under en pågående förundersökning har målsäganden inte mer rätt att ta del av innehållet i förundersökningen än allmänheten.³⁴⁸ Det är en mycket begränsad rätt. Uppgifterna i förundersökningen omfattas som regel av sekretess, och eftersom målsäganden inte är part i målet under en förundersökning bryts inte sekretessen av den anledningen.³⁴⁹ För att kunna förbereda sitt försvar har däremot den misstänkte rätt att fortlöpande ta del av allt som

---

³⁴¹ För detta stycke, se Ekelöf, Bylund & Edelstam, Rättegång III, s. 338. Tre prisbasbelopp är 133 500 kronor (2015). Det finns också en subsidiär möjlighet att få rättshjälp för sina egna rättegångskostnader, se a.a. s. 341.

³⁴² Nordh, Praktisk process III, s. 15.

³⁴³ Nordh, Praktisk process III, s. 16.

³⁴⁴ Om det inte är uppenbart onödigt, se lag (1988:609) om målsägandebiträde § 1 och 5.

³⁴⁵ RB 31 kap. Det finns undantag vid onödiga rättegångar och försumlig processföring, se RB 31:3–4.

³⁴⁶ RB 23:1–2.

³⁴⁷ RB 23:4

³⁴⁸ Ekelöf, Edelstam & Pauli, Rättegång V, s. 147.

³⁴⁹ OSL 18:1 och 35:1 p. 1 samt Ekelöf, Edelstam & Pauli, Rättegång V, s. 120. Här är sekretessreglerna kortfattat beskrivna. En mer omfattande redogörelse ges i Bring & Diesen, Förundersökning, s. 571 ff. Angående att målsäganden inte är part under förundersökningen, se SOU 2013:17, s. 280, jfr OSL 10:3.

tillkommer förundersökningen, såvida det inte är till ”men för utredningen”.³⁵⁰ När förundersökningen är klar sammanställs materialet i ett förundersökningsprotokoll. Om åklagaren beslutar att väcka åtal blir stora delar av förundersökningsprotokollet offentligt och tillgängligt även för målsäganden i och med att det överlämnas till domstol.³⁵¹ En målsägande som har enskilt anspråk blir också part i målet i domstolen med i stort sett samma möjligheter till insyn som den tilltalade.³⁵² Om åklagaren däremot beslutar att inte väcka åtal eller lägger ner förundersökningen kan sekretessen i vissa fall kvarstå. Det beror på om ett röjande av uppgiften ”kan antas” innebära att syftet med åtgärden motverkas eller den framtida verksamheten skadas.³⁵³ Eftersom även nedlagda förundersökningar kan återupptas och ett röjande i så fall kan vara negativt för utredningen är det mycket möjligt att sekretessen fortsätter att gälla.³⁵⁴ Det finns dock enligt OSL 35:8 2 st. vissa möjligheter för en skadelidande att ta del av även sekretessbelagda uppgifter som behövs för att kunna göra gällande ett krav på skadestånd när en förundersökning lagts ner eller när åklagaren beslutat att inte väcka åtal. Detta gäller dock bara uppgifter om enskildas personliga och ekonomiska förhållanden, och inte uppgifter som hemlighållits av andra utredningsskäl.³⁵⁵ Om utredningen lagts ner i ett tidigt skede finns kanske heller inga förhör, dna-prov eller annan bevisning att använda, även om sekretessen skulle brytas.

En skadelidande som efter nedlagt åtal eller förundersökning överväger att stämma civilrättsligt kan alltså ha begränsade möjligheter att ta del av utredning och bevisning från förundersökningen – i den mån materialet inte kommer från målsäganden själv. Den tidigare misstänkte kan som jämförelse ha haft tillgång till betydligt mer utredningsmaterial. Det är en faktor som måste beaktas när den skadelidande överväger att väcka civilrättslig talan. Straffprocessutredningen har föreslagit en utökad rätt för målsägande att ta del av förundersökningar i samband med att utredningen avslutas men innan eventuellt åtal väcks.³⁵⁶ Förslaget har hittills inte lett till lagändring.

---

³⁵⁰ RB 23:18.

³⁵¹ Bring & Diesen, Förundersökning, s. 583, OSL 35:7 och prop. 1979/80:2 del A, s. 140.

³⁵² OSL 10:3. Se också prop. 1993/94:143, s. 43. Notera dock OSL 35:12 om fortsatt sekretess till skydd för enskild i sexualbrottmål.

³⁵³ Lenberg, Geijer & Tansjö, Offentlighets- och sekretesslagen, kommentar till 18:1 och Bring & Diesen, Förundersökning, s. 571.

³⁵⁴ RÅ 1992 ref. 15. Se även Bring & Diesen, Förundersökning, s. 575.

³⁵⁵ Lenberg, Geijer & Tansjö, Offentlighets- och sekretesslagen, kommentar till 35:8. Jfr OSL 35:1 med 18:1.

³⁵⁶ SOU 2013:17, s. 281. Jfr konsekvensanalysen i Ds 2015:4, s. 146 som dock inte behandlar denna aspekt särskilt ingående.

7.2 Rent civilrättslig talan – en bredare bild

Den som efter en nedlagd polisutredning väljer att stämma civilrättsligt gör det förmodligen för att uppnå positiva resultat. Ekonomiskt finns det uppenbara fördelar om anspråket vinner bifall, medan en förlust som framgått kan vara mycket kännbar. En närliggande och betydligt mer komplex fråga är om en sådan civilrättslig talan är bra för den skadelidandes psykiska välbefinnande. Den frågan berörs i det här avsnittet.

Veterligen är den här typen av tvistemål ovanliga i Sverige, men i Kanada uppstod för ett par decennier sedan en växande trend där kvinnor som utsatts för sexuella övergrepp stämde förövaren civilrättsligt.³⁵⁷ Intressant nog tycks det främsta syftet många gånger inte ha varit att få pengar – ibland var utsikterna till ersättning närmast hopplösa. I stället uppgav många att målet var att lättare kunna lägga det som hänt bakom sig eller att få offentlig upprättelse.³⁵⁸

Att utsättas för ett sexuellt övergrepp är en djupt integritetskränkande upplevelse. Det kan leda till ångest, depression, missbruk, självmordstankar och posttraumatiskt stressyndrom.³⁵⁹ Den drabbade riskerar också att fastna i en offerroll där känslor av hopplöshet och maktlöshet biter sig kvar. Genom ett fenomen som kallas inlärd hjälplöshet kan det spridas till andra delar av livet, och brottsoffret tappar livsgnistan och isolerar sig. Liknande effekter kan komma av frustrationen att inte kunna påverka om det över huvud taget blir ett åtal mot gärningsmannen.³⁶⁰ Förenklat uttryckt löper tillfrisknandet efter traumatiska händelser i tre stadier.³⁶¹ Det första går ut på att återupprätta trygghet. Det andra handlar om hågkomst och sörjande av den person som traumat förstörde. Målet i det tredje stadiet är att skapa ett nytt jag och återknyta banden med omvärlden. Det är i det sista stadiet som en skadeståndsprocess kan ha betydelse.³⁶² Brottsoffret har ett behov av att dela den traumatiska upplevelsen med andra för att återfå känslan av att världen är meningsfull. Hur omvärlden svarar har stor betydelse för tillfrisknandet.³⁶³

Att själv inleda en process med krav på skadestånd är en chans att ta kontroll över situationen och gå från att vara passiv till att bli aktiv. I ett tvistemål är parterna också formellt likställda, vilket kan vara betydelsefullt efter övergrepp där maktförhållandena haft kraftig

---

³⁵⁷ Feldthusen, *The Civil Action for Sexual Battery*, s. 205 ff.

³⁵⁸ Feldthusen, *The Civil Action for Sexual Battery*, s. 210 ff.

³⁵⁹ Kilpatrick & Acierno, *Mental Health Needs of Crime Victims: Epidemiology and Outcomes*, s. 125.

³⁶⁰ Winick, *Therapeutic Jurisprudence*, s. 541.

³⁶¹ Herman, *Trauma and recovery*, s. 155.

³⁶² Feldthusen, *The Civil Action for Sexual Battery*, s. 217.

³⁶³ Herman, *Trauma and recovery*, s. 70.

slagsida till gärningsmannens fördel på grund av beroendeställning eller fysisk styrka.³⁶⁴ Om den skadelidande vinner processen har det sannolikt positiv effekt på tillfrisknandet eftersom det ger känslor av upprättelse, rättvisa och att omvärlden har lyssnat.³⁶⁵ Det finns dock en beaktansvärd risk att kåranden förlorar processen och därmed även tvingas betala höga rättegångskostnader. Tillfrisknandet kan då få ett bakslag. Ett viktigt steg i rehabiliteringen är som sagt att återknyta banden med samhället. Det finns mycket som tyder på att skadestånd likaväl som straff kan fungera som en ventil där smärtsamma känslor och ilska släpps ut i och med att processen avslutas och skadevällaren pekats ut som ansvarig.³⁶⁶ Om talan ogillas kan den effekten utebli och risken är att offret känner sig ännu mer sviken av omgivningen.

Den som har utsatts för ett allvarligt brott har många gånger behov av terapi och annan psykologisk hjälp. Sådant kan kosta pengar, och utan skadestånd från gärningsmannen kan det bli en tung kostnad att bära.³⁶⁷ Det har betydelse för rehabiliteringen att få ersättning för sådana utgifter eftersom det kan fördröja normaliseringsprocessen att dessutom få ekonomiska nackdelar av brottet.³⁶⁸

Ett tvistemål är som regel dessutom en långdragen historia, särskilt om domen i tingsrätten överklagas. Att leva med stress och osäkerhet under lång tid riskerar att leda till en fördröjd läkeprocess och utdraget lidande.³⁶⁹ En förutsättning för att processen ska ha positiv effekt på tillfrisknandet är att det finns en realistisk uppfattning om hur det hela kommer att gå till och vilka stressmoment som finns. En rättsprocess – oavsett om det är brottmål eller tvistemål – utspelas enligt regler som kan vara påfrestande för den som har utsatts för brott. Den skadelidande har ett behov av bekräftelse, trygghet, stöd och att få berätta sin version på sitt sätt.³⁷⁰ I en process kan den skadelidande bli hårt ansatt av motpartens ombud som anstränger sig för att få hen att framstå som otrovärdig, och som kan uppehålla sig vid plågsamma och skamfyllda delar av händelseförloppet. Det egna ombudet har då en viktig funktion som expert på hur en process går till. Den skadelidande bör på förhand få förklarat för sig vad som kan förväntas och förberedas inte bara på de praktiska

---

³⁶⁴ Feldthusen, *The Civil Action for Sexual Battery*, s. 215 f.

³⁶⁵ Feldthusen, *The Civil Action for Sexual Battery*, s. 217 och Herman, *Trauma and recovery*, s. 70.

³⁶⁶ Shuman, *The Psychology of Compensation in Tort Law*, s. 50 f.

³⁶⁷ Ersättning till brottsoffer ska i första hand betalas av förövaren. I andra hand kan skadan i vissa fall täckas av hemförsäkringen. I tredje hand finns möjlighet till statlig brottsskadeersättning. De båda sistnämnda är dock opersonliga på så vis att de inte pekar ut någon ansvarig och därmed inte ger samma möjligheter till upprättelse som betalning från skadevällaren. Se Mannelqvist, *Ersättningar till brottsoffer – samverkan eller kollision*.

³⁶⁸ Diesen, *Terapeutisk juridik*, s. 112.

³⁶⁹ Shuman, *When Time Does Not Heal*, s. 5.

³⁷⁰ För detta stycke, se Herman, *The Mental Health of Crime Victims*.

detaljerna utan även på att bli ifrågasatt. Det är viktigt att förstå vilken roll aktörerna i rättssalen spelar och vad som kan förväntas i praktiskt avseende och möjliga utgångar.³⁷¹

I en kanadensisk studie uppgav 18 procent av skadelidande som processat civilrättsligt efter övergrepp att om de kunde göra om allting skulle de aldrig gå till domstol.³⁷² Några hade upplevt processen som ännu ett övergrepp. Å andra sidan var många andra nöjda med rättegången och sade sig ha upplevt positiva effekter.

Sammantaget finns det inte ett entydigt svar på frågan om en skadeståndsprocess har positiv eller negativ inverkan på den skadelidandes hälsa. Inte minst har det stor betydelse huruvida processen är framgångsrik, vilket kan vara mycket svårt att avgöra på förhand.

7.3 Slutord

Som framgått finns det inte alltid klara svar på de frågor som har behandlats. När regler och principer ställs mot varandra uppstår en osäkerhet om vad som gäller. Om en polisutredning läggs ner utan att åtal väcks är det exempelvis oklart om det är möjligt att utdöma kränkingsersättning i ett tvistemål.³⁷³ Jag har i dessa fall försökt presentera de starkaste argumenten som talar för olika ståndpunkter.

Sammanfattningsvis tycks det finnas betydande möjligheter för skadelidande att få skadestånd för framför allt personskador efter ett sexuellt övergrepp, även om skadevällaren inte kan fällas för brott. Med det sista menas inte bara att det är svårt att överbevisa en brottsling som nekar. Hade skadevällaren exempelvis inte uppsåt brister det i det personliga ansvaret och gärningen är inte brottslig materiellt sett, även om den kan vara skadeståndsgrundande. Efter att ha tagit del av en stor mängd domar – inklusive domarna i den empiriska studie³⁷⁴ som genomförts – är intrycket att dessa möjligheter inte utnyttjas i den utsträckning det är möjligt. Vad det beror på är svårt att säga. Möjligen finns det i kumulerade mål bristande kunskaper om skadeståndsregler och omröstningsregeln i RB 29:6. När en anmälan inte leder till en brottmålsprocess kan det tänkas att det är risken för rättegångskostnader som avskräcker de skadelidande från att stämma civilrättsligt. Detta är dock spekulationer, och ytterligare studier behövs för att klarlägga såväl faktiska förhållanden som orsaker.

---

³⁷¹ Feldthusen, Hankivsky & Greaves, *Consequences of Civil Actions*, s. 115.

³⁷² Feldthusen, Hankivsky & Greaves, *Consequences of Civil Actions*, s. 113.

³⁷³ Se avsnitt 5.2.2.

³⁷⁴ Se avsnitt 6.1.5.

Källförteckning

Litteratur

- Agell, Anders, *Samtycke och risktagande: studier i skadeståndsrätt*, Norstedt, Diss., Uppsala universitet., Stockholm, 1962, [cit. Agell, Samtycke och risktagande].
- Agell, Anders, *Orsakstrekskrav och beviskrav i skadeståndsrätten*, Familjerätt, skadeståndsrätt och annan förmögenhetsrätt: valda skrifter, Iustus, Uppsala, 1993, s. 159–196.
- Andenæs, Johannes Bratt & Myhrer, Tor-Geir, *Norsk straffeprosess*, 4 uppl., Universitetsforlaget, Oslo, 2009.
- Andersson, Håkan, *Skyddsändamål och adekvans: om skadeståndsansvarets gränser*, Iustus, Diss., Uppsala universitet, Uppsala, 1993 [cit. Andersson, Skyddsändamål och adekvans].
- Andersson, Håkan, *Kausalitetsproblem – kausalitet eller problem*, Håstad, Torgny, Lindblom, Per Henrik & Saldeen, Åke (red.), Festskrift till Anders Agell, Iustus, Uppsala, 1994, s. 19–49.
- Andersson, Håkan, *Juridisk verklighetsbild – realitet eller simulacrum*, JT 2000–01, s. 897–909.
- Asp, Petter, *Sex & samtycke*, Iustus, Uppsala, 2010.
- Asp, Petter & von Hirsch, Andrew, *Straffvärde*, SvJT 1999, s. 151–176.
- Asp, Petter, Ulväng, Magnus & Jareborg, Nils, *Kriminalrättens grunder*, 2 omarb. uppl., Iustus, Uppsala, 2013.
- Axberger, Hans-Gunnar, *Ära och integritet*, JT 1994–95, s. 716–728.
- Bengtsson, Bertil, *Skadestånd vid sport, lek och sällskapsliv*, Norstedt, Stockholm, 1962.
- Bengtsson, Bertil, *Försäkringsteknik och civilrätt*, 1 uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 1998.
- Bengtsson, Bertil & Strömbäck, Erland, *Skadeståndslagen: en kommentar m.m.*, 5 uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2014 [cit. Bengtsson & Strömbäck, Skadeståndslagen].
- Bengtsson, Bertil, Strömbäck, Erland & Nordenson, Ulf K., *Skadestånd: lagstiftning och praxis med kommentarer*, 3 uppl., Liber Förlag, Stockholm, 1985.
- Bolding, Per Olof, *Bevisbördan och den juridiska tekniken*, Diss., Uppsala universitet, Uppsala, 1951.
- Bring, Thomas & Diesen, Christian, *Förundersökning*, 4 omarb. uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2009.
- Carlsson, Mia, *Arbetskada: samspelet mellan skadestånd och andra ersättningsordningar*, Jure, Diss., Stockholms universitet, Stockholm, 2008 [cit. Carlsson, Arbetskada].
- Cooter, Robert & Ulen, Thomas, *Utdrag ur Law and economics*, 6 uppl., Juridiska institutionen Stockholms universitet, Pearson Education, Bungalow, 2012.

Dahlman, Christian, *Konkurrerande culpakriterier*, Studentlitteratur, Diss., Lunds universitet, Lund, 2000.

Dahlman, Christian, *Rätt och rättfärdigande*, 2 uppl., Studentlitteratur, Lund, 2010.

Dahlstrand, Karl, *Kränkning och upprättelse: en rättsociologisk studie av kränkingsersättning till brottsoffer*, Lunds universitet, Diss., Lunds universitet, Lund, 2012 [cit. Dahlstrand, Kränkning och upprättelse].

Danelius, Hans, *Mänskliga rättigheter i europeisk praxis: en kommentar till Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna*, 4 uppdaterade uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2012 [cit. Danelius, Mänskliga rättigheter].

Diesen, Christian, *Terapeutisk juridik*, 1 uppl., Liber, Malmö, 2011.

Diesen, Christian, *Bevis. 9, Bevisprövning i tvistemål: teori och praktik*, 1 uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2012 [cit. Diesen, Bevisprövning i tvistemål].

Diesen, Christian, *Bevis. 10, Bevisprövning i brottmål*, 2 uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2015 [cit. Diesen, Bevisprövning i brottmål].

Diesen, Christian & Diesen, Eva F., *Övergripping mot kvinnor och barn – den rättsliga hanteringen*, 2 uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2013 [cit. Diesen & Diesen, Övergripping].

Ekelöf, Per Olof, *Rättegång: andra häftet*, 8 bearb. uppl., Norstedt, Stockholm, 1996 [cit. Ekelöf, Rättegång II].

Ekelöf, Per Olof, Bylund, Torleif & Edelstam, Henrik, *Rättegång: tredje häftet*, 7 rev. uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2006 [cit. Ekelöf, Bylund & Edelstam, Rättegång III].

Ekelöf, Per Olof & Edelstam, Henrik, *Rättegång: första häftet*, 8 rev. uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2002 [cit. Ekelöf & Edelstam, Rättegång I].

Ekelöf, Per Olof, Edelstam, Henrik & Heuman, Lars, *Rättegång: fjärde häftet*, 7 omarb. och rev. uppl., Norstedt, Stockholm, 2009 [cit. Ekelöf, Edelstam & Heuman, Rättegång IV].

Ekelöf, Per Olof, Edelstam, Henrik & Pauli, Mikael, *Rättegång: femte häftet*, 8 rev. och utök. uppl., Norstedt, Stockholm, 2011 [cit. Ekelöf, Edelstam & Pauli, Rättegång V].

Feldthusen, Bruce, *The Civil Action for Sexual Battery: Therapeutic Jurisprudence?*, Ottawa Law Review, vol. 25, 1993, s. 203–235 [cit. Feldthusen, The Civil Action for Sexual Battery].

Feldthusen, Bruce, Hankivsky Olena & Greaves, Lorraine, *Therapeutic Consequences of Civil Actions for Damages and Compensation Claims by Victims of Sexual Abuse*, Canadian Journal of Women and the Law, vol. 12, 2000, s. 66–116 [cit. Feldthusen, Hankivsky & Greaves, Consequences of Civil Actions].

Fisher, David I., *Mänskliga rättigheter: en introduktion*, 6 uppdaterade uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2012 [cit. Fisher, Mänskliga rättigheter].

Fitger, *Om brottmålsdomens bevisverkan*, Jareborg, Nils (red.), De Lege: Juridiska Fakulteten i Uppsala Årsbok, årgång 2, Iustus, Uppsala, 1992, s. 351–364.

Fitger, Peter m.fl., *Rättegångsbalken*, www.nj.se/zeteo, version 1 april 2015.

- Friberg, Sandra, *Kränkningersättning: skadestånd för kränkning genom brott*, Iustus, Diss., Uppsala universitet, Uppsala, 2010 [cit. Friberg, Kränkningersättning].
- Granström, Görel & Mannelqvist, Ruth, *Rättsvetenskap och viktologi*, JT 2007–08, s. 28-43.
- Hellner, Jan, *Rättssociologisk undersökning av skadeståndsrätten. Förberedande utredning av Jan Hellner*, Beckman, Stockholm, 1969 (SOU 1969:58).
- Hellner, Jan & Radetzki, Marcus, *Skadeståndsrätt*, 9 rev. uppl., Norstedts Juridik, Stockholm, 2014.
- Herman, Judith Lewis, *Trauma and recovery*, ny uppl., Pandora, London, 2001.
- Herman, Judith Lewis, *The Mental Health of Crime Victims: Impact of Legal Intervention*, Journal of traumatic stress 16.2, 2003, s. 159–166 [cit. Herman, The Mental Health of Crime Victims].
- Heuman, Lars, *Kringgås principen om åklagarens bevisbörda?*, Höglund, Olle m.fl. (red.), Festskrift till Lars Welamson, Norstedt, Stockholm, 1988, s. 251–280.
- Heuman, Lars, *Bevisbörda och beviskrav i tvistemål*, 1 uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2005.
- Heuman, Lars, *Får gärningsbeskrivningar tolkas?*, Heuman, Lars, Leijonhufvud, Madeleine & Norée, Annika (red.), Festskrift till Suzanne Wennberg, 1 uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2009, s. 109–154.
- Heuman, Lars, *Sammanblandning av bevisfrågor och rättsfrågor vid underlåtenhet*, SvJT 2014, s. 357–386 [cit. Heuman, Sammanblandning av bevisfrågor och rättsfrågor].
- von Hirsch, Andrew, *Proportionalitet och straffbestämning*, Jareborg, Nils (red.), De Lege: Juridiska Fakulteten i Uppsala, Årsbok 2001, Iustus, Uppsala, 2001.
- von Hofer, Hanns & Tham, Henrik, *Punishment in Sweden: A changing penal landscape*, Ruggiero, Vincenzo & Ryan, Mick (red.), Punishment in Europe: A Critical Anatomy of Penal Systems, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2013, s. 33–57 [cit. von Hofer & Tham, Punishment in Sweden].
- Holme, Idar Magne & Solvang, Bernt Krohn, *Forskningsmetodik: om kvalitativa och kvantitativa metoder*, 2 rev. och utök. uppl., Studentlitteratur, Lund, 1997.
- Jareborg, Nils, *Straffrättsideologiska fragment*, Iustus, Uppsala, 1992.
- Jareborg, Nils, *Rättsdogmatik som vetenskap*, SvJT 2004, s. 1–10.
- Jareborg, Nils, *Rättvisa och straffnivå*, Anderberg, Andreas (red.), Festskrift till Josef Zila, Iustus, Uppsala, 2013, s. 81–95.
- Jägerskiöld, Stig, *Om culpa-ansvaret under 1600- och 1700-talen – några anteckningar om svensk rättspraxis och doktrin*, Modéer, Kjell & Hasselberg, Gösta (red.), Rättshistoriska studier tillägnade Gösta Hasselberg, serien II, band 5, Nerenius & Santérus, Stockholm, 1977, s. 145-196 [cit. Jägerskiöld, Om culpa-ansvaret under 1600- och 1700-talen].
- Karlgren, Hjalmar, *Skadeståndsrätt*, 5 uppl., Norstedt, Stockholm, 1972.

- Kilpatrick, Dean, & Acierno, Ron, *Mental Health Needs of Crime Victims: Epidemiology and Outcomes*, *Journal of Traumatic Stress* 16.2, 2003, s. 119–132.
- Kleineman, Jan, *Ren förmögensskada: särskilt vid vilseledande av annan än kontraktspart*, Juristförlaget, Diss., Stockholms universitet, Stockholm, 1987 [cit. Kleineman, Ren förmögensskada].
- Kleineman, Jan, *Skadeståndsrättens tillväxt – ett samhällsproblem eller en rättvisefråga?*, SvJT 2003 s. 319–339.
- Kleineman, Jan, *Grov oaktsambet som privaträttsligt problem*, Kleineman, Jan, Westberg, Peter & Carlsson, Stephan (red.), *Festskrift till Lars Heuman, Jure*, Stockholm, 2008, s. 261–278.
- Kleineman, Jan, *Rättsdogmatisk metod*, Korling, Fredric & Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*, 1 uppl., Studentlitteratur, Lund, 2013, s. 21–46.
- Leijonhufvud, Madeleine & Wennberg, Suzanne, *Straffansvar*, 8 omarb. uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2009.
- Lenberg Eva, Geijer, Ulrika & Tansjö, Anna, *Offentlighets- och sekretesslagen: en kommentar*, Norstedts juridik, www.nj.se/zeteo, version 1 januari 2015.
- Letsas, George, *The Truth In Autonomous Concepts: How To Interpret The ECHR*, *European Journal Of International Law*, vol. 15, 2004, s. 279–305.
- Lindblom, Per Henrik, *Processens arkitektur: Jakt på det slutliga bevistemat i ett funktionshus med flera våningar*, Andersson, Torbjörn & Lindell, Bengt (red.), *Vänbok till Torleif Bylund*, Iustus, Uppsala, 2003, s. 171–260 [cit. Lindblom, Processens arkitektur].
- Lindblom, Per Henrik, *Straffprocessens samhällsfunktioner*, Sena uppsatser: om domstolsprocessen, processmaterialet och den alternativa tvistlösningen, 1 uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2006, s. 319–333.
- Lindell, Bengt, *Sakfrågor och rättsfrågor: en studie av gränser, skillnader och förhållanden mellan faktum och rätt*, Iustus, Diss., Uppsala universitet, Uppsala, 1987 [cit. Lindell, Sakfrågor och rättsfrågor].
- Lindell, Bengt, *Civilprocessen: rättegång samt skiljeförfarande och medling*, 3 omarb. uppl., Iustus, Uppsala, 2012 [cit. Lindell, Civilprocessen].
- Lindell, Bengt & Eklund, Hans, *Straffprocessen*, 1 uppl., Iustus, Uppsala, 2005.
- Lundstedt, Vilhelm, *Grundlinjer i skadeståndsrätten. Förra delen, Culpa-regeln*, Norblad, Uppsala, 1935.
- Lundstedt, Vilhelm, *Grundlinjer i skadeståndsrätten. Senare delen, Strikt ansvar, Bd 2:2*, Almqvist & Wiksell, Uppsala, 1954.
- Lødrup, Peter, *Lærebok i erstatningsrett*, 6 rev. utg., Gyldendal, Oslo, 2009.
- Mannelqvist, Ruth, *Ersättningar till brottsoffer – samverkan eller kollision?* SvJT 2006, s. 379–396.
- Mole, Nuala & Harby, Catharina, *The right to a fair trial: A guide to the implementation of Article 6 of the European Convention on Human Rights*, *Human rights handbooks*, Nr. 3, 2 uppl.,

- Directorate General of Human Rights Council of Europe, 2006 [cit. Mole & Harby, The right to a fair trial].
- Nordh, Roberth, *Bevisbörda och beviskrav vid kumulation av åtal och enskilt anspråk*, Andersson, Torbjörn & Lindell, Bengt (red.), Festskrift till Per Henrik Lindblom, Iustus, Uppsala, 2004, s. 539–573 [cit. Nordh, Bevisbörda och beviskrav vid kumulation].
- Nordh, Roberth, *Praktisk process III – Enskilt anspråk: om handläggning av civilrättsliga anspråk i samband med åtal för brott*, 2 uppdaterade och kompletterade uppl., Iustus, Uppsala, 2010 [cit. Nordh, Praktisk process III].
- Nordh, Roberth, *Bevisrätt B: bevisbörda och beviskrav*, Iustus, Uppsala, 2011 [cit. Nordh, Bevisrätt B].
- Nordh, Roberth, *Om bevisprövning av orsakssamband*, SvJT 2011, s. 643–655.
- Nordh, Roberth, *Bevisbörda och beviskrav i tvistemål*, SvJT 2012, s. 781–799.
- Nordh, Roberth, *Praktisk process II – Processens ram i brottmål: om gärningsbegreppet, ändring och justering av åtal m.m.*, 3 omarb. uppl., Iustus, Uppsala, 2012 [cit. Nordh, Praktisk process II].
- Nordh, Roberth, *Praktisk process I – Processens ram i tvistemål: om yrkande och grunder, ändring av talan m.m.*, 3 rev. uppl., Iustus, Uppsala, 2012 [cit. Nordh, Praktisk process I].
- Nowak, Karol, *Oskyldighetspresumtionen*, 1 uppl., Norstedts juridik, Diss., Göteborgs Handelshögskola, Stockholm, 2003.
- Nygaard, Nils, *Skade og ansvar*, 6 uppl., Universitetsforlaget, Bergen, 2007.
- Peczenik, Aleksander, *Juridikens allmänna läror*, SvJT 2005, s. 249–269.
- Posner, Richard, *A Theory of Negligence*, The Journal of Legal Studies, 1972, s. 29–96.
- Sandgren, Claes, *Om empiri och rättsvetenskap (del 1)*, JT 1995-96, s. 726–748.
- Schultz, Mårten, *Kausalitet: studier i skadeståndsrättslig argumentation*, Jure, Diss., Stockholms universitet, Stockholm, 2007 [cit. Schultz, Kausalitet].
- Schultz, Mårten, *Kränkning: studier i skadeståndsrättslig argumentation*, Jure, Stockholm, 2008 [cit. Schultz, Kränkning].
- Shuman, Daniel, *The Psychology of Deterrence in Tort Law*, Kansas Law Review, vol. 42, 1993, s. 115–168.
- Shuman, Daniel, *The Psychology of Compensation in Tort Law*, University of Kansas Law Review, vol. 1, 1994, s. 39–77.
- Shuman, Daniel, *When Time Does Not Heal: Understanding the Importance of Avoiding Unnecessary Delay in the Resolution of Tort Cases*, Psychology, Public Policy And Law, 2000, s. 880–897 [cit. Shuman, When Time Does Not Heal].
- Strahl, Ivar, *Förberedande utredning angående lagstiftning på skadeståndsrättens område*, Viktor Petterssons bokindustriaktiebolag, Stockholm, 1950 (SOU 1950:16).

Svendenius, Marie, *Ersättning till offer för sexualbrott – en översikt av brottskadenumndens praxis*, SvJT 1988, s. 64–70 [cit. Svendenius, Ersättning till offer för sexualbrott 1].

Svendenius, Marie, *Ersättning till offer för sexualbrott – en översikt av brottskadenumndens praxis efter den 1 juli 1988*, SvJT 1990, s. 386–392 [cit. Svendenius, Ersättning till offer för sexualbrott 2].

Träskman, Per Ole, *Kan gärningspersonens uppsåt bevisas med hållpunkter i sinnevärlden?*, Jareborg, Nils & Träskman, Per Ole (red.), *Skuld och ansvar: straffrättsliga studier tillägnade Alvar Nelson, Iustus*, Uppsala, 1985, s. 56–75.

Träskman, Per Ole, *Presumptionen om den för brott misstänktes oskyldighet*, Höglund, Olle m.fl. (red.), *Festschrift till Lars Welamson*, Norstedt, Stockholm, 1988, s. 469–486.

Victor, Dag, *Den åtalade gärningen – några tankar om utformningen av gärningsbeskrivningar*, Aspelin, Erland (red.), *35 års utredande: en vänbok till Erland Aspelin*, Departementens utredningsavd., Malmö, 1996, s. 213–262 [cit. Victor, Den åtalade gärningen].

Weinrib, Ernest, *The Idea of Private Law*, rev. uppl., Oxford University Press, New York, 2013.

Winick, Bruce, *Foreword: Therapeutic Jurisprudence Perspectives on Dealing with Victims of Crime*, *Nova Law Review*, vol. 33, 2009, s. 535–544 [cit. Winick, Therapeutic jurisprudence].

Winick, Bruce J. & Wexler, David B. (red.), *Judging in a therapeutic key: therapeutic jurisprudence and the courts*, Carolina Academic Press, Durham, N.C., 2003 [cit. Winick & Wexler, Judging in a therapeutic key].

Offentligt tryck

Sverige

SOU 1926:33. *Processkommissionens betänkande angående rättegångsväsendets ombildning, tredje delen, rättegången i tvistemål.*

NJA II 1943 nr. 1. *Den nya rättegångsbalken.*

SOU 1950:16. *Förberedande utredning angående lagstiftning på skadeståndsrättens område av Ivar Strahl.*

Prop. 1962:10. *Förslag till brottsbalk del B.*

SOU 1963:33. *Skadestånd I – Allmänna bestämmelser, föräldrars och barns skadeståndsansvar, förslag av skadeståndskommittén.*

SOU 1969:58. *Rättssociologisk undersökning av skadeståndsrätten. Förberedande utredning av Jan Hellner.*

Prop. 1972:5. *Förslag till ny skadeståndslag m.m.*

Prop. 1975:12. *Förslag till lag om ändring i skadeståndslagen.*

Prop. 1979/80:2 del A. *Förslag till sekretesslag m.m.*

SOU 1992:61. *Ett reformerat åklagarväsende.*

SOU 1992:84. *Ersättning för kränkning genom brott.*

Prop. 1993/94:130. *Ändringar i brottsbalken m.m. (ansvarsfribetsgrunder m.m.)*

Prop. 1993/94:143. *Brottsoffren i blickpunkten – en brottsofferfond och andra åtgärder för att stärka brottsoffrens ställning.*

SOU 1995:33. *Ersättning för ideell skada vid personskada.*

Prop. 2000/01:68. *Ersättning för ideell skada.*

Prop. 2004/05:45. *En ny sexualbrottslagstiftning.*

SOU 2007:6. *Målsägandebeiträdet – Ett aktivt stöd i rättsprocessen.*

Ds 2007:10. *Skadeståndsfrågor vid kränkning.*

Prop. 2009/10:80. *En reformerad grundlag.*

SOU 2010:71. *Sexualbrottslagstiftningen – utvärdering och reformförslag.*

SOU 2010:87. *Skadestånd och europakonventionen.*

SOU 2013:17. *Brottmålsprocessen.*

Dir. 2014:123. *Översyn av våldtäktsbrottet.*

Ds 2015:4. *Brottmålsprocessen – en konsekvensanalys.*

Nämnden för brottsskadeersättning Dnr 10421/2012.

Åklagarmyndighetens RättsPM 2013:1, *Skadestånd: Om åklagarens skyldighet att föra målsägandens talan*, Utvecklingscentrum, Stockholm, 2013.

Brottsoffermyndighetens referatsamling 2014, Umeå, 2015.

Norge

NOU 2000:33. *Erstatning til ofrene hvor tiltalte frifinnes for straff.*

Rättsfall

Europadomstolen

Engel m.fl. mot Nederländerna, den 8 juni 1976

Deweer mot Belgien, den 27 februari 1980

Dombo Beheer mot Nederländerna, den 27 oktober 1993
Allenet de Ribemont mot Frankrike, den 10 februari 1995
Ankrl mot Schweiz, den 23 oktober 1996
Phillips mot Storbritannien, den 5 juli 2001
Y mot Norge, den 11 februari 2003
Ringvold mot Norge, den 11 februari 2003
Lundkvist mot Sverige, den 13 november 2003
Perez mot Frankrike, den 12 februari 2004
I.H. m.fl. mot Österrike, den 20 juli 2006
Orr mot Norge, den 15 maj 2008
Vanjak mot Kroatien, den 14 januari 2010
Erkol mot Turkiet, den 19 april 2011
Vulakh mot Ryssland, den 10 januari 2012
Diacenco mot Rumänien, den 7 februari 2012
Allen mot Storbritannien, den 12 juli 2013
N.A. mot Norge, den 18 december 2014

EG-domstolen

Costa mot E.N.E.L., den 15 juli 1964

Högsta domstolen

NJA 1950 s. 440

NJA 1961 s. 425

NJA 1962 s. 469

NJA 1968 s. 23

NJA 1970 s. 58

NJA 1972 s. 81

NJA 1973 s. 623

NJA 1976 s. 368

NJA 1976 s. 458
NJA 1977 s. 176
NJA 1978 s. 291
NJA 1980 s. 725
NJA 1981 s. 622
NJA 1981 s. 683
NJA 1982 s. 421
NJA 1983 s. 311
NJA 1985 s. 747
NJA 1986 s. 470
NJA 1988 A 4
NJA 1990 s. 93
NJA 1990 s. 186
NJA 1990 s. 210
NJA 1990 s. 231
NJA 1990 s. 361
NJA 1991 s. 481
NJA 1991 s. 766
NJA 1992 s. 130
NJA 1992 s. 446
NJA 1992 s. 740 I
NJA 1993 s. 13
NJA 1993 s. 41 I–II
NJA 1993 s. 149
NJA 1993 s. 764
NJA 1994 s. 306
NJA 1994 s. 449 I–II
NJA 1994 s. 637
NJA 1996 s. 724

NJA 1997 s. 636
NJA 1999 s. 260
NJA 1999 s. 629
NJA 2000 s. 355
NJA 2000 s. 521
NJA 2000 s. 622
NJA 2004 s. 176
NJA 2004 s. 213
NJA 2005 s. 180
NJA 2005 s. 462
NJA 2005 s. 919
NJA 2006 s. 79 I
NJA 2007 s. 540
NJA 2008 s. 1066
NJA 2009 s. 447 I–II
NJA 2009 s. 234
NJA 2009 s. 776
NJA 2011 s. 454
NJA 2011 s. 611
NJA 2012 s. 45
NJA 2012 s. 564
NJA 2012 s. 940
NJA 2013 s. 145
NJA 2013 s. 502
NJA 2013 s. 524
NJA 2013 s. 569
NJA 2014 s. 499
NJA 2014 s. 664
NJA 2014 s. 699

HD:s dom den 25 mars 2015 i mål B 4653-14

HD:s dom den 17 april 2015 i mål T 1691-13

HD:s dom den 16 juni 2015 i mål B 5390-13

Högsta förvaltningsdomstolen

RA 1992 ref. 15

Hovrätterna

RH 2002:10

RH 2009:47

RH 2010:37

Svea Hovrätts dom den 23 mars 2014 i B 8249-14

Tingsrätterna

Örebro tingsrätt

B 664-13

B 1766-13

B 5196-13

B 1413-14

B 4101-14

B 4899-14

B 5089-14

Helsingborgs tingsrätt

B 2636-13

B 114-14

B 826-14

B 3306-14

B 4433-14

B 4655-14

B 5738-14

Sundsvalls tingsrätt

B 2690-13

B 132-14

B 542-14

B 1073-14

B 2347-14

UNIVERSITY OF GOTHENBURG
DEPARTMENT OF PSYCHOLOGY

**Preschoolers' Disclosures of Child Sexual Abuse:
A Multiple-Case Study**

Mikaela Magnusson

Master Thesis 30 ECTS
Master Thesis in
Psychology
PC2541
Spring term 2016

Supervisor: Sara Landström

Preschoolers' Disclosures of Child Sexual Abuse: A Multiple-Case Study

Mikaela Magnusson

Abstract. Young victims of child sexual abuse can - for a variety of developmental, motivational and contextual reasons - have difficulties disclosing their experiences. The present thesis aimed to examine disclosure tendencies in 57 verified cases of sexual abuse against preschoolers using qualitative and quantitative methods. Analyses showed that while many could provide information about their victimization, the time until their first disclosure was often long. A range of barriers could hinder or delay the child from telling. In line with previous research, the victims were often reluctant during their police interviews. Repeated sessions, direct questions and other reassurances could, however, facilitate this process. Other concrete suggestions on actions that may help young child abuse victims will be provided.

In Sweden, approximately 9% of all girls and 3% of all boys are estimated to fall victims to sexual abuse during their childhood (Finkelhor, 1994). If you expand the term to include indecent exposure, molestation and harassment, the numbers increase to 29% and 10% respectively (Landberg et al., 2015). Only a small proportion of these children will formally disclose the abuse and both Nordic and international studies reveal widespread societal problems with underreporting (e.g. see review by London, Bruck, Wright & Ceci, 2008). Victims might instead carry the burden for years, or in some cases, life-times (Lippert, Cross & Walsh, 2009). The consequences of not identifying *Child Sexual Abuse* (CSA) can be both immediate and long-lasting. Young unidentified victims are at risk of repeated victimization and can suffer physical and psychological symptoms from the abuse that might go untreated (Kendall-Tackett, Williams & Finkelhor, 1993). Furthermore, other children can be at a heightened risk if the perpetrator is not prosecuted by the authorities (Paine & Hansen, 2002). Children's tendencies of disclosing sexual abuse have therefore for the last decades been investigated from different psychological perspectives. However, there is a clear gap in the literature in regards to the youngest and most vulnerable group of victims – preschoolers. The present thesis therefore aimed to contribute to the field by closely examining disclosures from young children. Expanding our knowledge regarding disclosure tendencies is highly relevant from both a theoretical and applied perspective. Understanding situations where abused children are more reluctant to make an allegation can, for example, help focus police resources and policy decisions. Likewise, it can be of guiding value for credibility assessments in court proceedings and in the development of public interventions and other preventative actions to aid future abuse victims and their families.

Child Sexual Abuse Investigations in Sweden

Approximately 3507 separate reports of child sexual abuse were filed and processed during 2015 by the Swedish Police, under the directive of a prosecutor who is

in charge of the inquiry (BRÅ, 2016; Prosecution Development Centre, Gothenburg, 2012). Similar to sexual crimes against adults, these cases generally lack corroborative evidence in the form of for example DNA, video-recordings of the abuse or conclusive medical examinations (Herman, 2005). Consequently, the child's testimony is often the main source of information during the preliminary investigation (Lainpelto, 2012). It is important to note that a credible testimony from a young child can fulfil the legal requirement for a convicting verdict, if supported by other circumstantial evidence (NJA, 2009, p. 447 I and II). But before reaching trial, the appointed prosecutor needs to assess all available evidence. The case should only be prosecuted if the evidence is perceived strong enough to confirm the alleged crime beyond a reasonable doubt (Prosecution Development Centre, Gothenburg, 2012).

Only a fraction of the 3507 cases reported above will fulfil this criterion. A comprehensive analysis of Swedish CSA investigations during 2004 and 2006 demonstrated that around 85% of all cases were discontinued during the preliminary investigation (Diesen & Diesen, 2009). The quality and content of the child's testimony was identified as one of the leading factors behind this remarkably low prosecution rate – a dilemma that was especially common in cases involving preschoolers. In line with these results, Swedish child prosecutors have recently expressed grave concerns relating to police interviews with young children (Ernberg, Tidefors & Landström, 2016). Difficulties to disclose the alleged abuse and fragmentary reports that do not live up to the high standards of the court room (e.g. NJA, 2010, p. 671) were described as major obstacles for prosecuting these cases. To exemplify, one prosecutor stated:

“It's completely unlikely that a small child who might have confided in their mom or something, to go into this tiny interview room and talk about this specific event, when the police is not allowed to ask leading questions. How is this child supposed to know, what is it that I'm supposed to talk about? It's really difficult, and it's incredibly difficult to be a child interviewer.” (Ernberg et al., 2016, p. 25)

The present thesis was conducted as part of a larger research project at the University of Gothenburg investigating the low prosecution rate in CSA cases involving preschoolers. Following the concerns lifted by prosecutors in the report by Ernberg et al. (2016), the purpose was to investigate the perceived difficulties for young children to disclose their victimization. As briefly mentioned previously, although it is widely known that reports from preschoolers differ from their older peers on a wide range of factors (e.g. see reviews by Bruck & Ceci, 1999; Ceci & Bruck, 1993; Goodman & Melinder, 2007), no larger psychological case studies have in depth focused on this vulnerable age group. Instead, disclosure tendencies among abuse victims have only been examined in small or aggregated samples consisting of children of all ages (see Paz-Alonso, Ogle & Goodman, 2013, for a review). By quantitatively (Study I) and qualitatively (Study II) examine 57 Swedish abuse cases where the crime was directly corroborated by other evidence, we therefore intended to study when, how and to whom preschoolers disclose their victimization. The aim of Study I was to provide a descriptive overview of the child victims' disclosures and to test a set of hypotheses deriving from previous research on the real-life cases using inferential statistical analyses. Study II took on a qualitative approach to try to capture 1) barriers and facilitating aspects surrounding their first disclosures and 2) how preschoolers disclosed during their police interview. Taken together, the overarching aim was to provide a nuanced portrayal of Swedish preschoolers' capabilities

and willingness to report verified incidents of CSA. Focused was placed on two paramount phases in the disclosure process: the children's first disclosure (e.g. to a parent or teacher) and their formal disclosure to the police.

The First Disclosure of Sexual Abuse

In abuse cases involving young children, the allegation of sexual abuse typically comes to the police attention through other processes than a direct report from the victim (Lamb, Hershkowitz, Orbach & Esplin, 2008). The preliminary investigation can, for example, be initiated by findings of child pornography depicting the child, a confession from the suspect or a testimony from another victim. Noticeable changes in a child's behaviour, such as the display of an overly sexualized behaviour or signs of post-traumatic stress disorder, can also be a cause of concern from a person or agency (e.g. the social welfare services). More commonly, the child discloses some piece of information to an adult, either spontaneously or after prompting, who thereafter contacts the police (Lippert et al., 2009). This will henceforth be referred to as an *informal disclosure*. Previous research show that children who have given an informal disclosure more often tend to disclose during a police interview (e.g. Lamb et al., 2008; London et al., 2008). However, the reaction and response given by the confidant (e.g. conveying support or distrust) can moderate this relationship (McElvaney, Green & Hogan, 2012).

The most common recipients of informal disclosures are parents, and young children often tell their mothers in particular (Schaeffer, Leventhal & Ashes, 2011). Teachers and peers are other typical recipients, especially among older children and adolescents (Landberg et al., 2015; McElvaney et al., 2014). However, the choice of confidant is for obvious reasons case-specific. Children who have fallen victims to intrafamilial abuse might for example be less prone to disclose the abuse to their (non-abusive) caregiver than children who have been victimized by a someone outside of the immediate family (e.g. Lamb et al., 2008; London et al., 2008). For some children, the choice falls upon first person who asks if something has happened or provides them with the opportunity to tell (Schaeffer et al., 2011).

Many child abuse victims delay their informal disclosures. Sjöberg and Lindblad (2002) for example reported that none of the ten young children in their CSA case study disclosed the abuse before their police interview. Landberg et al. (2015) furthermore described that out of approximately one thousand Swedish adolescents who reported being victims of sexual crimes, only 66% had talked to someone about their experiences before participating in the research study. Retrospective studies, where adult victims are asked about their childhood, display a skewed distribution in regards to the length of these delays (see review by London et al., 2008). Victims frequently stated that they either told someone within a month or waited a considerable time before disclosing. Methodological limitations in these studies make it hard to assess the average delay, but it highlights that many children keep the abuse a secret for a long time.

Researchers have identified a wide range of contextual, socio-motivational and developmental barriers that can hinder or delay children from telling someone. The perpetrator, who is often someone close to the child, can for example use threats of violence or other negative consequences (e.g. "Your mother will be upset if you tell her") as strategies to inhibit a disclosure (Schaeffer et al., 2011). Likewise, some perpetrators urge the child to promise to keep the abuse a secret or use presents as bribes (Lamb et al.,

2008). The victim might conceal the crime due to internal feelings of shame, guilt or a fear of being disbelieved (e.g. Diesen & Diesen, 2009; McElvaney et al., 2014). Self-blame can also prevent children from telling an adult or peer (e.g. Goodman-Brown, Edelstein, Goodman, Jones & Gordon, 2003). A close relationship to the perpetrator (e.g. a biological or stepparent) has furthermore often been identified as a risk factor for longer delays and non-disclosures (e.g. Scaeffler et al., 2011; Smith et al., 2000; Sjöberg & Lindblad, 2002b). These findings could, at least in part, be explained by the additional hurdles involved in intrafamilial abuse, such as the fear of breaking up or upsetting the family as well as the child's loyalty and direct dependence upon the abuser (Diesen & Diesen, 2009; Lamb et al., 2008). The severity and duration of the abuse have also been proposed to affect young victim's disclosure tendencies. However, the available empirical findings are inconsistent and it is therefore difficult to draw any conclusions regarding these effects (London et al., 2008).

For younger children, a limited understanding of the seriousness of the event or that sexual abuse constitutes a criminal act can also be important factors to consider (Shaeffer et al., 2011). Preschoolers can thus be less likely to tell another adult (Lamb et al., 2008) or delay their disclosure until reaching an older age. On the other hand, young children are often unaware of the consequences that an allegation can have or the societal view on sexual crimes (Goodman-Brown et al., 2003) and may therefore be more likely to tell. This dilemma is reflected in the research literature. Whereas the majority of studies have found age to be an influential predictor for disclosure tendencies (e.g. Goodman-Brown et al., 2003; Leclerc & Wortley, 2015; Sjöberg & Lindblad, 2002; Smith et al., 2000), other studies have not found a significant relationship (e.g. Malloy, Brubacher & Lamb, 2011). Small sample sizes might in part account for the diverse findings and most contemporary scholars do argue that preschoolers often have more difficulties disclosing sexual abuse (e.g. Lamb et al., 2008; London et al., 2008).

Developmental limitations can help explain these results. The declarative memory system, including the encoding, storing and retrieval of autobiographical memories, is closely connected to children's language development during early childhood (Poole, Brubacher & Dickinson, 2015). Although highly idiosyncratic, basic reports of episodic memories is generally functioning between the age of 2 ½ - 3. However, rapid changes are occurring between 3 - 6 years of age, at what time young children are quickly expanding both their vocabularies as well as their cognitive and meta-linguistic skills (Lamb et al., 2008). Their memory retrieval strategies are also developing and preschoolers can therefore require more external support from other persons to search for memory information (Poole et al., 2015). Similarly, a range of different cognitive functions relating to for example their conversational skills and ability to comprehend and monitor the task at hand are gradually improving over time (Lamb, Malloy & La Rooy, 2011). Given the developmental changes happening during early childhood, there is strong theoretical reason to assume that differences in disclosure abilities will be present both among preschool victims of different ages and compared to older children.

Disclosing Sexual Abuse During Police Interviews

Another related line of research has focused on children's disclosures and witness abilities during police interviews. Empirical findings from the last four decades have clearly demonstrated that children from around the age of three and above can be reliable

witnesses given the right prerequisites (e.g. see reviews by Bruck & Ceci, 1999; Ceci & Bruck, 1993; Goodman & Melinder, 2007). However, preschoolers are often found to be more suggestible to social influence than older children (Lamb et al., 2008). They are, for example, more likely to acquiescence or respond with false details to leading¹ or repeated questions (Poole et al., 2015). Similarly, young children are less likely to correct misunderstandings or ask for clarifications (e.g. Lamb et al., 2011). However, social influence and suggestions can affect witnesses of all ages and is not a problem limited to interviews with preschool children. If age-appropriate language and unbiased interview techniques are used, young witnesses can be just as accurate as older witnesses (e.g. Goodman & Melinder, 2007). But their reports are typically briefer and more fragmentary. Lamb et al. (2011) therefore argue that the legal system has to set realistic expectations on the coherence and amount of details that a preschooler can provide. It is also important to consider possible effects of social influence prior to the interview. Worried caregivers might for example unintentionally have employed suggestive or pressuring questions that could have tainted the child's testimony (Poole et al., 2015).

Most CSA research from the 1970s and forward has been conducted in laboratory settings with non-abused child samples. The ecological validity and generalizability of these results have therefore been criticized. Similarly, a large amount of research relating to the development and implementation of different child interviewing techniques have been tested in real-life settings without being able to control for the authenticity of the children's' allegations (e.g. Lamb et al., 2008). Hershkowitz, Horowitz and Lamb (2005) for example found that only 47.5% of 1049 preschool children in Israel disclosed suspected sexual abuse to the police, compared to 71.9% of the older children (7-10 years) and 81.9% of the adolescents in their national sample. However, since the cases did not contain any ground truth the researchers could not examine the accuracy of these disclosures. The low disclosure rate might, for example, reflect a higher tendency to interview young children who have not been abused (i.e. the child's non-disclosure is correct). To address these concerns, scholars have more recently started to examine real reports of abuse in cases where the crime can be verified by other evidence; a research method called *the scientific case study paradigm* (Paz-Alonso et al., 2013). Transcripts from child interviews or other forms of archival data are typically compared to the available corroborative evidence (e.g. video-recordings of the abuse) using qualitative or quantitative measures to examine disclosure tendencies and statement accuracy.

Although there is only two handful of studies published during the last fifteen years², the results have been remarkably consistent. Child victims have been found to be highly accurate in their reports (Leander, 2007; Leander et al., 2008; Orbach & Lamb, 1999). But disclosing the abuse can be very difficult and many children leave out central or sensitive information about the abuse during their police interviews (Leander et al., 2005; Leander, 2010). The victims have, on the other hand, often described a number of neutral details relating to their experiences right before and after the assault. Leander and colleagues therefore argue that these findings are unlikely to reflect memory amnesia or similar mechanisms, but instead a conscious reluctance to disclose the most sensitive

---

¹ The term leading questions will here refer to statements that suggest a particular answer or contain information not previously mentioned by the interviewee (e.g. "He hurt you, didn't he?").

² Large-scale policy changes relating to the use of suggestive child interviewing techniques were made in many countries during the late 1990s and the beginning of the millennium. Studies before these dates are therefore difficult to generalize to present interview settings and will not be discussed in more detail (with the exception of the landmark study by Terr, 1988).

information (e.g. Leander, 2010). In addition, some victims denied the abuse all together or minimized the severity of their experiences (e.g. Cederborg et al., 2007; Sjöberg & Lindblad, 2002). Conducting several interviews could at times facilitate the more reluctant children to disclose (Leander, 2010). Repeated interviews furthermore often elicited more detailed statements. Longer retention intervals (i.e. the length between the abuse and the interview) was, on the other hand, associated with less detailed testimonies (Paz-Alonso et al., 2013). However, the accuracy levels remained similar regardless of the time until the interview.

Preschoolers were found to have particular difficulties disclosing sexual abuse. For instance, Leander et al. (2007, p. 127) found that the youngest victims (3-5 years) in a stranger abduction case delivered few details and frequently responded to the interviewer's questions with "I don't want to talk about it" or "I don't remember". Sjöberg and Lindblad (2002) reported similar problems. Five out of ten preschoolers who had fallen victims to repeated abuse by the same perpetrator, whom were either their stepfather or preschool teacher, did not disclose the crime during their interviews. Cederborg et al. (2007) examined the same case qualitatively and concluded that some of the victims' reluctance could be due to young age, memory difficulties (e.g. the abusive act was brief and perhaps not salient enough to be encoded and stored in their long-term memory) and long retention intervals. Loyalty and direct dependence upon the abuser as well as requests to keep it a secret were also present in a few cases. Terr (1988) examined twenty young children's witness abilities for a range of different traumatic events, including sexual abuse. He found, in line with the developmental limitations described in previous sections, that only two out of eleven children below the age of 3 could report their traumatic experiences (a phenomenon called infantile amnesia).

However, the previous scientific case studies that have included preschool victims have focused on single cases with between 4-10 children who have been abused by the same perpetrator (Cederborg et al., 2007; Sjöberg & Lindblad, 2002; Leander, 2007) or an aggregated sample consisting of 27 children between 5-17 years (Leander, 2010). As mentioned in the introduction, the present thesis therefore intended to contribute to the field by examining preschoolers' disclosure tendencies within a larger and more diverse sample. To achieve this aim, verdicts from verified cases of CSA against young children issued between 2010-2014 were chosen as the study object. In Sweden, written verdicts need to include detailed information concerning the evidence put forth during trial that constitutes the basis for the judges' decision (RB 30:5 1 st. mom. 5). For child sexual abuse cases, this typically involves assessments of the child's testimony and information about the police investigation leading up to the court hearing (Lainpelto, 2012). The verdicts often also provide descriptions and assessments of the perpetrator's and additional witnesses' testimonies, as well as information about the physical and/or other evidence presented in court (e.g. child pornography, DNA traces, medical examinations, expert statements).

Study I

The purpose of Study I was two-fold. One aim was to quantitatively examine the reasons behind the initiation of the police reports, the children's informal disclosures and their disclosure tendencies during forensic interviews descriptively to provide an

overview of the material. Due to the explorative nature and the lack of previous research relating this age sample, no predictions were made a priori of these outcomes. Secondly, we intended to apply and test a set of hypotheses derived from the research outlined above on the preschoolers' disclosure tendencies. The children who had made an informal disclosure before the interview were predicted to be more likely to disclose their abuse to the police (Hypothesis 1). The frequency of abuse (i.e. single occasion vs. repeated abuse) was hypothesized to influence the children's delays before disclosure (Hypothesis 2). Due to factors such as loyalty conflicts and other hurdles (e.g. a fear of breaking up the family), the children who had fallen victims of intrafamilial abuse were anticipated to have longer delays before their first disclosure (Hypothesis 3) and to be associated with more non-disclosures during the child interview (Hypothesis 4). Study I (and II) were conducted on a part of the material collected for a larger verdict analysis of Swedish Court cases at the University of Gothenburg. The identification of verdicts and coding for the overarching project will therefore also be described in more detail.

Method

Data Collection

The collection of verdicts for the larger research project was conducted in three steps. First, the present author and a PhD student independently searched the legal database InfoTorg to identify CSA verdicts issued by Swedish District Courts between January 2010 and December 2014. All verdicts under the crime labels "*Rape of a child*" ($N = 863$) and "*Sexual abuse of a child*" ($N = 368$) were manually searched to identify cases that contained at least one complainant under the age of seven during the (first) incident of abuse³. A total of 85 cases fulfilled this criterion. Second, data requests were sent by e-mail to all Swedish District Courts ($N = 48$) and Courts of Appeal ($N = 6$), asking for verdicts following the inclusion criteria described above. The majority complied with the request ($N = 50$) and the courts that did not distribute their verdicts on InfoTorg ($N = 18$) gave either direct access to verdicts or provided excel sheets over all verdicts involving children in their local data base systems. These case numbers were compared to the verdicts retrieved from InfoTorg. Verdicts not previously encountered were ordered and manually reviewed by myself and the other coder to identify the victim's age during the first incident of abuse. This resulted in the identification of 39 new cases. Third, we searched the legal data base Zeteo using the search phrases; "*Rape of a child*" ($N = 440$) and "*Sexual abuse of a child*" ($N = 203$). Zeteo contains all Swedish Court of Appeal verdicts issued from 2012 to today, with the previous District Court verdict typically attached in the file. A total of 53 new cases that matched our inclusion criteria were identified and retrieved. Taken together, the entire data set consisted of 124 District Court verdicts, 65 Court of Appeal verdicts and CSA charges concerning a total of 177 victims. Given the extensive collection procedure, these cases are likely to reflect the clear majority of all verdict issued during 2010-2014.

Current inclusion criteria. An additional set of inclusion criteria was created to meet the aims of the current studies:

---

³ In cases of prolonged repeated abuse, the complainant could be older during the court hearing.

- 1) The child complainant was between 3-7 years old during the police interview.
- 2) The defendant was convicted and deemed guilty beyond a reasonable doubt in the last court instance.
- 3) The case contained at least one piece of corroborative evidence in the form of video-recordings or pictures depicting the abuse, DNA evidence, conclusive medical examinations supporting the allegation, a direct eyewitness observation or a detailed suspect confession.

A total of 37 written District Court verdicts fulfilled the three criteria listed above, with an adjacent Court of Appeal verdict in 15 of the cases (42%). Said verdicts were geographically spread across Sweden, representing 25 out of the total 48 District Courts. Similarly, the Court of Appeal verdicts were distributed across all six instances in Sweden. The court cases contained convictions concerning a total of 57 preschool-aged victims, that will constitute the basis for the current study. Thirty-five of these cases (61.4%) contained one piece of the corroborative evidence from the inclusion criteria. Seventeen cases contained two different pieces (29.8%) and five cases contained three pieces (8.8%). A suspect confession was found in 61.4% of the verdicts, child pornography of the abuse in 38.6%, a direct witness observation in 26.3%, DNA evidence in 14% and a conclusive medical examination supporting the abuse allegation in 7% of all cases. See Appendix 1 for a detailed overview of the corroborative evidence.

Legal Cases

Child victims. Out of the 57 victims, 53 (93%) were girls and 4 (7%) were boys. The mean age at the onset of abuse was 4.3 years ($SD = 1.2$), with ages ranging from 2 - 6 years. During the forensic interview, the children were between 3 to 7 years, with an average age of 5.3 years ($SD = 1.2$). Age information was missing in three verdicts but it was clear from the context that the child was a preschooler (the abuse had recently taken place at their preschool) and they were therefore included. Thirty-seven children (64.9%) had fallen victim to more than one occasion of abuse by the same perpetrator. Twenty children (35.1%) had been victims of a single occasion of abuse. The length of the repeated abuse cases varied from 1 to 57 months ($M = 15.1$, $SD = 1.2$). Twenty-three of these children (62.2%) had been abused on multiple occasions during a one-year period and fourteen children (37.8%) for more than one year. The (first) incident of abuse most often took place either at the child's preschool (36.8%) or in their own home (35.1%). See Table 1 for a more detailed description of the current case characteristics, including the relationships between the children and perpetrators.

Perpetrators. A total of 37 different men were convicted for abuse of one or several of the children in the data set. Thirty (81.1%) of the verdicts concerned one preschooler. Four men (4%) were convicted for crimes against two children and two men (2%) for abusing three children. The remaining fourteen victims had been abused by the same perpetrator, who had worked at their preschool. The majority of the men received a jail sentence ($n = 24$, 65%) with a median sentencing length of 30 months ($M = 40.4$, $SD = 38.4$, range = 3 - 144 months). The remaining defendants received juvenile treatment ($n = 10$, 27%) or closed psychiatric care ($n = 3$, 5.4%). None of the perpetrators had previously been convicted for sexual crimes.

Table 1

Case characteristics sectioned after frequency of abuse

Characteristics	Type of Abuse		Total N = 57
	Single occasion N = 20	Repeated abuse N = 37	
Gender			
Girl	19 (95%)	34 (91.9%)	53 (93%)
Boy	1 (5%)	3 (8.1%)	4 (7%)
Age at the onset of abuse			
2 years	0 (0%)	4 (10.8%)	4 (7%)
3 years	3 (15%)	8 (21.6%)	11 (19.3%)
4 years	5 (25%)	8 (21.6%)	13 (22.8%)
5 years	5 (25%)	10 (27%)	15 (26.3%)
6 years	6 (25%)	6 (16.2%)	11 (19.3%)
No information	2 (10%)	1 (2.7%)	3 (5.3%)
Age at the child interview			
3 years	2 (10%)	4 (10.8%)	6 (10.5%)
4 years	4 (20%)	4 (10.8%)	8 (14%)
5 years	4 (20%)	9 (24.3%)	13 (22.8%)
6 years	7 (35%)	11 (29.7%)	18 (31.6%)
7 years	1 (5%)	8 (21.6%)	9 (15.8%)
No information	2 (10%)	1 (2.7%)	3 (5.3%)
Relationship to perpetrator			
Biological father	0 (0%)	2 (5.4%)	2 (3.5%)
Stepfather	2 (10%)	4 (10.8%)	6 (10.5%)
Close relative	2 (10%)	7 (18.9%)	9 (15.8%)
Friend of the family	3 (15%)	6 (16.2%)	9 (15.8%)
Preschool personnel	12 (60%)	9 (24.3%)	21 (36.8%)
Doctor	0 (0%)	1 (2.7%)	1 (1.8%)
Stranger	1 (5%)	0 (0%)	1 (1.8%)
No information	0 (0%)	8 (21.6%)	8 (14%)
Location of the (first) incident of abuse			
Preschool	12 (60%)	9 (24.3%)	21 (36.8%)
Victim's home	5 (25%)	15 (40.5%)	20 (35.1%)
At friend/relative	2 (10%)	7 (18.9%)	9 (15.8%)
Other	1 (5%)	3 (8.1%)	4 (7%)
No information	0 (0%)	3 (8.1%)	3 (5.3%)

Coding and Measurements

Coding manual. An extensive coding manual for the larger research project was created by the present author and a PhD student under supervision of two experienced researchers in the field. A set of variables were initially created from previous court verdict studies (Diesen & Diesen, 2009; Lainpelto, 2012) and research on children's witness capabilities (e.g. Goodman & Melinder, 2007). Five randomly selected verdicts were thereafter coded independently by myself and the other coder using both a theoretical and data-driven approach (i.e. refining and creating new variables from the information found in the text material). These two coding documents were closely cross-compared and the results were discussed with the supervisors. All variables identified from this meeting constituted the basis for the first draft of the manual. The process of separately coding between 4-6 randomly selected verdicts and thereafter cross-comparing the two coding documents was repeated several times until reaching a point of saturation (i.e. no new variables were identified). The final draft contained a total of 142 different variables for each District court case and an additional 62 variables for Court of Appeal cases. See the measurement section for a more detailed description of the variables used in the present study.

Inter-rater reliability. An inter-rater reliability analysis of the coding manual was conducted on 20% of the cases in the data set. Hence, 26 court cases were randomly selected using a random numbers generator and coded separately by myself and the other coder. The total inter-rater reliability was calculated to an agreement level of 0.92. All variables with an inter-rater agreement lower than 0.8 were examined in detail and any disagreements were solved through a discussion between the two coders and the two supervisors. All of the remaining verdicts in the larger data set were thereafter coded by me and the PhD student.

Measurements. Two variables were used as dependent measures in the inferential analyses. First, *formal disclosures* were examined from a dichotomized variable (0 = No, 1 = Yes) reflecting if the child had disclosed some piece of information concerning the abuse during their police interview. Second, delays until disclosure were measured using a categorical variable. Previous studies on disclosure tendencies in clinical samples have typically investigated the exact number of month between the (first) incident of abuse up until their first disclosure. This proved difficult with the present preschool sample, as many child victims (especially of repeated abuse) had difficulties pinpointing the exact dates of the abuse. In other cases, the dates for the first informal disclosure could be hard to extract from the verdicts. A rougher estimate had to be employed, and the delays were therefore classified into one of these categories: directly after the abuse/ within one month/within six months/within a year/within two years/within three years/more than three years. A *delay until disclosure* variable was thereafter created involving three scale steps: the child disclosed *directly*, *within one year* or *after more than one year*.

Ethical Considerations

District Court and Court of Appeal verdicts are public records in Sweden. However, the children's identity is always classified and not included in the verdicts. Due to the sensitive nature of the present research, the overarching research project was reviewed by the Regional Ethical Committee Board to ensure that it followed general

guidelines for the social sciences (Vetenskapsrådet, 2002). All identifiable markers and personal data have been omitted to protect the identities of the involved parties.

Results

Initiation of the Police Report

Descriptive analyses were first conducted to explore the underlying reasons behind the initiation of police reports. Information about the report was available in 47 cases. The preliminary investigation was directly initiated after the child had spontaneously told someone about the abuse in 18 cases (38.3%) or after being asked in 8 cases (17%). Seven persons (14.9%) witnessed the abuse and contacted the police. The victim was identified from child pornography in 9 cases (19.1%) and from a direct confession from the suspect in 5 cases (10.6%).

The Children's Informal Disclosures

Of the 47 cases that contained information on the children's informal disclosures, a total of 31 victims (66%) told someone about the abuse before their child interview and 7 victims (14.9%) first after their child interview/s. Nine children (19.1%) had not informally disclosed to anyone at the time of the court hearing. Notably, two thirds of the victims who did not tell had fallen victims to repeated abuse for longer periods of time ($M = 14.17$ months, $SD = 18.86$, range 2-51 months). A Fisher's exact test was conducted to test if giving an informal disclosure before the interview was associated with more formal disclosures to the police (Hypothesis 1). The relation was statistically significant, $p = .001$. See Table 2 for an overview of the frequencies.

Table 2

Frequencies of victims categorised after their informal and formal disclosures

Informal disclosure	Formal disclosure		Total
	Yes	No	
Yes	26	1	27
No	6	6	12
Total	32	7	

The clear majority of children who informally disclosed, either before or after the interview, chose to first confide in their mother (24 children, 63.2%) or to both parents (6 children, 15.8%). Four victims (10.5%) disclosed to their preschool teacher, two children told a peer (5.3%), one child talked to her psychologist (2.6%) and one child chose to confide in her father (2.6%). Among the thirty-one children who disclosed before the interview, 18 (58.1%) had told someone spontaneously and 13 (41.9%) first after being asked. These proportions changed, however, if you took into account the frequency of the abuse. Of the victims who had been abused on a single occasion 69.2% ($n = 9$) disclosed

spontaneously compared to 30.8% ($n = 4$) after a question. In cases of repeated abuse, only 50% ($n = 9$) told someone spontaneously and 50% ($n = 9$) after being asked. See Table 3 for a description of the time delays in cases where the child disclosed the abuse before the police interview.

Table 3

Time delays for informal disclosures made before the police interview

Delay before disclosure	Type of Disclosure		Total $n = 31$
	Disclosed spontaneously $n = 18$	Disclosed after question $n = 13$	
Directly	6 (33.3%)	2 (15.4%)	8 (25.8%)
Within 6 months	5 (27.8%)	3 (23.1%)	8 (25.8%)
Within 1 year	2 (11.1%)	1 (7.7%)	3 (9.7%)
Within 2 years	3 (16.7%)	2 (15.4%)	5 (16.1%)
Within 3 years	1 (5.6%)	3 (23.1%)	4 (12.9%)
No information	1 (5.6%)	2 (15.4%)	3 (9.7%)

Note. These frequencies (and proportions) only concern the children who disclosed informally before their police interview.

The Children's Formal Disclosures

In the verdicts that included a description of the child's testimony ($n = 49$), nearly all preschoolers (83.7%) had disclosed some piece of information concerning the sexual abuse allegation. Only eight children (16.3%) remained silent about their victimization. However, among the forty-one children that disclosed, the corroborative evidence showed that seven children omitted to report separate incidents of abuse that could be verified (e.g. from videos of the crime). That is, the victim could for example report being abused last week, but leave out a previous incident of abuse that happened three months ago.

Of the verdicts that reported the number of child interviews conducted by the police ($n = 45$), just above half had been interviewed once (23 children, 51.1%). Thirteen children were interviewed twice (28.9%), five children were interviewed three times (11.1%), three children four times (6.7%) and one child was interviewed on six separate occasions (2.2%). A few verdicts included information regarding the judges' assessments of the child interviewer's performance. In five cases, the interviews were deemed to be of low or partially low quality. Seven verdicts stated that the interview had been conducted professionally. The occurrence of leading questions was mentioned in ten verdicts and the absence of leading questions in seven verdicts.

Delays Before the First Disclosure

Forty-three children disclosed some piece of information about their abuse informally and/or to the police. Eight out of those victims (18.6%) disclosed directly after the first incident of abuse and twenty children disclosed within a year (46.5%). However,

for more than one third of the forty-three children, it took longer than that. Fifteen of the preschoolers (34.9%) delayed their first disclosure for more than one year's time. For eight out of those children, it took three years or more before they told someone. As can be seen in Table 4, the children who had been victims of repeated abuse often delayed their disclosures for longer time periods (Hypothesis 2). A chi-square test was conducted to examine the predicted association between frequency of abuse and delays until disclosure (directly/within one year/after more than one year) and the effect was significant, $\chi^2(2, N = 43) = 18.86, p < .001$.

Table 4

Time delays before first disclosure divided by type of abuse

	Frequency		All cases <i>n</i> = 43
	Single Occasion <i>n</i> = 15	Repeated Abuse <i>n</i> = 28	
Directly	8 (53.3%)	0 (0%)	8 (18.6%)
Within 1 month	0 (0%)	1 (3.6%)	1 (2.3%)
Within 6 months	4 (26.7%)	11 (39.3%)	15 (34.9%)
Within 1 year	1 (6.7%)	3 (10.7%)	4 (9.3%)
Within 2 years	1 (6.7%)	6 (21.4%)	7 (16.3%)
Within 3 years	1 (6.7%)	4 (14.3%)	5 (11.6%)
> 3 years	0 (0%)	3 (10.7%)	3 (7%)

Note. The frequencies (and proportions) concern the time duration up until the children's first disclosure (either informally or formally).

Relationship to the Perpetrator

Intrafamilial abuse, where the perpetrator was a member of the child's immediate family, was predicted to lead to fewer formal disclosures and longer delays (Hypothesis 3 and 4). However, the data set did not meet the required assumptions for testing the two hypotheses due to the small number of children ($N = 8$) victimized by their biological or stepparent. Descriptive analyses show that only two out of these victims (25%) disclosed the abuse spontaneously to an informal source. During the police interview, seven (87.5%) children disclosed some piece of information concerning the abuse. However, the delays before the first disclosure were often long and 66.7% of the children waited between 2-4 years before telling someone about their experiences.

Conclusions

A clear majority of children in the current sample disclosed their victimization to someone close and/or to the child interviewer before their court hearing. However, the delays between the (first) incident of abuse and the first disclosure were often long. Few disclosed directly after the crime had taken place. For approximately one third of the children, it took more than one year and several preschoolers kept the abuse a secret for

more than half of their young lives. What is more, some children continued to remain silent about the abuse (at least up until the court date). Spontaneity during the disclosure of abuse has often been proposed as a credibility criterion and is frequently used by judges in their assessments of child testimonies (Schelin, 2007; Ernberg, Magnusson, Tidefors & Landström, 2016). However, the current findings indicate that it might not be applicable for preschoolers' testimonies, as a direct question was often required before the child opened up. This was particularly frequent in cases involving repeated abuse.

A set of hypotheses were formulated and tested on the real-life cases following the literature on children's disclosure tendencies. In line with previous research (e.g. Lamb et al., 2008; London et al., 2008), we found that children who had made an informal more often tended to disclose the abuse during a subsequent police interview (Hypothesis 1). Moreover, victims of repeated abuse typically withheld their first disclosure for longer periods of time (Hypothesis 2). An intrafamilial relationship to the perpetrator was furthermore predicted to affect disclosure delays and tendencies (Hypothesis 3 and 4). Due to the small sample size of children who had been victimized by a parental figure, these hypotheses could not be tested inferentially. Descriptive analyses indicated nonetheless that the victims of intrafamilial abuse often had difficulties spontaneously disclosing and that long delays were frequent in these cases.

Study II

The aim of Study II was to examine the 57 child sexual abuse cases qualitatively to identify aspects that could not be captured from the quantitative approach in Study I. Hence, the purpose was to add to the previous findings by providing a more nuanced analysis of the preschoolers' disclosure tendencies. Three central research questions were formulated:

1. What external factors could facilitate the preschoolers to disclose the abuse?
2. What barriers could hinder the preschoolers from disclosing?
3. How did the preschoolers report the abuse during forensic interviews?

Method

Material and Data Analysis

The analysis in Study II is based on the same material as described in Study I. To qualitatively examine the preschoolers' disclosures of sexual abuse, we chose to conduct a thematic multiple-case study. This method aims to provide a better understanding of the general phenomenon by comparing and contrasting patterns of detail similarities between cases (Willing, 2013). The material was extracted and analysed following a realistic epistemological approach, meaning that we assumed that the descriptions in the written verdicts in large reflected the evidence presented in court and the judges' experiences of real phenomena. It is, nonetheless, important to keep in mind that the verdicts were

written retrospectively and could have been affected by different biases and memory errors.

Initially, all information in the verdicts concerning 1) *the initiation of the police report*, 2) *the child's informal disclosures*, 3) *the forensic interview* and 4) *barriers and facilitating factors for disclosing* was identified and marked with code labels and different colour highlights. The verdicts were thereafter reread two times to identify additional descriptive codes from the data (see Miles and Huberman, 1994 for a more detailed description of the present coding process). During this phase of the coding, additional interpretative codes were added (e.g. *Initially reluctant to disclose the abuse*; *Emotionally difficult to disclose*) and the initial descriptive codes that contained similar information were merged together (see Braun & Clarke, 2006).

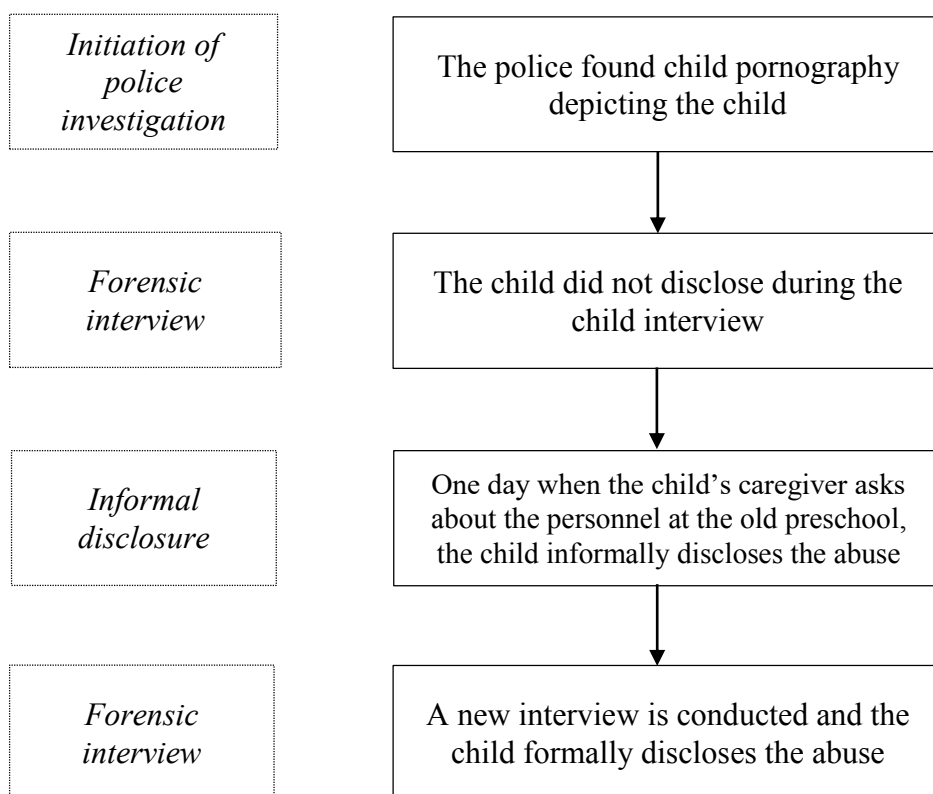

Figure 1. Example flow chart of disclosure process

Overviews of the disclosure process in each individual case were thereafter created in the form of flowcharts (see Figure 1). The purpose was to follow the chain of events, from the reason/-s behind the initiation of the police investigation and up until the case reached the court room. These were used as contextual reference points during subsequent interpretations to maintain a holistic approach. Separate written summaries with all information pertaining to the separate study objects (e.g. details about the forensic interview) were created for each case from all details and codes extracted within the verdicts. To exemplify, one of the shorter case summaries (the gender and number of interviews have here been omitted, see section on ethical consideration below) pertaining to the forensic interview stated; *“The child had obvious emotional difficulties disclosing*

and avoided, at first, to answer questions concerning if the defendant had hurt him or her. During the X child interviews that were conducted, the child described the abuse using brief sentences. To describe how often the child had been abused, the child held up his or her fingers.” The individual summaries were closely compared and grouped together under different broader categories. For example, all cases where the child reluctantly disclosed the abuse to the police (Thematic category: “*Reluctant disclosures*”) were sorted together. The summaries within this category were then closely examined to find shared characteristics and code patterns (e.g. “*It was emotionally difficult to disclose*”). These subcategories were thereafter checked against the verdicts and flow charts to assure that the findings reflected the original data. Lastly, quotations that captured important or relevant aspects for each category were chosen, translated and edited.

Ethical Considerations

Some ethical considerations need to be taken as the cases are extracted from public records, hence without acquiring informed consent from the victims and other involved parties. Specific details that could act as identifiable markers have therefore been changed or omitted (e.g. age, gender and relationship between the child and perpetrator) and the quotations are slightly rewritten to protect the anonymity of the children. Notably, the focus is not placed upon individual cases but rather on shared characteristics within the sample. Using quotations was, nonetheless, deemed necessary to convey the transparency of the qualitative process and voice the victims’ experiences. This could, in turn, provide valuable information that may benefit future child abuse victims.

Results

Facilitators and Barriers Behind the First Disclosure

An overview of the external factors that could facilitate preschoolers to disclose the abuse and the barriers that could hinder or delay their first disclosures will be presented in categorical form (see Table 5) with accompanying explanations and examples. The quotations have been edited to facilitate reading and all identifiable markers have been changed or omitted to protect the involved parties’ identities.

Facilitating aspects. A number of young children delayed their disclosure up until someone directly asked them. As seen in Table 5, being asked was a trigger for disclosure in sixteen⁴ of the reviewed verdicts. The reasons behind this often difficult question varied between cases. Behavioural changes (e.g. reoccurring nightmares, wetting the bed, starting to distance themselves from peers and adults), an overly sexualized behaviour or a clear reluctance towards meeting the perpetrator could for example be causes of concern from a caregiver or preschool teacher. Knowledge about the suspected abuse against another victim was also a trigger frequently found when the

---

⁴ Thirteen children disclosed after being asked by someone close to them and three children after a direct question during the police interview.

abuse had taken place at the child’s preschool. In some cases, an adult witnessed the abuse and talked to the child in connection to this, whom then described what had happened.

Table 5

Overview of thematic categories for facilitating aspects and barriers to disclose

Thematic category	Subcategory	Number of cases
Facilitating aspects	Someone asked the child	16
	Support from another victim	4
Barriers	Perpetrator asked them to keep it a secret	17
	The child tried to tell but was not believed	6
	Internal feelings (shame, guilt, self-blame)	5
	Fear of upsetting their care giver	4
	Loyalty towards the perpetrator	4
	Language or verbal difficulties	4

Note: The number of cases reported for different characteristics can contain the same case multiple times (e.g. a child can have experienced a fear of upsetting their parent *and* had language difficulties).

But disclosing the abuse after being asked could often be emotionally difficult and many children were hesitant. At times, the child needed a direct question or other reassurances before being able to tell:

“The caregiver then asked: “Has he touched you?”. The boy did not answer, crawled up on the floor and said that she had to guess. She pointed between her legs and then the boy nodded and started to cry.”

“The child asked her caregiver if children could go to jail. He or she answered no and asked why she wondered that. She did not respond and got clearly distressed. The caregiver tried to comfort her and asked what had happened. Eventually, she said that X did things to her. That he had touched her wee-wee.”

Four children disclosed first after hearing another victim talk about sexual abuse. One child for example spontaneously described the repeated abuse from his uncle after overhearing his big brother disclosing a similar incident to their caregiver. In another case, the victim disclosed his or her experiences to a preschool teacher after a friend who had been abused by the same perpetrator had convinced the child to tell.

Barriers. A range of barriers were identified that could hinder or delay the child from telling someone. Seventeen verdicts described that the perpetrator had tried to convince the child to keep the abuse a secret. This factor was often found in cases with longer delays before a disclosure. At times, the child’s motivation behind telling an adult was driven by their wish to relieve their secret. Similarly, the child could spontaneously tell an adult that they had a secret with the perpetrator. This could, in turn, be a cause for concern and lead the recipient to ask follow-up questions to the child, whom then disclosed the abuse. One perpetrator described that:

“The child has always had a good relationship to him and he always told her that she cannot tell anyone. He said to her that it is a secret and she knows what a secret is. He has never given her anything to keep her from telling or threatened her. There have been other persons that she could have spoken to and he has always known the risk that she would eventually tell someone about it.”

In a few other cases, the child decided to ignore the perpetrator’s request and tell directly:

“The child says that the defendant told them not to tell the teacher, but he did it anyway. When another child asked him why he told the teacher, he explained that he thought one should do that.”

In six verdicts, the child had tried to tell someone about the abuse but was either misunderstood or not believed. Their young age could at times hinder adults from taking the allegation seriously. Not being believed could in turn keep the child from bringing up the subject again:

“The mother asked the child why he was naked but the boy did not answer. She then came to think about a previous time when the boy had said that X had touched his pee-pee. She had then accepted X explanation and assumed it was just fantasies.”

Internal feelings of shame, guilt and self-blame could also hinder or delay young children from disclosing. A number of verdicts explicitly stated that these factors could explain the victim’s difficulties telling someone about their experiences:

“She blames herself and feels a lot of guilt and shame for what has happened. She is unwilling to talk and says that her tummy hurts and that she is too ashamed to tell when her caregiver asks her.”

Similarly, some children delayed their disclosures or omitted information about the abuse to protect their (non-abusive) care giver. Four children directly feared that an allegation would upset someone close to them:

“The mother describes that she thinks the child is trying to talk down the severity of the experiences to protect her. The child feels guilty after seeing how sad she became and has asked for forgiveness for telling her about the abuse.”

One perpetrator had furthermore used threats about upsetting the mother as a strategy to inhibit the child from talking about the abuse. Four verdicts also directly lifted loyalty to the perpetrator as a barrier to disclose. The child could fear that the perpetrator would go to jail or that he would dislike them for sharing their secret. One victim of intrafamilial abuse defended the perpetrator’s actions:

“He said several times that he didn’t want to talk more about it. In the beginning, there was a lot of guilt. He could defend the perpetrator and say that “X probably didn’t know what he was doing”

The last barrier identified in the material concerned preschool children’s verbal abilities to disclose the abuse. Four children had been strategically targeted by the perpetrator because they were less likely to tell due to young age (between 2-3 years) or language difficulties:

“The defendant explained that he targeted the child in part because he liked her and in part because she did not speak so good Swedish and thus had less opportunities to tell on him.”

The Police Interview

The children’s testimonies, in terms of their capabilities and willingness to disclose the abuse, were also analysed thematically. Forty-three verdicts contained richer descriptions about the police interview. These cases were categorised into three different types of disclosures (direct disclosures, reluctant disclosures and non-disclosures). See Table 6 for an overview of the findings.

Table 6

Overview of categories for disclosure tendencies during child interviews

Category	Characteristics	Number of cases
Direct disclosures (n = 11)	Disclosed without reluctance during the first interview	11 (100%)
	Sensitive details were delivered spontaneous	7 (64%)
	The child was clearly resistant to leading questions	3 (27%)
	Had a negative experience of the second interview	3 (27%)
Reluctant disclosures (n = 24)	Displayed emotional difficulties disclosing	17 (71%)
	Did not disclose all of the verified occasions of abuse	6 (25%)
	Several interviews were required before disclosure	4 (16%)
	Required other reassurances	4 (16%)
Non-disclosures (n = 8)	A direct question was required before disclosure	3 (13%)
	Did not tell anyone before or after the interview/-s	5 (63%)
	Had been strategically targeted by the perpetrator	4 (50%)
	The child was asleep/did not comprehend the situation	2 (25%)

Note: The number of cases reported for different characteristics within each category can contain the same case multiple times (e.g. a child can display emotional difficulties disclosing *and* require multiple interviews).

Direct disclosures. In eleven cases, the children disclosed sexual abuse during the first forensic interview without clear signs of reluctance. Notably, the children had told a parent or teacher about the abuse before the interview in all cases except one (that did not contain any information about informal disclosures). The police investigations were typically initiated directly after these informal disclosures. Some children understood beforehand that their task was to explain what had happened to the police:

“During the first interview, the child was concentrated and started to tell on her own initiative. It is clear that someone has explained the purpose of the interview to her.”

The majority of cases containing direct disclosures described that the child spontaneously delivered central details of value for the investigation. Furthermore, three children had been exposed to leading questions from the interviewer, but had remained resistant to these suggestions and maintained their testimony:

“There was no hesitation in her details about the events. She has, on the contrary, corrected the interviewer when he or she misunderstood her. When she was unsure or asked questions regarding unrelated events, she clearly showed her uncertainty and avoided to answer.”

Taken together, testimonies from a direct disclosure were assessed as highly reliable by the courts. From an investigative perspective, it is nonetheless important to lift that a few children felt questioned when they were called to a second interview and asked the same questions. This resulted in poor interviews that did not contribute any more information, and it could leave the child feeling sad or upset.

Reluctant disclosures. Reluctance during the disclosure of abuse was common among the preschool children. In seventeen verdicts, the court mentioned emotional difficulties and distress as factors that were present during the forensic interviews. One District court for example described the struggles of a young child who had been repeatedly abused by a close relative:

“The child did not want to talk about the defendant during the first child interview. When asked questions about him, the child became quiet /.../. During the next interview, the child only spoke reluctantly and briefly about the incident and tried to lead the conversation towards other topics. There is nothing in the testimony that gives the impression of being fabricated, but rather that he or she has experienced something that is difficult to talk about. This for example becomes evident when the child wants to cover his or her ears when talking”

The reluctant disclosures were often brief and came in short bursts. Several children directly indicated that they were uncomfortable with the interview situation and/or that they wanted to leave:

“It is clear that the child does not want to talk about the events he described in the former interview, nor the information he disclosed to his teacher. When questioned about it, he turns to his teddy bear and starts to whisper to it. It is obvious that the child wants to be left alone.”

In addition, six victims disclosed some, but not all, of the verified incidents of abuse. When confronted about this by the interviewer, some denied the event or said that they did not remember.

Several children required multiple interviews before they disclosed the abuse. Other reassurances or techniques could also be required. This for example included

informing the child that his or her caregiver could not overhear what was said in the interview room. Similarly, some verdicts lifted that the victims needed to be reassured that it was okay to talk about the crime:

“She answered the questions that were asked in an avoidant manner (‘I don’t know’ and ‘I don’t remember’). It was first after she had asked and been reassured that the interviewer would not be angry at her that she started to talk about the abuse.”

Three verdicts furthermore emphasised that a direct question was required from the interviewer before the child opened up and started to talk:

“The interviewer asked the child if something strange had happened at his preschool. He answered no. The interviewer then said that he knew that the child had talked about something with one of the teachers. The child then responded that one of the teachers had showed his pee-pee.”

Unlike the children who made a direct disclosure, many of these victims had not spontaneously disclosed the abuse to someone. The police investigation was instead most commonly initiated after an adult had suspected abuse and asked the child, whom then disclosed. Delayed disclosures, ranging from a few months to several years, were often present in these cases. Moreover, nearly 80% of the children who made a reluctant disclosure had fallen victims to repeated abuse by the same perpetrator.

To summarize, the present findings clearly demonstrate that many young child victims found it difficult to talk about sexual abuse during a police interview. To facilitate these children, the investigation could require multiple interviews or a direct question from the interviewer. Furthermore, some children had other fears and needed reassurances from their care giver or the interviewer before opening up.

Non-disclosures. In eight cases, the child did not disclose the abuse to the police. Only three of those victims had told someone else about the abuse. Hence, the majority had not told anyone neither before or after the police interviews. Four children had furthermore been strategically targeted by the perpetrator, whom assumed that their developmental and/or language barriers would hinder a disclosure. In two cases, the child had either been asleep or abused for a very brief length of time, and might therefore not have comprehended and encoded the situation into their long-term memory:

“The reason why the child did not tell was probably that he or she was not fully aware of what was happening”.

Conclusions

Study II demonstrated that, while many preschoolers did disclose information in regards to their victimization, the path there was filled with hurdles. Support from another victim and questions from concerned adults could facilitate the young children towards disclosing the abuse. Promises of keeping the crime a secret and loyalty towards the perpetrator did, on the other hand, often hinder or delay the child from telling. Likewise,

internal feelings of shame, guilt and self-blame as well as a fear of upsetting their (non-abusive) caregiver were other common barriers. Tragically, a few children tried to reveal the crime but was either misunderstood or distrusted by the recipient. The qualitative analysis also illustrates some of the difficulties that young abuse victims could experience during their police interview. Whereas a number of preschoolers did disclose the abuse directly and without clear signs of reluctance, the majority did not according to the written verdicts. Emotional difficulties telling and other struggles were often observed during the disclosure. From an investigative perspective, the police and other involved adults may help these children by conducting several interviews, asking more direct questions and provide other reassurances following the child's unique concerns.

General Discussion

The present thesis aimed to examine preschoolers' capabilities and willingness to disclose verified incidents of child sexual abuse. A total of 57 Swedish legal cases where the abuse could be corroborated by other evidence (e.g. video-recordings of the crime), was therefore studied using both a quantitative (Study I) and qualitative (Study II) approach. Study I demonstrated that while the majority of preschoolers were able to provide information about their victimization, it often took time. Few told someone directly after the crime had taken place and approximately one third of the children waited more than one year before telling. What is more, a question from a concerned adult was frequently required before the young child opened up. In line with previous research on children's disclosure tendencies (e. g. Lamb et al., 2008; London et al., 2008), the preschoolers were more likely to talk about their experiences to the police if they had made an informal disclosure before the child interview. Victims of intrafamilial and/or repeated abuse furthermore tended to have more difficulties disclosing their victimization. Study II showed that young children's disclosure process could be affected by a range of different hurdles. Being asked to keep the abuse a secret, internal feelings of shame, guilt and self-blame, fears of upsetting the (non-abusive) caregiver and loyalty towards the perpetrator could for example hinder or delay a disclosure. A limited language capacity or a dismissal of the child's first informal disclosure were other barriers that the child could encounter. A number of preschoolers waited with disclosing up until someone asked them and hence, provided them with the opportunity to tell. Whereas Study I established that many could provide some piece of information about the abuse to the police, Study II highlighted that this was often difficult and emotionally demanding. Repeated interviews, direct questions and providing the child with reassurances regarding their individual fears and concerns could at times facilitate the process. Still, some preschoolers remained silent about the abuse.

Taken together, the current findings contribute towards filling an important gap in the research of child abuse victim's disclosure tendencies. Unlike previous case studies from the domain of legal psychology (see review by Paz-Alonso et al., 2013), the focus was here placed specifically on investigating the capabilities and willingness to disclose abuse among preschool-aged children. The results were remarkably consistent with the scientific literature on CSA. Many of the young victims delayed their disclosures, in line with the retrospective studies reviewed by London et al. (2008). Similar to the preschool victims in the case studies by Leander et al. (2007) and Cederborg et al. (2007), the

victim's furthermore often displayed difficulties talking about the abuse. Previously identified barriers for telling someone, such as the fear of negative consequences, secrecy pacts and loyalty towards the abuser as well as feelings of shame, guilt and self-blame (e.g. Cederborg et al., 2007; Diesen & Diesen, 2009; Goodman-Brown et al., 2003; Lamb et al., 2008; Leander et al., 2007; McElvaney et al., 2014) were also present among preschoolers and could, in part, help explain these results. Perhaps most importantly, the current thesis supports the notion that young children can provide reliable information in regards to their self-experienced memories of sexual abuse, given the right prerequisites (e.g. Bruck & Ceci, 1999; Ceci & Bruck, 1993; Goodman & Melinder, 2007).

Methodological Limitations

Some methodological concerns need to be addressed before moving on to a discussion on the practical implications of the results. First, the currently employed inclusion criteria excluded all cases where the child was older than seven during the police interview. The number of identified verdicts in the overarching research project clearly show that many child victims waited until reaching an older age before disclosing. These tendencies could, however, not be captured by the present analyses due to the focus on preschoolers' abilities to tell. Future studies may benefit from taking the retention interval and older age during disclosure into consideration. Second, the thesis focused on legal cases where the crime was corroborated by other evidence and convicted in court. These criteria were necessary to, with some certainty, verify that the abuse had taken place. However, the majority of child sexual abuse investigations lack additional corroborative evidence (Diesen & Diesen, 2009). The present cases may therefore differ from cases without evidence. Furthermore, having knowledge of the existence of corroborative evidence might affect both the children's tendencies to disclose (e.g. the child knows that the perpetrator has confessed and has, for example, broken their pact of secrecy) or the behaviour of the police and prosecutors (e.g. employing more direct or leading questions, conducting several child interviews, confronting the child with the evidence). The lack of adequate verification of the abuse has, on the other hand, been a major limitation in previous clinical, retrospective and field studies (e.g. see reviews by Lamb et al., 2008, London et al., 2008 and Paz-Alonso et al., 2014). Taken together, it is reasonable to assume that the number of children who discloses sexual abuse are fewer in the general population.

Third, the cases were analysed from written verdicts produced post hoc by judges, in order to justify their decision-making. This type of archival data could consequently be affected by different memory errors and cognitive biases (e.g. Findley & Scott, 2006). I tried to minimize these effects by restraining from analysing sections on the judges' own assessments. Focus was instead primarily placed on descriptions of the child's statement or extracts from their child interview and other available evidence. The meta-perspective is nonetheless present and the current findings reflect judges and other involved parties' observations of difficulties for disclosing sexual abuse. Future studies could take this limitation into account and use method triangulation during data collection to obtain a richer material (e.g. also analyse child interview transcripts, witness statements and clinical data). Lastly, a comments on the generalizability of the results is in order. Beyond theory development, research such as this can help gain new insights on tendencies within a population and lift different problems that may occur. It is important to keep in mind

that each child and preliminary investigation is unique. The present findings can for that reason not be directly applied, but it can be of guiding value as the next section will demonstrate.

Practical Implications and Future Research

At the time of writing this thesis, Sweden is working towards legislating the Convention on the Rights of the Child (UNHCR, 1989). Article 12 is of particular importance for young crime victims. It states that all children should have the right to express their views and be heard in any judicial proceedings affecting them. As preschoolers do not testify directly in court (The Swedish code of judicial procedure, chapter 36 §4), their only chance for this is during their police interview.

Scholars and practitioners recently issued an extensive proposition (SOU 2016:19) on how the rights of children could be improved within four different areas: children in the migration process, children with disabilities, and children who have witnessed or fallen victims to intrafamilial physical violence. A verdict analysis similar to the present thesis was employed to investigate the latter. Child interviews of poor quality, a lack of corroborative evidence and unrealistic demands on the children's testimonies were identified as obstacles in these cases. The authors' recommendations for improving the situation were, however, restricted to victims of physical abuse by creating a new legislation for physical child abuse. I would therefore like to add to these findings by providing some concrete suggestions to how we can strengthen the rights of young children who have been sexually assaulted.

First, the importance of listening to the child needs to be emphasised. The current findings highlight that preschoolers often have their own fears and barriers for telling. Young children might not understand the purpose of the interview, the crime they have been victims to or the consequences of disclosing. Hence, adults need to ask and reassure them about their personal concerns. The children might, for instance, fear that they themselves will go to jail or that the interviewer will be upset if they tell. Preschoolers should thus be informed about the legal process, as their prior legal knowledge for obvious reasons is limited. In the United Kingdom, child interviewers have for example started to send short information letters with age-appropriate language and pictures describing the next steps of the investigation, both before and after the child interview (Marchant, 2016). This type of open communication could potentially help young children get a better understanding of the situation they are in.

Another major limitation identified in previous research (Diesen & Diesen, 2009) was that the Swedish police frequently chose not interview children who had not made an informal disclosure. However, Study I in the present thesis clearly demonstrated that some victims withheld their victimization up until their child interview. This dilemma was especially common among preschoolers who had been abused by a parental figure. Considering that the police should provide all children that are directly involved in an investigation with the opportunity to express their views and be heard, this needs to include preschoolers who have not made an informal disclosure before the police report. Related to the previous point, the children in the present study often needed external support and direct questions before and during their disclosure. Research from the field of developmental psychology likewise stress that preschoolers still have limited memory retrieval strategies and can therefore require more guidance (Poole et al., 2015). Asking

more direct questions might thus be necessary for the youngest children to open up. It is, however, paramount to avoid suggestive or pressuring questions, as these can both cause distress for the victim and elicit false details or even entirely false testimonies (e.g. Bruck & Ceci, 1999; Ceci & Bruck, 1993).

Lastly, preschoolers should have the right to be taken seriously when they disclose details indicating personal experiences of sexual abuse. Although the majority of victims in the current study were able to provide accurate information about their victimization, several had been distrusted or misunderstood by their first confidant due to their age. Lamb et al. (2011) report that while preschoolers often involve elements of fantasy in their narratives, this does not mean that their overall statement should be distrusted. Paying attention to the details and asking follow-up questions could, for example, help discriminate between real and false reports. Adults who suspect child maltreatment or abuse should furthermore report their concerns to the police or social services, since this could be a necessary step for providing preschool victims with the prerequisites needed to disclose their experiences. It is also worth noting that several children in the current analyses expressed great discomfort and distress during their police interviews. Actions could be taken to try to improve the police's contact with the more reluctant children. Importantly, preschoolers need to be protected from experiencing secondary traumatization as a consequence of the legal process.

Practitioners working with sexually abused preschoolers have to be aware of the difficulties and barriers involved in their disclosure process. To relate back to the original purpose of the present thesis, the two studies confirmed the perceived obstacles for disclosing CSA that were expressed by Swedish child prosecutors. One informant in the preceding study insightfully summarized the problem:

“And they have to reach these hurdles /.../ That they themselves put up and maybe believe others are putting up as well, in order to tell. Is one allowed to talk about this?” (Ernberg et al., 2016, p. 24)

While some barriers might be difficult to overcome, future research could help by finding new ways for the legal system to facilitate young children in these tragic and heart-breaking situations. Following the Convention on the Rights of the Child (UNHCR, 1989), the child's unique needs and concerns should be prioritized.

References

- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology, 3*, 77-101. doi: 10.1191/1478088706qp063oa
- Bruck, M., & Ceci, S. J. (1999). The suggestibility of children's memory. *Annual Review of Psychology, 50*, 419-439. doi: 10.1146/annurev.psych.50.1.419
- BRÅ (2016). *Anmälda brott. Preliminär statistik från 2015*. [Reported crimes. Preliminary statistics from 2015]. Retrieved from <http://www.bra.se/>
- Ceci, S. J., & Bruck, M. (1993). Suggestibility of the child witness: A historical review and synthesis. *Psychological Bulletin, 113*, 403-439. doi: 10.1037/0033-2909.113.3.403

- Diesen, C., & Diesen, E. F. (2009). *Övergrepp mot kvinnor och barn: Den rättsliga Hanteringen* [Assault on women and children: The legal practice]. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Ernberg, E., Magnusson, M., Landström, S., & Tidefors, I. (2016). *Sexual abuse cases in Swedish courts - what is required from preschoolers as witnesses?* Manuscript in preparation.
- Ernberg, E., Tidefors, I., & Landström, S. (2016). Prosecutors' reflections about sexually abused children and their ability to stand trial. *Child Abuse & Neglect*, *57*, 21-29. doi: 10.1016/j.chiabu.2016.06.001
- Findley, K. A., & Scott, M. S. (2006). The multiple dimensions of tunnel vision in criminal cases. *Wisconsin Law Review*, *291*, 291-397.
- Finkelhor, D. (1994). The international epidemiology of child sexual abuse. *Child Sexual Abuse & Neglect*, *18*, 409-417. doi: 10.1016/0145-2134(94)90026-4
- Goodman, G. S., & Melinder, A. (2007). Child witness research and forensic interviews of young children: a review. *Legal and Criminological Psychology*, *12*, 1-19. doi: 10.1348/135532506X156620
- Goodman-Brown, T. B., Edelstein, R. S., Goodman, G. S., Jones, D. P. H., & Gordon, D. S. (2003). Why children tell: a model of children's disclosure of sexual abuse. *Child Abuse & Neglect*, *27*, 525-540. doi: 10.1016/S0145-2134(03)00037-1
- Herman, S. (2005). Improving decision making in forensic child sexual abuse evaluations. *Law and Human Behaviour*, *29*, 87-120. doi: 10.1007/s10979-005-1400-8
- Hershkowitz, I., Horowitz, D., & Lamb, M. E. (2005). Trends in children's disclosure of abuse in Israel: a national study. *Child Abuse & Neglect*, *11*, 1203-1214. doi: 10.1016/j.chiabu.2005.04.008
- Kendall-Tackett, K. A., Williams, L. M., & Finkelhor, D. (1993). Impact of sexual abuse on children: a review and synthesis of recent empirical studies. *Psychological Bulletin*, *113*, 164-180. doi: 10.1037/0033-2909.113.1.164
- Lainpelto, K. (2012). *Stödbevisning i brottmål*. [Corroborative evidence in criminal cases]. Stockholm: Jure Förlag.
- Lamb, M. E., Hershkowitz, I., Orbach, Y., & Esplin, P. W. (2008). *Tell me what happened: Structured investigative interviews of child victims and witnesses*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Lamb, M. E., Malloy, L. C., & La Rooy, D. J. (2011). Setting realistic expectations: Developmental characteristics, capacities and limitations. In M. E. Lamb., D. J. La Rooy., L. C. Malloy., & C. Katz (Eds.), *Children's testimony: a handbook of psychological research and forensic practice* (pp. 15-48). Chichester: John Wiley & Sons, Ltd.
- Landberg, Å., Svedin, C. G., Priebe, G., Wadsby, M., Jonsson, L., & Fredlund, C. (2015). *Det gäller en av fem – fakta om barn, sexuella övergrepp och sexuell exploatering i Sverige 2014*. [It happens to one in five – facts about children, sexual abuse and sexual exploitation in Sweden 2014]. Stockholm: Stiftelsen Allmänna Barnhuset.
- Leander, L. (2010). Police interviews with child sexual abuse victims: Patterns of reporting, avoidance and denial. *Child Abuse & Neglect*, *34*, 192-205. doi: 10.1016/j.chiabu.2009.09.011
- Leander, L., Christianson, S. Å., & Granhag, P. A. (2007). A sexual abuse case study: Children's memories and reports. *Psychiatry, Psychology and Law*, *14*, 120-129. doi: 10.1375/pplt.14.1.120

- Leander, L., Granhag, P. A., & Christianson, S. Å. (2005). Children exposed to obscene phone calls: What they remember and tell. *Child Abuse & Neglect, 29*, 871-888. doi: 10.1016/j.chiabu.2004.12.012
- Leclerc, B., & Wortley, R. (2015). Predictors of victim disclosure in child sexual abuse: Additional evidence from a sample of incarcerated adult sex offenders. *Child Abuse & Neglect, 43*, 104-111. doi: 10.1016/j.chiabu.2015.03.003
- Lippert, T., Cross, T. P., Jones, L., & Walsh, W. (2009). Telling interviewers about sexual abuse: Predictors of child disclosure at forensic interviews. *Child Maltreatment, 14*, 100-113. doi: 10.1177/1077559508318398
- London, K., Bruck, M., Wright, D. B., & Ceci, S. J. (2008). Review of the contemporary literature on how children report sexual abuse to others: Findings, methodological issues, and implications for forensic interviewers. *Memory, 16*, 29-47. doi: 10.1080/09658210701725732
- Marchant, R. (2016, June). *Age is not determinative: the evidence of very young children in the English justice system*. Paper presented at the 9th annual conference of the International Investigative Interviewing Research Group (iIRG), London.
- McElvaney, R., Greene, S., & Hogan, D. (2012). Containing the secret of child sexual abuse. *Journal of Interpersonal Violence, 27*, 1155-1175. doi: 10.1177/0886260511424503
- McElvaney, R., Greene, S., & Hogan, D. (2014). To tell or not to tell? Factors influencing young people's informal disclosures of child sexual abuse. *Journal of Interpersonal Violence, 29*, 928-947. doi: 10.1177/0886260513506281
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. New York, NY: Sage.
- NJA (2009). *Bevisvärdering i våldtäktsmål* [Evidential value in rape cases]. Nytt Juridiskt Arkiv, s. 447
- NJA (2010). *Bevisvärdering i mål om sexualbrott* [Evidential value in sex crime cases]. Nytt Juridiskt Arkiv, s. 671.
- Paine, M. L., & Hansen, D. J. (2002). Factors influencing children to self-disclose sexual abuse. *Clinical Psychology Review, 22*, 271-295.
- Paz-Alonso, P. A., Ogle, C. M., & Goodman, G. S. (2013). Children's memory in "scientific case studies" of child sexual abuse: A review. In B. S. Cooper et al. (Eds.), *Applied issues in investigative interviewing, eyewitness memory, and credibility assessments* (pp. 143-170). New York, NY: Springer Science + Business Media.
- Poole, A. D., Brubacher, S., & Dickinson, J. J. (2015). Children as witnesses. In B. L. Cutler & P. A. Zapf (Eds.), *APA handbook of forensic psychology, volume 2: Criminal investigations, adjudication, and sentencing outcomes* (pp. 2-32). Washington, DC: American Psychological Association.
- Schaeffer, P., Leventhal, J. M., & Gottsegen Asnes, A. (2011). Children's disclosures of sexual abuse: Learning from direct inquiry. *Child Abuse & Neglect, 35*, 343-352. doi: 10.1016/j.chiabu.2011.01.014
- Schelin, L. (2007). *Bevisvärdering av utsagor i brottmål* [The evidential value of testimonies in criminal cases]. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Sjöberg, R. F., & Lindblad, F. (2002). Limited disclosure of sexual abuse in children whose experiences were documented by videotape. *American Journal of Psychiatry, 158*, 312-314. doi: 10.1176/appi.ajp.159.2.312

- SOU (2016:19). *Barnkonventionen blir lag*. [The convention on the rights of the child becomes legislated]. Stockholm: Regeringskansliet.
- UN General Assembly, Convention on the Rights of the Child, 20 November 1989, United Nations, Treaty Series, vol. 1577, p. 4, available at: <http://www.refworld.org/docid/3ae6b38f0.html> [accessed 30 January 2016].
- Utvecklingscentrum Göteborg. [Prosecution Development Centre, Gothenburg] (2012). *Handläggning av ärenden gällande övergrepp mot barn*. [Processing child abuse cases]. Göteborg: Åklagarmyndigheten [Swedish Prosecution Authority].
- Vetenskapsrådet. (2002). *Forskningsetiska principer inom humanistisk samhällsvetenskaplig forskning*. [Ethical research principles in social science research]. Vetenskapsrådet: Stockholm.
- Willing, C. (2013). *Introducing qualitative research in psychology*. (3rd ed.). Berkshire: Open University Press.

Appendix 1

Table X
Overview of the Corroborative Evidence Available in each Case

<u>Case</u>	<u>Confession</u>	<u>DNA evidence</u>	<u>Video/Pictures</u>	<u>Medical examination</u>	<u>Witness observation</u>	<u>Pieces of evidence</u>
1	Yes		Yes			2
2	Yes		Yes			2
3			Yes			1
4			Yes			1
5	Yes					1
6	Yes		Yes			2
7			Yes			1
8	Yes		Yes			2
9	Yes		Yes			2
10			Yes			1
11	Yes		Yes			2
12	Yes		Yes			2
13			Yes			1
14	Yes		Yes		Yes	3
15			Yes		Yes	2
16	Yes		Yes			2
17			Yes			1
18	Yes		Yes			2
19	Yes		Yes			2
20	Yes		Yes			2
21			Yes			1

<u>Case</u>	<u>Confession</u>	<u>DNA evidence</u>	<u>Video/Pictures</u>	<u>Medical examination</u>	<u>Witness observation</u>	<u>Pieces of evidence</u>
22		Yes				1
23			Yes			1
24	Yes					1
25		Yes		Yes	Yes	3
26	Yes	Yes		Yes		3
27				Yes		1
28		Yes				1
29	Yes	Yes				2
30	Yes	Yes			Yes	3
31		Yes			Yes	2
32		Yes				1
33					Yes	1
34					Yes	1
35					Yes	1
36	Yes		Yes		Yes	3
37					Yes	1
38	Yes				Yes	2
39					Yes	1
40	Yes				Yes	2
41					Yes	1
42	Yes					1
43	Yes					1
44	Yes					1
45	Yes				Yes	1

<u>Case</u>	<u>Confession</u>	<u>DNA evidence</u>	<u>Video/Pictures</u>	<u>Medical examination</u>	<u>Witness observation</u>	<u>Pieces of evidence</u>
46	Yes					1
47	Yes					1
48	Yes					1
49	Yes					1
50	Yes					1
51	Yes					1
52	Yes					1
53	Yes					1
54	Yes					1
55	Yes					1
56	Yes				Yes	2
57				Yes		1

För att brottsofferarbetet i Sverige ska kunna fortsätta ha en gynnsam utveckling är det viktigt att öka och fördjupa kunskapen inom området. För att väcka intresse för brottsofferfrågor på universitet och högskolor utlyste Rådet för Brottsofferfonden i februari 2015 den trettonde omgången av uppsatstävlingen Brottsoffer i fokus. I denna antologi presenteras de uppsatser som tilldelats första, andra, respektive tredje pris.

Den första uppsatsen "Lösningen är en enkelbiljett till hemlandet" – en kvalitativ studie av socialsekreterares uppfattningar av ärenden som rör våldsutsatta papperslösa kvinnor har skrivits av Emma Linder och Lisa Vallin, Institutionen för socialt arbete, Linnéuniversitetet.

Den andra uppsatsen Skadestånd utan straff – Civilrättslig rättvisa efter sexuella övergrepp har skrivits av William Svärd, Juridiska institutionen, Stockholms universitet.

Den tredje uppsatsen Preschoolers' Disclosures of Child Sexual Abuse: A Multiple-Case Study har skrivits av Mikaela Magnusson, Psykologiska institutionen, Göteborgs universitet.

BROTTSOFFERMYNDIGHETEN

Box 470, 901 09 Umeå
Tel: 090-70 82 00
registrator@brottsoffermyndigheten.se
www.brottsoffermyndigheten.se

ISBN 978-91-983020-0-4

